Takáts Sándor

A TÖRÖK-MAGYAR BAJVIADALOK

STUDIA MILITARIA HUNGARICA

1. Gustavo Massoneri : *Történelmi adalékok az 1848–49-es magyarországi függetlenségi háborúról*

2. Pethő Sándor: *Görgey Artur*

3. Erdeös László: *A magyar honvédelem egy negyedszázada (1919–1944)*

4. Darkó Jenő: *Az ősmagyar hadművészet fejlődése és hatása Nyugateurópára*

5. Kovács Zoltán András: *A Szálasi-kormány belügyminisztériuma*

6. Darkó Jenő: *A magyar huszárság eredete*

7. Takáts Sándor: *A török-magyar bajviadalok*

Takáts Sándor

A TÖRÖK-MAGYAR BAJVIADALOK

ATTRAKTOR
Máriabesnyő
2012

Eredeti megjelenés:

Takáts Sándor: *A TÖRÖK-MAGYAR BAJVIADALOK*
Franklin-Társulat Magyar irod. intézet és könyvnyomda
Budapest, 1913.

Címlapterv: CsumP Stúdió
Műszaki szerkesztés: Totalpress

ISSN 1787-6796
ISBN 978-963-9857-91-9

Felelős kiadó az Attraktor Kft. ügyvezetője.
A nyomdai munkákért felel a Gelbert Eco Kft. ügyvezetője.

Canto duellum hoc Hungaro Turcicum
Aris piis nostris sacratum
Ingenium dedit hoc ocellus,
Quem lucidum finxit genius meus.

Gabelmann

Az idők változása az ember gondolkozását is más formára üti. Amin egykoron az emberiség színe-java lelkesedett, ma hidegen hagy mindenkit. Újságra vágy mindenki; új eszme, új irány után kapdos az író és az olvasó egyaránt. A kutató elme sem pihen. A múlt ítéletét megváltoztatja; a régi nézetet és fölfogást halomra dönti, s új irányt, új fölfogást vet a régi helyébe. S mikor imigyen mondhatatlan vesződéssel előre törtet, nem érzi, s nem nézi, átka vagy gyümölcse lészen-e fáradságos munkájának? Nem gondol vele, hogy árnyék után kapdos, mikor a fényre nézhetne; hogy salakot emel föl, mikor gyöngyöt halászhatna.

Mindezt a történetírás terén is erősen érezzük. A forrongás és az átalakulás itt is tart, s habot és zűrzavart támaszt. A hősök legendás küzdelme, az egyének kiválósága, egyesek megkapó önfeláldozása s az önzés szűk körén felülemelkedő eszményisége lassan-lassan kiszorul évkönyveinkből. S helyét a tömeg anyagi küzdelme s gazdasági érdeke foglalja el.

Vajon a változás, a forrongás e korában érdemes-e a régi magyarság lovagias szellemének, személyes vitézségének s eszményi önfeláldozásának megmohosodott emlékeit megbolygatnunk? Talán igen! Vannak ugyanis ideális küzdelmek, amik hatásukat az emberiség jobb részére sohasem veszíthetik el. És ilyenek a magyar végbeliek küzdelmei a törökkel. Mi úgy találjuk, hogy a XVI. században a végbeliek élete a nemzet élete, a végbeliek harca a

nemzet harca volt. A rejtélyes erőt, mely az országot a legsúlyosabb időben fenntartotta, a jóért lángolni, a nemesért áldozni megtanította: a végbeli életben kell keresnünk.

Valamikor a mórok és a spanyolok lelkes küzdelmének a híre kelt szárnyra Európában. Minden nemzet fia tanult és lelkesedett e harcokon; sőt tanul most is, mert a hatásukat máig sem vesztették el. Nem akad katona Castiliában, nincs pásztor Estramadurában, nem található mesterember Andaluziában, aki Cid dicsőségéről regélni nem tudna.

Nekünk is akadtak Cidhez hasonló hőseink, nekünk is voltak a törökkel hosszú s lelkes harcaink, amik büszkeséggel tölthetnek meg minden magyar szívet, s amik tágas mezőt adhatnak minden gondolkozó léleknek. S mégis azt kell látnunk, hogy nálunk meghűlt a szeretet országoltalmazóinkhoz; nálunk nincsen tekintet azokra, akiknél féltőbb kincsünk nincsen e korban. A mi hőseinket, a mi harcainkat nem is ismeri a világ. Még a magunk évkönyvei is alig csak hogy szót vetnek róluk. Pedig a mi végbeli vitézeink XVI. századi küzdelmei sokkal érdekesebbek, sokkal tanulságosabbak, mint a spanyoloké. Az utóbbiakat ugyanis a legendák mystikus homályossága, a költészet virága annyira elborítja, hogy a valóságot alig lehet belőlük kihüvelyeznünk. A mi végbeli vitézeink ellenben élő emberek, vérünkből való vérek, jó és rossz tulajdonságaik egyek a mieinkkel, s küzdelmük maga a tiszta történeti igazság. S mivelhogy ők a letűnt XVI. század napsugarai, világosságot és melegséget terjesztők, ez ország javában járók: a magunk értelme is arra kötelez, hogy – ha későn is – de mégis az őket megillető polcra helyezzük. Ne csak azt hozzuk világosságra, ami nyomasztó és lehangoló! Ne csak a hervasztó villongást, a bűnt, az embertelenséget hangoztassuk örökké. Hiszen van a múltunkban olyan is, ami felemel, ami lelket ád belénk. A bagoly is a fényre néz, miért ne tennők meg mi is ezt? Miért kelljen a sáros pocsolyából innunk, mikor a tiszta kútfőből is ihatunk? Aki polyvát rostál, nem szolgálja meg a napszámot. Szedegessünk telt szemet, magbúzát, amiből aztán tiszta vetés kel.

Lássuk tehát, adjuk vissza az életnek azokat, akik a magyar földért élni és halni tudtak. Lássuk a daliás idők legjobb daliáit: a magyar Cideket, mint szálltak szembe ellenségeikkel? Nem nehéz ezt megtennünk, mert a kardok hősi játékáról ezernyi és ezernyi adat maradt ránk. Csak szép egészbe kell fonnunk a szétszórt virágokat, s készen az emlékezés koszorúja! Nem kell a tollunkat szeretetbe mártanunk, maguk a száraz adatok is olyanok, hogy akaratlanul lelkesedést és szeretetet keltenek mindenkiben, akit az elfenült kor közömbössége még meg nem ejtett.

I.

A VÉGBELI VILÁG SZELLEME

A magyar lovagiasság virágszakaszának emlékeit lapozgatjuk, s mesés idők elevenednek meg előttünk. Jó Magyarország véghelyeinek tüköreit: a fővitézlő lovagokat s a daliás ifjakat látjuk, amint széltől fogant fölovaikon a vitézi próbára indulnak. A hazafiság legjobb iskolája, a vitézi virtusok veteményes kertje nyílik meg előttünk. A zöldbe borult, virággal ékes és harmattól üde mezőkön vannak ez iskolák, ahol a rózsa kivirágozása után a vitézi próbák megesnek. Valami csodás ösztön egyaránt ide csalja a harcon forgott vén vitézeket s a kezdő ifjakat. Amazok a nevük hírét jönnek öregbíteni, ezek hírt s nevet most akarnak szerezni. Nyughatatlan vágy, el nem alvó lelkesedés, túl heves önbizalom s dagadó gőg űzi, kergeti őket s még a gyöngébbek lelkébe is cherub-erőt önt. Nem féli senki a halált; nem tart egyikük sem az ellenség kardjától. Mindenikük a leghíresebb vitézzel óhajtja lobogós kopjáját összemérni, hogy legyűrvén őt, nevüket fölkapja a hír szele s lantosok és énekesek vigyék végházról végházra. Mindenki kapva kap a veszedelmen és siet oda, ahol a halál dandárral járogat. A szívük szakadna utána, ha csak egyetlen viadalt is elmulasztanának. Éjjel, előálomkor lóra ülnek, lovon hálnak s lovon vannak virradtáig. Fortélyoznak itt is, ott is; lest vetnek útonútfélen, nehogy más kézre eresszék az ellenségüket. A tűzön, vízen, járatlan helyeken általútjok vagyon, s ha egy falat kenyérre sem virradhatnak is, meg nem keseredik a szívük. Elfelednek minden szenvedést, ha hírnév-szerzésre van kilátásuk. A vitézi névnél és tisztességnél ugyanis becsesebb dolgot a földön nem ismernek, tehát oda sietnek, ahol élve vagy halva ezt megszerezhetik.

S ezt az izgalmas, örökös veszedelemmel járó életet ők szépnek s vonzónak találják. A végbeli életnél szerintök nincs szebb élet. Ha kinek nehéz, ne vegye magára, de aki embernek tudja magát, a próbákon forogjon s ne az asztal mellett! A harcok izgalma és gyönyörűsége – szerintök – mindent feledtet az emberrel. Ha gond, bú és ínség tépi is a lelkét, a tábor moraja, a hadak üvöltése egyszerre elülteti minden bánatát, minden búvát. Csak erő legyen a karjában és bátorság a szívében, akkor a halál sem lehet kínos neki. Az igaz vitéznek az erős láncot és a gyöngéd köteléket egyformán el kell tépnie, hogy füst, láng, nyomorúság és veszedelem közé rohanhasson.

És ezer példa, ezer eset hirdeti, hogy a földi javak, az élet örömei, a nő szerelme, a gyermekek zokogása senkit vissza nem tartanak. Nem a parancsszó, hanem a kötelességérzés erőlteti őket, hogy minden jóról lemondjanak, s mindent feláldozzanak a vitézi hírért és a tisztességért. Egyáltalán nem aggasztja őket, hogy a legtöbbjüknek a vadmadarak gyomra lesz a koporsója, a csillagos ég a szemfödele. Hiszen nincsen szebb elmúlás a hősi halálnál; nincsen szebb temető a virágos mezőnél. Nem szűk hajléknak kell a hír fiait magába rejtenie; az ellenség vérétől hízott mező az ő otthonuk, hol a száguldó paripák dobogása hallatszik, s hol a csaták szava zúg az éjbe és a napba.

Soha a magyar földet több könny nem öntözte, több vér nem áztatta, mint a XVI. században. És soha nagyobb lelkesedéssel, példásabb önfeláldozással nem találkozunk, mint ebben a korban. S akadnak emberek, kik ezt a századot az önzés korának mondogatják. De vajon önzés-e az élet föláldozása? Önzésnek mondhatjuk-e azt a hosszú küzdelmet, melyből mindenkinek ki kellett a részét vennie, s mely küzdelem rengeteg áldozattal járt: az élet örömeinek s javainak föláldozásával.

Önző emberek nélkül egy század sem szűkölködik. Akadtak ilyenek a XVI. században is. De a nemzetnek, a magyarság nemzeti küzdelmének nem ezek voltak a vezetői. Önző és kapzsi emberek nem is teremthetnek nemzeti ébredést, nemzeti lelkesedést. S mivelhogy bizonyos, hogy a XVI. században páratlan nem-

zeti visszahatás támad nálunk, tehát ennek vezetőit, ennek lelkes támaszait másutt kell keresnünk. A végházak küzdő népe az, amely a maga lelkesedését, hazaszeretetét s nemzeti nyelvét lassan-lassan ráerőlteti az egész országra. A végházak népe teremt oly tőkét, melyből az egész ország táplálkozik; a végházak élete adja azt a hatalmas lökést, amely a nemzeti életet hosszú álmából felriasztja, s később felvirágoztatja.

A XVI. század végbeli vitézeinek eszményi lelkesedése nem szalmatűz volt. Közel nyolc évtizeden át el nem alvó lánggal lobogott az, s a nemzeti élet minden jelenségének mozgató erejévé lőn. Ez tüzelte a küzdőket, erről mesélgettek a gyermekeknek, ez adott vigaszt és megnyugvást a harcból kivénült aggoknak, ez erősítgette a nemzeti érzést és összetartozást, ez simítgatta el az osztálykülönbséget. A végbeliek e lelkesedése és küzdelme teremti meg az eladdig ilyen alakban nem ismert hazaszeretetet, azt az édes-bús érzést, melyet a XVI. század írói eredeti magyar virtusnak mondanak. Igen! A végekben támad e nemes érzés, e rejtélyes erő, mely lassan-lassan aztán a legtöbb magyar szívét átjárja. A végbeliek, akik életükkel áldoznak a fenségesnek, érzik s terjesztik legjobban a magyar virtust. Az ő szívük sajog legjobban Lándorfejérvár s a többi régi magyar végház elvesztén, a jó név és a vitézi tisztesség hanyatlásán. Ezt olvassuk már Geszty Lászlónak (1525. évi) bús énekében; ez hangzik vissza Túry György szép dalából; ez zúg s üvölt – mint a bérci szél – a XVI. század vitézi verseiben. Milyen benső, milyen igaz és féltve őrzött kincse volt ez a vitézi világnak, Balassa Bálint példája hirdeti. A végbeli életnek ő a legtisztább visszhangja s gondolható-e mélyebb hazaszeretet az övénél? Hiszen a tolla ereje is alig győzi dagadó lelkesedését, mikor a végbeli élet szépségét énekli! S valahányszor a végekről ejt szót, a végbeliek érzése tör ki belőle, s ez kiáltatja vele:

Óh, én édes hazám, te jó Magyarország,
Ki kereszténységnek viseled pajzsát!

Az eszményi lelkesedés – bármily alakban nyilvánuljon is – mindig tiszteletre méltó, mindig tanulságos. A XVI. század vitézi szelleme és eszményi lelkesedése különösen azért jelentős és tanulságos, mert régi romokon új életet teremt. Tudjuk, hogy a Jagellók korának hanyatló közszelleme, önző fölfogása s napról-napra fogyó vitézi lelkesedése romlásra vitte az országot. Szerencsére a fenyegető veszedelem idején fölrázta jobbjainkat s a tespesedés korát a XVI. századi nagy nemzeti visszahatás váltja föl, új életet öntvén a magyarságba. Kísért a régi nagyság fájó emléke, föléled az önbizalom és a reménység, hogy a nemzet a törökkel való harcot becsülettel végigküzdheti. A vitézeinket az az el nem alvó hit táplálja, hogy Budán még fölragyog a magyarok csillaga. És megalakul, kiépül a magyarság mentsvára: a végbeli élet, s a végházak a magyar érzésnek s a magyari gondolkozásnak tűzhelyeivé lesznek. Ezekbe húzódnak a főurak, a nemesek és a jobbágyok. S a végházakban a különféle osztályokból egyetlen s egységes rend lesz: a vitézlő rend. A vitézség minden jobbágynak megszerzi a nemességet, s így ez a vitézség az, ami az osztálykülönbséget megszünteti. S melyik jobbágyunk vagy polgárunk nem törte magát azon, hogy a nemesi rendbe jusson? Csoda-e hát, hogy nálunk s egyedül nálunk a katona és a vitéz egy fogalommá lesz?

A vitézlő rend lassan-lassan az ország első rendjévé lesz. Hatalmas, büszke és öntudatos ez a rend, mely érzi, tudja a maga erejét és hivatását. Maga teremt magának jogokat, s nem enged abból egy hajszálnyit sem. A törvény ugyan nem ismeri ezeket, de hát az élet és a törvény két különböző dolog. A XVI. században pedig nem a törvény, hanem az élet parancsolt. A vitézlő rend sok mindent megengedett magának. Erőszakoskodott; ha a szükség hajtotta, fosztogatott, de egyet sohasem tűrt: a foltot a vitézi néven! Tömérdek sokat panaszkodnak reá. De a panaszok legtöbbje egyoldalú. A vitézlő rendnek élnie kellett, s ha rákháton járt a fizetése, kénytelen volt a máséhoz nyúlni. Ez kétségen kívül sérelem. Hangoztatták is ezerszer. Azt azonban senki sem verte hangos dobra, hogy a falvak és városok népét a vitézlő rend

másfél századon át a saját vére hullásával védte. Akkor jó volt a vitézlő rend, mikor a portyázó török csapatok közeledtek; akkor szívesen ment a nép marhájával a végházakba, s gyönyörködve nézte a biztos helyről, mint küzd, mint harcol ez a rend.

Akármily oldalról vizsgálgatjuk is a vitézlő rendet, nem találjuk olyannak, aminőnek egyes elfogult írók mondják. A vitézlő rend életének ugyanis vonzónak kellett lennie; mert hiszen – mint valami mágusi befolyás – az urat és a pórt, a magyart és az idegent egy táborba tereli. A gondolkozását és a szellemét senkire sem erőszakolja, s mégis kapva kap azon még az idegen is. Nem kényszerít senkit sem a magyar nyelv megtanulására, s mégis hihetetlenül hódít a nyelvünk. A vitézek nem kiálták világgá a magyar míveltség kellékeit, a magyar viseletet, a magyar hadakozási módot s mégis mindenki a végházakba és a kastélyokba siet tanulni. A végbeli életet és a szokást sem erőltették senkire, s mégis rabja lesz annak még a török is.

A vitézlő rend szelleme tehát terjedt, nőtt, hódított s magához vonzott mindenkit, mert erősebb, szívetfogóbb volt minden más uralkodó szelleménél. Európa minden államában azt látjuk, hogy a zsoldos katonaság a nemzetietlen irány legfőbb terjesztője és ereje, nálunk még ez sem tud erőt venni a nemzeti szellemen. Magyar marad a végbeli katonaságunk még a hanyatlás korában is, s nemzeti szellemét megőrzi egészen feloszlatásáig. Olyan jelenség ez, amilyet ebben a korban egyetlen nemzetnél sem találunk meg.

S ki merné tagadásba venni, hogy a végbeli világ szellemének a közélet és a politika egyéb jelenségeire is nagy hatása volt? Mi volt a legmagyarabbnak mondható XVI. század közszellemének indítója, táplálója és fenntartója, ha nem a végbeli nemzeti haderő? Mi indította az akkor még hatalmas törököt a végbeliek megbecsülésére, mi hozta őt hozzánk közelebb, ha nem a végbeliek szelleme? Mi akasztotta meg a hódoltatást diadalmas útjában, ha nem a végbeliek örökös küzdelme? Mi hirdette a magyarság életét, erejét, a magyar királyság létezését, ha nem a végekben rejlő erő? Hiszen eléggé ismeretes, hogy amint ez az erő hanyatlóra fordul, minden, de minden pusztulásnak indul nálunk.

Eszményi lelkesedés, lovagias szellem, vitézi élet csak ott támadhatott, csak ott virulhatott, ahol az ellenfélt hasonló szellem, egyazon lelkesedés űzi a viadalra. A nálunk megtelepedett törökség a muzulmánság színe-java volt, mely magánál vitézebb népet nem ismert, s a vitézi hírnévnél többre semmit sem becsült. Egyszerű erkölcs, józan életmód, fegyelem és rendszeretet jellemzi a végbeli törököket a békesség idején, fanatismus, önfeláldozás és páratlan merészség a hadban. Belső életerő, el nem alvó tűz kergeti őket a harcra s nem a sokaságukban bíznak, hanem az egyéneik erejében és kiválóságában. Oroszlánok a váraikban, sasok a lovaikon s kőfalak gyalogosan. Nem rettegik a halált, gyönyörűség lángol a szívükben, ha próbákon forgott s vitézségben aggott ellenféllel mérhetik össze a kardjukat. Az erőt, a vitézséget és a harci tudást az ellenségben is nagyra tartják, s azon forgatják az elméjüket, mint ismerkedhetnének meg, mint vívhatnának meg azokkal, akiktől a török holdra legtöbb folt esett.

Az ilyen nép a maga számára alkalmasabb talajt a magyar földnél keresve sem kereshetett. Hiszen, ha valahol, itt találhatott magához méltó ellenfelet, akit ugyanaz a tűz hevít, ugyanaz a cél lelkesít, s ugyanaz a vágy űz. S kivel futhatott volna kedvére pályát, kivel versenyezhetett volna a vitézi elsőbbségért, ha nem a mieinkkel? Hiszen a magyar végbeliek sem óhajtanak egyebet, mint sorsra vetni, ki a különb, kinek szolgál jobban a szerencse?

A törökök tehát nálunk megtalálták azt, amit kerestek. Ők maguk hirdetik XVI. századi leveleikben, hogy csak két vitézkedő nemzet van a világon: a török és a magyar! Csak e két nép küzd a vitézi névért, csak e két nép fiainak szívében és lelkében nem hervad meg a vitézi virtus. Embernek tartja magát a török is, a magyar is, jobbnak véli magát a másiknál mind a kettő; fenekedik egymásra mindegyikük; nyugta nincs egyiknek sem egy szempillantásig sem.

Próbált dolog, hogy ha két ilyen ellenfél közé üszköt vetnek, olyan tűz támad, amit senki meg nem olthat. Hiábavaló dolog a megmondhatatlan vesződés, két ilyen vitézlő fél csöndességre sohasem adhatja magát. A legtermészetesebb dolog tehát, hogy nálunk a XVI. században – ha a hadakozó felek frigyre lépnek is –

azért békesség soha sincsen. A had hol gyűl, hol eloszlik, amint az idő és a körülmény hozza magával.

A magyarországi török vitézeknek, valamint a mieinknek a szelleme, a vágya, a célja a vitézi elsőbbség lévén, világos, hogy az örökös vetélykedés és küzdés köztük természetes folyamat volt. Az egyik fél volt a tűzkő, a másik az acél, mely a kőből a szikrákat csalta elő. S e szikrák – vagyis a viadalok – szakadatlanul pattogtak, szakadatlanul folytak. S nemcsak folyton új s melegítő tüzet, de egyúttal világosságot is terjesztettek.

Sajátságos jelenség, hogy a török és a magyar állandó küzdelme nem eltávolodást, hanem közeledést teremtett a két fél között. Szinte észrevétlenül elsajátítják egymás szokásait, s bizonyos megrögzött szokástörvény támad közöttük, melyhez mind a két fél erősen ragaszkodik. Ily módon a harc, az érintkezés és a külső élet módja mindkettőjüknél azonossá válik. Még a ruházkodás terén is annyira közelednek egymáshoz, hogy a süvegtől megválva, alig van köztük különbség.

A mi vitézeink a megtelepült törököktől tanulják meg a költészet megbecsülését is. Ismeretes dolog, hogy a mi törökjeink tömérdek vitézi és virágéneket hoztak magukkal. Vándor lantosaik és hegedűseik is bőven voltak, akik nemcsak a régi nótákat verték, hanem a hazai törökök újabb vitézi tetteit is megénekelték s ezzel együtt a lelkesedést is folyton szították. Ilyesmire a nemzeti hiúságtól dagadó magyar végbelieknek is kedvük támadt. Ők is szép és hasznos dolognak tartották a szívet-lelket földerítő vitézi dalokat és a virágénekeket, mert tudták és érezték, hogy csodás erőnek a forrásai azok. Tehát a magyar végházakban is megpendítették a lantot. S amíg a mi végbeli vitézeink tetteikkel tárgyat adtak a lantosoknak, addig azoknak a kenyerükről is gondoskodtunk. S ha valami nagyon bőséges nem is ez a kenyér, a jó lantosok azért koldustáskára mégsem jutottak.

A XVI. század vitézi élete természetesen még sok más érdekest is teremtett nálunk. Ezeknek nem utolsói az úgynevezett személyes viadalok. Önkényes harcok voltak ezek jobbára a békesség idején. Tiltott hadijátékok, melyek az életveszedelemtől

megválva még büntetéssel is jártak. A legnemesebb, de egyúttal a legveszedelmesebb sport volt ez. Élethalál küzdelem azért, hogy megtessék, a magyar avagy a török vitéz való-e alacsonyabb polcra? Küzdelem a nemzeti becsületért és a jó névért; áldozat a nemzetért; hősi törekvés a vitézi virtus megbizonyítására; nemes példaadás, mint kell az igaz vitéznek az életével sáfárkodnia.

A személyes viadalok hatásukban sokkal jelentősebbek voltak, mintsem hinnők. Egy-egy vitézünknek a győzelme olykor egész kis csatával is fölért, oly nagy volt az erkölcsi hatása! Az ilyen esetnek a híre ugyanis a török és a magyar végházakban futótűzként terjedt. Csodálattal emlegették itt is, ott is. Buzdította, tettre indította a vitézeket itt is, ott is. Szájról fülre járt a győztes neve; a hegedűsök és a lantosok éneket mondottak róla s az ifjúság szívet vőn rajta.

A törökök, akik a vitézségnél és a bátorságnál nagyobbra semmit sem tartottak, elismeréssel adóztak a magyar vitéznek, aki velök a bajt fölvette s magasztalták, aki a viadalban győztes maradt. Az ilyennek az egészségére még a török vitézek is nagyokat ittak, s a jó hírét messze földön hordozták. Aztán minden jóravaló török vitéz azon kínlódott, hogy az ilyen magyarral, avagy legalább a környezetével megismerkedhessék. Mert amint a földet serkentgeti a nap ereje, úgy a vitézt is a vitézi hírnév és dicsőség éleszti, tüzeli és izzasztja. S ha már egyszer elismerkedett volt vele, miért ne kísérlené meg? Hisz az ember sose tudja, mire fordul az elperdült kocka?

A nagy Túry Györgyről tudjuk, hogy a nevét a törökök három világrészben is emlegették, s még Ázsiából is jött hozzánk török vitéz, hogy a bajt vele fölvegye, s ha lehet, a magyar végbeli világ e csillagát letörölje.

A török és a magyar vitézek levelezéséből az is világosan kitetszik, hogy a személyes viadalokban nyert győzelmek nemcsak tiszteletet és bámulatot, hanem egyúttal barátságos érzést is keltettek. A törökök ugyanis a bajviadalok magyar mestereivel keresve keresték az érintkezést; vitézi ügyekben bíróknak, igazlátóknak kérik föl őket, ajándékokat küldenek nekik, s úgy írogat-

nak nekik, ahogy az atyafiak szoktak az atyafiaknak írni. Írhat-e például ellenség az ellenségnek nemesebb hangú levelet, mint Deli Haszán az oly sok viadalban győztes Huszár Péternek írt? „Kegyelmednek – írja Haszán – itt miköztünk és ott is Magyarországban jó híre, neve vagyon... És sokat iszunk az kegyelmed egészségéért... Kegyelmed igen igazmondó és bátornyelvű vitéz ember, minden vitézek előtt nagy az kegyelmed híre-neve. Magyarországban nincs több Huszár Pétör kegyelmednél! Ennek okáért kérem kegyelmedet, erőltesse reá Csegley Ferenczöt, hogy ne csavarogjon, ne röjtse el orcáját előttem; legyünk szömbe egymással, aztán az Isten adja – vagy ő neki vagy énnékem – az diadalmat, az az Isten dolga!"[1]

S az ilyen szellemű, s az ilyen hangú levél egyáltalán nem megy ritkaságszámba. S amit e levelekben olvasunk, azt az élet igazolja. A régi krónikások, a bécsi udvar s a töröktől távol esők csak a pusztító pogány ebekről tudnak, csak a kereszténység halálos ellenségeit látják bennük. A végbeli vitézek azonban egészen más szemmel látják a világot. Ők lovagias szellemű s vitéz ellenfelet látnak a törökben, akivel nemcsak harcolni érdemes, de akivel barátságot kötni sem fölös dolog. Fönt Bécsben hazaárulásnak nézik ezt a barátkozást. Pedig nem volt az egyéb, mint egyenlő szellemű vitézek együttélésének természetes következménye. S ha ezt fölülről erőszakkal meg nem akadályozzák, nekünk sok hasznos gyümölcsöt termett volna.

Ha a bajviadalok magyar mestereinek dicsősége a török között is nagy hatást keltett, gondolhatjuk, mennyire ünnepelték őket minálunk. Bizony végházból végházba, kastélyból kastélyba rárógyorsasággal száll a hírük s magasztalják itt is, ott is. A bajra hívó leveleiket mindenfelé másolgatják és terjesztik,[2] s ifjak és vének tanulnak a példájukon.

De a merész bajviadalok nemcsak arra valók voltak, hogy a vitézek a maguk hírét s nevét növeljék. A végbeli élet örökhírű költője világosan megírja, hogy ők adnak az ország ifjúságának az emberségről példát, a vitézségről formát. Ők a nemzeti becsület védői, akik tudatosan áldoznak és küzdenek azért, hogy a ma-

gyar harci tudása, a magyar vitézség a hír szárnyaira emelkedjék. A vérük hullásával, önmaguk föláldozásával a nemzetüknek teremtenek tőkét, melyből egy század ifjúsága táplálkozik.

Mivel a személyes viadalok s a merész kalandok foglalkoztatták a végházak és a kastélyok népét, s mivel vitézeink tetteiről beszélgettek mindenütt, ahol magyar nyelven szóló emberek akadtak: természetes, hogy költőink és íróink is a végbeli élet hatása alatt állottak. A vitézi élet adott nekik tárgyat s első sorban a vitézeknek olvasgatták és énekelték szerzeményeiket. Tinódi Sebestyén deák minden verses munkája tömve van a személyes viadalok leírásával s tömérdek vitézünknek nevét és dolgát megénekeli, tehát világos, hogy munkáit első sorban a végbelieknek írta. Balassa Bálint a végházakba és a kastélyokba küldözgeti verseit, mert jól tudja, hogy ott értik őt meg legjobban, lévén ő maga is végbeli vitéz. Még Zrinyi Miklósunk is a régi végbeli élet hatása alatt állott, mikor a Zrinyiászt írta; hiszen ő is a híres török és magyar bajviadalok leírásával tölti meg a munkáját; vitézeket örökít meg, s a régi végbeli életnek állít ezzel maradandó emléket.

S hány száz és száz lantosunk és hegedűsünk volt, akiknek művei a nevükkel együtt elvesztek, de akik a végbeli élet virágszakaszában kenyeret találtak a várakban és a kastélyokban, mert a végbeli élet eseményeit énekelgették a vitézeknek. Ha a XVI. század mustralajstromait lapozgatjuk, csodálva tapasztaljuk, mennyi ismeretlen lantos és hegedűs éldegélt a végházainkban és a kastélyainkban! És ezek a lantosok és hegedűsök, mint a vitézek általában, zsoldot húztak. S kívülök akadtak még vándor lantosok és hegedűsök is, akiknek nem lévén állandó kenyerük, végházból végházba, kastélyról kastélyra jártak, énekeltek s terjesztgették a vitézi verseket s a virágénekeket.

Istvánffy Miklós példája mutatja, hogy történeti íróinkat is kötve tartották a végbeli élet jelenségei. Hiszen még ők is legszívesebben a személyes viadalok előadásával foglalkoznak s az egyéni kiválóságot és az önfeláldozást magasztalják. Ezt teszik a külföldi írók is. A magyar vitézi élet jelenségei a XVI. század német

költőit is megragadják, s lelkes dalokban zengik a végbeliek merész küzdelmeit. A német Gabelmann mester meg *Monomachia* címén latin verses munkában dicsőíti a magyar vitézek bajviadalait.

A XVI. században tehát az a különös jelenség esik meg nálunk, hogy nem az íróink kezdik s teremtik meg a nemzeti fölbuzdulást, nem ők ébresztik föl álmából a magyarságot, hanem a végbeliek vitézi élete és lovagias szelleme. Az irodalom tehát nem előzi meg, hanem csak követi az általános nemzeti fölbuzdulást; csak szolgálatába áll annak a szellemnek, amelynek a saját létét és életét köszönheti.

Eszerint világos dolog, hogy a végbeli életnek páratlanul mély hatása volt az egész nemzetre. A XVI. század nemzeti közszellemének megteremtésében az oroszlánrész tehát az örökké küzdő végbeli vitézeinké volt. Ezeknek a szelleme, ezeknek a tettei teremtik azt a csodálatos erőt, mely a politikai és a vallásbéli ellentétet, valamint az osztálykülönbséget jó időre elsimítja. Ezeknek a szelleme hatja át mindazokat, akik a katonakenyérre adták magukat. A földhöz ragadt, rongyos közvitéz ugyanis csakúgy rajong a vitézi hírért, mint a főtiszt; csakúgy félti a katonai tisztességét, mint a vitézlő úr. Általános a végházakban az a fölfogás, hogy az üdvösségen kívül a vitézi tisztességnél nincsen drágább kincs. Jaj, annak, aki valakit a vitézi tisztességében sért. Ha száz halál vár is reája, ha ezer törvény tiltja is a viadalt, ha mindenét veszedelemre viszi is: szó nélkül megy a halálos viadalra. Az akkori közszellem szerint ugyanis csak „addiglan él az ember, amíg vitézi tisztessége vagyon!" Még Thurzó György is így kiált föl egyik levelében: gyermekeimnek a jó hírnél és névnél drágábbat mit adhatok, mit hagyhatok?

II.

A SZEMÉLYES VIADALOK

Forrongó világ küszöbén állunk. A XVI. század új eszméi alapozzák az új társadalmat. Ami eddig egész osztályokat éltetett és lelkesített, most hidegen hagyja az embereket. A lovagi élet nyugaton már rég hanyatlóra fordult; csodás és mindent átható szelleme elveszté bűvös hatását. Az új idők és az új viszonyok az emberek gondolkozását egészen átalakítják. Az új és a régi hit két táborba tereli a népeket s vérbe fojtják az eszmék harcát. Az új hit nálunk is erőre kapott, nálunk is terjedt, de harcok nélkül. A fegyvereket nálunk nem a hívők, hanem a hódítók ellen fordították. A magyar haza veszedelemben forgott. A török ült a nyakunkra! A hazának e veszedelme mellett a hit kérdése nálunk másodrendű dolog lett. Az országot kellett oltalmazni s nem az új hit követőit üldözni. S az ország oltalmazásában minden felekezet eggyé lett, mert a hazához való szeretet egyik hit követőiben sem hűlt meg.

A török betelepülése a nálunk is hanyatlóra fordult lovagi életet újra föltámasztotta. A lelkes küzdelmek idővel aztán annyira megerősítették a vitézi szellemet, hogy a lovagi világ virágszakaszává nálunk a XVI. század lett. Igen! Szép és lelkes világ támadt nálunk, melynek mását hiába keressük. A középkori lovagok több lelkesedést nem vihettek a harcaikba, mint a mieink a török küzdelmekbe. S e küzdelmek annyiban is hasonlítanak a letűnt kor lovagi játékaihoz, hogy úgyszólván mindannyian az egyesek harci tudásán alapult s az egyének kiválóságának a kimutatását célozta.

A XVI. század török-magyar harcai ugyanis igazában mind személyes viadalok voltak. A küzdésnek ez a módja felelt meg leg-

jobban a magyar és a török vitézek jellemének és természetének; ez a harcolási mód elégíthette ki legjobban a személyes ambitiót; az egyesek hírnevének megállapítására is ez a harcmód volt a legalkalmatosabb. Ezért adta magát mind a magyar, mind a török a személyes viadalra. Az egyesek ereje, bátorsága, vitézsége döntötte el a guerilla harcok kimenetelét. Ember ember ellen küzdött, s mindenki azon igyekezett, hogy csatázás közben is magához méltó ellenfélre akadjon. Az igazi lovag – török és magyar egyaránt – a lövő szerszámok használatát vitézhez illő dolognak nem tartotta. A XVI. század daliái nem is vettek a kezükbe ilyen fegyvert. Hiszen a személyes viadaloknak nem annyira az ellenfél megölése volt a célja, mint inkább annak a megbizonyítása, melyik fél az ügyesebb, erősebb és próbáltabb vitéz, melyik a különb legény? Harcolni, küzdeni akart mindenki; mert erejét és tudását csak a harcban mutathatta ki, s mert harc nélkül előttük még a győzelemnek sem volt értéke. Nagyot, merészet és meglepőt kívánt művelni mindenki; mert hírre s névre csak így kaphatott. S mivel az egyéni kiválóság megbizonyítására a személyes viadal volt a legalkalmasabb, tehát ezt kereste mindenki, erre törte magát minden vitéz, török és magyar egyaránt. A kor szellemének, a török-magyar végbeli viszonyoknak is ez a harcmód felelt meg a legjobban; mert a vitézi elsőbbség eldöntése itt nem a tömegtől, hanem az egyéni kiválóságtól függött. Már pedig ez utóbbinak kimutatása az egyéni hiúság azon korában többet ért a nyert csatánál is. Ezért a vitézi vetélykedés szakadatlanul folyt. Találóan írja Mehemet budai basa Ernő királyi hercegnek: „Tudja azért fölséged, hogy mind az fölségtek és mind az mi hatalmas császárunk vitézi közt az a szokás, hogy mindenik magát akarja mutogatni és véli magát másnál jobbnak lenni. Azok is (tudniillik a végbeli törökök és magyarok) magokban összeveszvén, úgy akarták az vitézségöket mutatni".

Mindez értenünk engedi az amúgy is tökéletlen lőfegyverek mellőzését. Az igazi vitéz a XVI. században nem is vett ilyet a kezébe. A török is, a magyar is igazi vitéznek, katonának csak a lovast tartotta. Ennek pedig lobogós kopja s nem puska volt a ke-

zében. Tudjuk, hogy mikor a XVI. század közepén Sforzia Pallavicini győri generális a huszárok kezébe puskát akart adni, azok inkább búcsút adtak neki, minthogy puskát hordjanak. Mindegyikük azt tartotta, hogy a puska nem lovaghoz való fegyver. És igazuk volt. A puska kezeléséhez nem kellett erő, ügyesség, tapasztalat és furfang. Ezek nélkül pedig a harc kevés gyönyörűséget szerzett.

Eszerint világos, hogy a török és a magyar lovasságot egyaránt a nemzeti szokásukon kívül már a fegyverzetük is egyenest a személyes viadalokra utalta. Innét van, hogy a XVI. században még a várak sorsa is jobbára a mezőn a személyes viadalokban dől el. A XVI. századi fölfogás szerint a végházak ereje és tekintélye a lovasságban rejlett. Minél több lovas akadt valamelyik végházban, annál erősebbnek tartották azt, annál kevésbé kellett a török csaták támadásától tartania. A lovasok azonban nem arra valók voltak, hogy ketrecbe szorítva nézzék a napot, vagy, hogy a falvakat védelmezzék. Nekik a nyílt mezőn volt a helyük; ott kívántak maguk is szenvedni. Tehát gyöpre vetették a táncot még ostrom idején is. Lossonczy Istvánnak a megszállott Temesvárból írt levelei mutatják,[3] hogy a török lovasok naponkint megjelentek a falak alatt s kopjatörésre, bajviadalra hívták ki a magyar lovasokat. Eger ostromakor, Szigetvár 1556. évi megszállásakor is a lovasok künt a mezőn küzdöttek, bajt vívtak s török fejekkel tértek vissza a várba.

Ha a megszállott végház lovasai ki nem törhettek s bennszorultak, akkor a vár állapota már veszélyre fordult; mert az ostromlókat már nem volt, aki visszaszorítsa.

Egyszóval a XVI. század török-magyar harcai: a portyázás, rablás, száguldás, lesvetés, mezei munka, várszállás, csatázás stb. a személyes harcok szakadatlan láncolata voltak. Még a nagyobb csatákban is tulajdonképpen párviadalok folytak; mert a török és a magyar lovasság nemzeti sajátosságának és fegyverzetének az e természetű viadalok feleltek meg legjobban. A nagyobb csatákról szóló jelentésekben gyakran olvashatjuk, hogy néhol embermagasságnyira hevertek az eltört kopják, mint a személyes via-

dalok kétségtelen jelei. Az egykorú levelek és a régi krónikások ugyancsak mint közönséges szokást említik a két hadsereg színe előtt csataközben lefolyt bajviadalokat is. A kiválóbb török és magyar vitézek neveit hol itt, hol amott üvöltve kiáltják. Ez a viadalra hívás jele. Egyszerre szétválnak a küzdő felek, a tömegharc egy időre megszűnik, s kezdődnek a bajviadalok. Néha csak egy, máskor meg egész csomó párbaj esik meg ily módon a két (farkas-szemmel néző) hadsereg színe előtt. Aztán nem is folytatják tovább a tömegharcot. Győztesnek mondják azt a sereget, melynek bajvívója a pálmát elnyerte.

Mindennapi szokás volt az is, hogy az egyik végház lovagjai az ellenfél vára alá száguldottak. A sorompónál aztán beüvöltötték: „Ha szívetek (t.i. bátorságtok) van, jöjjetek ki!" A bennlévők jó néven vevén a beadott szózatot, harcolókat bocsátottak ki, akik aztán a száguldókkal fölvették a viadalt. És a várőrség szemeláttára kopjákat törtek, szablyájukkal kísértgették egymást, s fejeket vettek. S ha a kibocsátott harcolók szorult helyzetbe jutottak, véres fővel visszaszaladtak a végházba.

A személyes viadalok mindezen módjáról tömérdek példával szolgálnak a török és a magyar végbeliek levelei. Maguk a budai basák annyi ilyen esetet sorolnak föl, hogy egész könyv is kitelik belőlük. Mutatóba egynéhányat fölsorolunk itt.

Az 1540. évben a kitűnő vitéz és bajvívó hírében álló Móré László jelenti Bécsbe, hogy 800 török lovas száguldotta meg Rucsa várának az alját. Móré László a bevett szokás szerint a maga lovagjaival és szolgáló ifjaival kiment, hogy velök a viadalt fölvegye. Aztán hozzáfogtak a kopjatöréshez és a szablyaviadalhoz. Egész sereg kopjatörés folyt le, s mindkét félen sokan megsebesültek és meghaltak.[4] S mikor a törökök megunták a viadalt, szép rendben hazaszállták.

Szerémi beszéli, hogy 1542-ben Buda mellett a huszárok a török lovasokkal a kopjatörésben gyakorolgatták magukat. Mint a sólymok, úgy ütöttek egymásra. De a győzelem mindég a magyarok fegyverét kísérte.

Az 1551. évben a törökök Temesvár körül ólálkodtak. Az egyik kémjelentés szerint a török lovasok arra kérték a basát, ne ost-

romoltassa Temesvárt, mert fene legények laknak benne. Ki-kijönnek a várból – mondták –, gúnyolnak, s rút szitkokkal illetnek minket. S ha a mieink közül valaki kopjatörésre hív egyet, az dühvel a csapatainknak száguld, közénk vágja a kopjáját s visszalovagol az övéi közé.[5]

Veráncsics püspök írja, hogy az épülő Oláh Újvár hős kapitánya, Zolthay Lőrincz 93 huszárjával szembeszállt 400 török lovassal, akik Mátyusföldjét rabolták. Zolthay harcra buzdítván lovasait, egyes-egyedül a törökök elé lovagolt, s kérte, követelte, ha igaz vitézek, szálljanak véle szembe; mert ő az a Zolthay Lőrincz, aki a törököket kopjája eltörése és kardja megvéresítése nélkül soha maga előtt el nem bocsátá. Ím – kiáltá Zolthay – itt az alkalom, hogy a bosszút megálljátok rajtunk. Törjünk fát és kísérel-jük meg egymást szabályainkkal.

Zolthay szava a törökök fülében úgy hangzott, mint egy próféta szava és semmi kedvet sem mutattak a viadalhoz. Azt felelék, hogy majd máskor adnak harcot. Most fáradtak s hazafelé tartanak. Zolthay erre haragra lobbanván, újra néhány szót vetett a törökökhöz. A szavának azonban most már fullánkja volt. Gyáva vén asszonyok vagytok – kiáltá a többi között –, ha harcot nem adtok! Ezt már a törökök sem viselhetvén el, beleegyeztek a viadalba és dandárba állottak.

Ezt látván Zolthay, mód felett megörült. Huszonnégy válogatott lovast a seregzászló őrizésére a dombra küldvén, ő maga hetven jó huszárjával a fáradt török hadra rontott. Kemény harc támad. Férfi férfi ellen küzd. Mindenki magához méltó ellenfelet keres. Itt is, ott is nagy hévvel vívják a bajt. Recsegnek, ropognak a hajlékony kopják, villognak a kardok. Elesik, és halálos sebet kap 85 török. A magyarok csak öt embert vesztenek, de igen sok lovuk megsebesült. A megvert törökök összerabolt zsákmányukat a rabokkal együtt ott hagyták. Az egész harc személyes bajviadalokból állott. Füles Miklós – Zolthay egyik legpróbáltabb főlegénye – már három bajviadalt vívott, mikor szembe került a törökök agájával. Kopjával rohantak egymásnak, de mindkettejük kopjája eltörött. Erre karddal folytatták a viadalt. Füles végre erőt vett az agán, aki halálos sebbel bukott le a lováról. A bevett

szokás szerint Füles erre elszedé az aga szép fegyverzetét s drága ruháját, s őt magát rabul akarta továbbcipelni. Az aga azonban arra kérte őt, vegye fejét, mert halálos sebében úgysem követheti őt. S Füles teljesíté az aga kérését.[6]

Az 1552. évben a török martalócok Ugod tájékán raboltak. Szép szerrel és nagy számmal voltak. Piry basa járt volt előttük. Kuthy Gergely uram rájuk bukkanván, oldalba akarta őket fogni. Azonban látván, hogy velük szemben az ő kis csapatja semmire sem mehet, nem támadta meg őket, hanem azon kor szokása szerint hozzájuk lovagolt, s vezetőjüket, Piry basát bajviadalra hívta. „Hívom vala vissza – írja Kuthy uram –, hogy térne meg és törnénk egy-egy kopját, vagy szablyáinkkal kísértenők meg egymást. Azt felelé: jól tudom, hun vagyon lakásod, megkereslek hamarnap."[7]

Geche Barnabás írja 1555-ben, hogy a gerezgáli törökök mintegy száz lóval kijöttek Dédre. Erre a szenyéri és a koroknai magyar lovasok is kimentek és Kálmáncseh mellett keményen megvívtak a törökökkel. Több török elesett, mire a többi elszaladt. „És – írja Geche – az kik elmentek, elég kopját vittek el az oldalokban."[8]

Zárkándy Pál kapitány Szigetvárából jelenti, hogy a mezőn török lovasokkal találkoztak. „Amint látták – írja –, hogy kevesen vagyunk, mindjárást közinkbe öklelének." Nagy harc támad s a mieink a kopjatörésben és a viadalban elnyerték a pálmát. A törökök megfutamodtak.[9]

Vejsz basa írja 1579-ben Ernő királyi hercegnek, hogy a fehérvári bég Palotához közel egy puszta helyre ment a seregével határigazítani. A palotai vitézek neszét vevén a dolognak, szintén kimentek. „Mind az két fél egymást meglátván – írja Vejsz basa – úgy mondják (a palotaiak), hogy immár ha ennyire jöttetek, törjünk egy-egy fát, mi is az régi szokás szerint egy keveset mulatnánk!" Erre aztán megkezdődtek a bajviadalok, s ki-ki a maga ellenfelével megpróbálta, a szerencse mire fordítja az ember dolgát. Mivel a viadalok békesség idején estek meg, Vejsz basa azzal menti a fehérvári török vitézeket, hogy a palotaiak hívták őket bajra s „ha ki nem mentünk volna, rókát és egyéb rútságot míveltek volna rajtunk".[10]

Ilyen és efféle jelentés a XVI. századból rengeteg sok maradt ránk. Mindannyija világosan hirdeti, hogy játszi ifjú katonáink éppúgy, mint a próbált, komoly vitézeink mindenféle csatázásban a személyes viadalra adták magukat; mert a harcnak ez a módja felelt meg legjobban lovagias szellemüknek, mert – akár közvitéz volt valaki, akár magas rangú tiszt – egyéni kiválóságát és egyénisége érvényesülését a bajviadalokban mutathatta ki legjobban s hírt-nevet itt szerezhetett leghamarabb. Ezért ifjak és vének alig várták a viadalok idejét. Örömük és tisztességük napjának mondták azt az időt, mikor a két sereg szemeláttára megvívhattak ellenfelükkel. A tanuló ifjak, akik a vitézi próbát még nem kísérlették, egy-egy bajviadal történetét úgy hallgatták, mint a gyermekvitézek Trója veszedelmét. Szívvel-lélekkel várták az időt, amikor az Isten nékik is örömöt ád, amikor ők is kiindulhatnak a vitézpróbák helyére, a zöldbeborult mezőkre. Nem kellett őket az ilyesmire nógatni, hiszen nagy bizodalmuk a kelleténél is korábban űzte őket a viadalra. S ha elérkezett az idő, mikor ők is kopját törhettek, oly szívben való örömmel örültek, melyet nyelv meg nem magyarázhat. Csak például említjük (a sok ezer közül), hogy nagy családok féltett kincse; egyetlen gyermeke is – a szülők és rokonok helyeslése mellett – már zsenge korában a veszedelmes vitézi játékra adta magát. A kor szelleme megkívánta, hogy akiknek a sors legtöbbet adott, a harcban is elől járjanak. Zrinyi György írja egyik szép levelében rokonának, az ifjú Batthyány Ferencznek: „Tetszik nekem, hogy a vitézlő dolgokból meg nem vonsza magát kegyelmed! Mikoron én is ilyen ifjú és ebben az állapotban voltam, mint kegyelmed, ugyan örvendettem benne, mikoron afféle vitézlő dologban jelen lehettem. S módot is kerestem benne és utána is voltam, hogy hadi dolgokból megtessék az, hogy az vitézlő dologhoz kedvem vagyon én nekem is. Egy olykor szintén pihegősen is elmentem innét Csáktornyáról aféle hírekre."[11]

Az ifjú Tahy István Kapicsi basát bajviadalra híván ki, a vinodoli mezőn végbemenő „vitézi gyönyörűségére" ismerőseit egyenkint meghívja. Még a fivére: Tahy Gábor is hívogatja a magasabb rangú tiszteket testvérének e „katonai örömére".[12]

De nemcsak az ifjak, hanem az öreg végbeli vitézek is ilyen lelkes hangon írogatnak a bajviadalokról. Petheő János főkapitány például tisztessége napjának mondja a bajvívása napját.[13]

Mindez természetes következménye volt a XVI. század vitézi szellemének. Ebben a szellemben növekedtek föl az ifjak. Korán megtanulták a félelem megvetését s a vakmerőséget, korán beléjük oltották a hazafiúi lelkesedést; korán fölébresztették bennük a nemzeti büszkeséget és a hiúságot. Mind e lelki tulajdonság állandó tanyát ütött bennük, s űzte őket viadalról viadalra. Kain-szemmel nézte az egyik, ha a másiknak a híre túlszárnyalta az övét, s nem volt a lelkének hova lenni, míg ő is nagyot nem mívelt. A nemes vetélkedés és a vitézi verseny tehát szakadatlanul folyt. Elragadtatva szemléli ezt mindenki, s lelkesedve énekli e kor nagy költője a derék végbelieknek s az ifjú vitézeknek a jó hírért és a szép tisztességért folyó harcát, melynek hírét minden föld beszéli.

Mi volna szebb, érdekesebb és tanulságosabb, mint e lelkes küzdelmeknek minden csínját-állapotját töviről-hegyire ismernünk? Hiszen ami a létért küzdő, megfogyott magyarságba egy századon át erőt és lelkesedést oltott, lehetetlen, hogy vonzó erejét mireánk teljesen elvesztette légyen.

Hiszen e harcok a XVI. század szellemének és műveltségének legszebb emlékeit, nemzeti sajátosságunk legeredetibb vonásait őrzik. E harcokban látjuk, mint kelt az egyéni lelkesedés nemzeti eszméket és érzelmeket, mint lesz az egyén gondolkozása a köznek, a nemzetnek teremtő és fejlesztő erejévé. Így hát a kutatóra s az olvasóra egyformán tanulságos és érdekes e harcok megismerése. Hozzá még e kor emlékei újságszámba is mennek. Történeti könyveinkben ugyanis alig találunk valamit azokról, akiknek példáján egykoron az egész ország szívet vőn, s akikről a kortársak szentül hitték, hogy a nemzeti dicsőség templomában örökké élni fognak. Rosszul hitték! A legtöbbjüknek emléke a feledékenység éjébe süllyedt. Mintha a késő utódokban kővé vált volna a lélek, s megfásodott volna a szív: teljesen meg-

feledkeztek azokról, akik ez ország legnehezebb napjaiban önmaguk föláldozásával bizonyították meg igaz emberségüket.

Jó magunk a vitézi kor emlékeit nagy lelki gyönyörűséggel gyűjtögetvén, pörbeszállunk a feledékenységgel s leírjuk a „fő válogott nép" kopjatöréseit és szablyaviadalait, amint a sors tudnunk engedi. Hadd lássuk, mint szálltak játszi ifjaink s próbált főembereink a virágokkal ékes mezőre, hogy fegyverüket a törökkel összemérjék; hadd tudjuk, mint estek meg a halálos viadalok emberszámot tevő vitézeink részéről.

III.

A BAJRAHÍVÁSOK

A jó szerrel való készülés adta meg a harcnak a csínját és a módját, a kihívás meg a lovagias formáját. Ezért tehát a kihívásokat vagy a bajrahívásokat nem szabad kicsinyelnünk; mert a kihívás formája nem üres külsőség, hanem a XVI. század vitézi szellemének és lovagias felfogásának a megnyilatkozása volt. A végbeli szokástörvény, no meg a vitézi tisztesség megkövetelte mindenkitől, hogy ha az emberségéről példát akar mutatni, akkor a szokásos formát is megtartsa.

A bajrahívásnak és a bajviadalnak minden módját, minden részét a török-magyar végbeli szokástörvény határozottan megállapította. Az ország minden részében, a török végházakban csakúgy, mint a magyarokban, egyazon szokással éltek. Tehát a törökök bajrahívásai szakasztottan olyanok voltak, mint a magyarokéi.

A bajrahívás rendesen olyan dolgokkal történt, amik a vitézek szemében tisztességszámba mentek. Fegyver, toll, delicsizma, vitézséget magasztaló levél stb. küldését mindenki jónéven vette. A bajrahívás tehát jobbára ezek útján történt.

Tudjuk, hogy a vitézi öltözetnek egyik fontos kelléke a szép toll volt. Jóravaló magyar vagy török vitézek toll nélkül meg sem indultak. Még a lovaik fejét és sörényét is tollakkal díszíték.[14] A toll tehát szívesen látott tárgy volt mindenkinél. Ha tehát egyik vitéz a másikat bajrahívással tisztelte meg, vitéz embert megillető tollat küldött neki. A bajrahívásnak ez volt a legközönségesebb módja. Minél módosabb volt a kihívó vitéz, annál szebb tollat küldött az ellenfelének. A fővitézlő uraknál rendesen a strucctoll, a kócsag és a pávatoll küldése járta. A szegénysorban élő vitézek ellenben csak daru- vagy sastollal állhattak elő.

Szalánczy János írja 1552-ben Báthory Andrásnak, hogy Kasszon (Kazun) basa elfoglalta a szögedi mezőséget, aztán Becse és Becskerek várát. Az itt lakó török vitézek tizenöt tollat és ugyanannyi delicsizmát küldtek a temesvári magyar vitézeknek, bajra híván őket. A tollakból – írja Szalánczy – Campo mester hármat vett magához, mert ő három törökkel kíván vívni. A vitézek a többi tollat is elkapkodták. A bajviadal január 30-án lesz. Maga Kasszon (Kazun) basa is jelen lészen a viadalon.[15]

Az 1568. évben az egyik gyalogos török vitézről jelentik, hogy Túry György kanizsai főkapitánynak küldött egy szál tollat, s arra kérte őt, adná annak a gyalog vitéznek, aki véle a bajt fölveszi. Túry hajlott a kérésre s gyalogosait megkérdé, ki veszi föl a tollat? Bicsey Péter vállalta a tollat s vele együtt a bajviadalt.

Az 1581. évben Sefer oda basa sastollal, Dely Haszán pedig pávatollal hívta bajviadalra a tatai vitézeket. Ugyanez év május havában Dobó Ferencz és az esztergomi szandsák bég tömeges bajviadalt rendezvén Korpona mellett, a török vitézek a lovuk sörényéből kikapott pompás tollakkal hívták a mieinket bajviadalra. Maga a jelenlévő Gabelmann írja:

Insignes plumas, leviorum quas cito equorum
Dextere jubis, ocreas munimina adusque
Talas e flavo corio: strophiumque etc.

Az 1589. évben Pozsonyi Benedek főkapitány jelenti, hogy a török vitézek az éj sötétjében kopját és tollat helyeztek a vár sorompójába. Aki fölveszi – írják a törökök –, legyen készen a viadalra.

Az efféle adat a XVI. század minden időszakából bővesen maradt reánk. De valamennyi tollküldés, illetőleg tollal való bajrahívás a törökök részéről történt. Lehetséges, hogy a kihívás e módja náluk inkább dívott. De ez azért nem zárja ki, hogy a mieink is éltek e szokással. Igaz ugyan, hogy enemű adattal nemigen rendelkezünk, de hát ennek egyedül az az oka, hogy a törökök a mi vitézeink kihívásait nemigen verték hangos dobra s Bécsbe is

legföljebb magát a tényt jelentették, de a kihívás módjáról hallgattak.

A tollal való kihívás közönséges szokás lévén a XVI. században, az egykorú írók műveiben is találkozunk vele. Ilosvai Selymes Péter például a Toldi Miklósról szóló históriás énekében a XVI. századi bajviadalokat tartotta szem előtt, s a művében előforduló tollal való kihívás, valamint a bajviadal lefolyása is teljesen megegyezik a török-magyar párbajok szokásos módjával. Tehát bizonyos, hogy a Toldi mondában nem a Lajos-korabeli, hanem a XVI. századi bajviadal leírását olvashatjuk.

A kihívás második és regényesebb módja a fegyvermarasztásával való bajrahívás volt. A kihívó fél ilyen esetben maga vitte a saját fegyverét – rendesen kopjáját annak a végháznak a sorompója elé, amelyben a kihívandó fél lakott. Ezt a szokást általában fegyvermarasztásnak hívták. Kinek micsodás fegyvere akadt, azt marasztotta. A kopja végére rendesen levelet kötöttek. Ez a levél vagy bizonyos vitéznek szólott, vagy pedig annak, aki a kopját megtalálja és fölveszi. A kopjának, vagy akármely marasztott fegyvernek a fölvétele a bajviadal fölvételét jelentette. Nógrádi Ferhát basa és az öccse, Kurt aga az 1556. év január 6-án például Léva sorompója elé szúrták a kopjáikat. A kopjákon ez a levél csüggött: „Ez a levél adassék az lévai vitézeknek, mint tisztelendő barátainknak kezében. Köszönetünket és magunk ajánlását mind az vitézeknek! Ím, ez mostani időben tettünk mi két kopját vasastól az ti kaputok előtt föl. Azért az, ki az kopjákat elveszi onnéd, hát az viadalhoz is kész legyen vitézképpen; mert mi meg akarunk vitézül ővelek vinia. Az kinek az Isten adja,[16] azé legyen, mert mi szegény legények vagyunk, nem szükség sok levél által járni, mint az vasati vitézekkel jártattak, mert mi sokadmagunkkal nem járhatunk, hanem jöjjetek Kékkő alá és ott készek leszünk hozzá. Isten tartson meg."[17]

Az efféle kihívás természetesen igen veszedelmes mulatság volt. A kihívónak ugyanis éjjeli időkoron, tüskén-bokron száguldva kellett vágtatnia, hogy elérje a sokszor mérföldekre eső ellenséges végházat. S aztán még azon éjjel vissza is kellett térnie.

Nappal az ilyesmit megtenni nemigen lehetett; mert az őrködő végbeliek s a föl és alá járó csaták az illetőt vagy elfogják, vagy levágják. A komáromiak például még a bajviadalról hazatérő török vitézeket is megtámadták s Komáromba hurcolták.

Minél távolabb lakott a kihívandó vitéz, annál nehezebb, annál veszedelmesebb volt az efféle bajrahívás. De éppen ez volt az, ami a vitézeket leginkább izgatta. Kaptak a veszedelmen s minél vakmerőbb volt a vállalat, annál többen próbálták meg. A győri huszárok éjjel Esztergom kapujába vágták a kopjáikat, s hogy bátorságukat megmutassák, még szózatot is adtak a várba, s fölverték az alvó törököket.[18] Az egriek, a váradiak ugyanígy tettek a gyulai törökökkel. Ez utóbbiak természetesen visszaadták a kölcsönt, s éppoly ügyesen és merészen száguldoztak éjjeli időkor a magyar várak alá, hogy bajrahívó kopjáikat ott hagyják, mint a mieink. Tudjuk, hogy a budai törökök éjjelenkint Komáromig s Győrig eljöttek, s bár Komáromnál a Dunán és a Vágon éjjel-nappal őrhajók vigyáztak, mégis észrevétlenül átkeltek a nagy folyón, s a vár tövében leszúrták a kopjáikat, amelyekre már előbb ráerősítették a bajrahívó leveleket.[19]

Szeinán Frenk Juszuf budai basa írja 1591. július 29-én Ernő főhercegnek: „Az levél sem mozdul, míg szél nem jő. Az odavaló végbeliek mind szüntelen Esztergom alá, hol Fülek alá, hol Sámbok alá, hol Vál alá, hol Fehérvár alá száguldanak. Talán fölséged azt kívánná, hogy ezök még ellenök se állanának? Ilyen szokások is vagyon az odavalóknak, hogy éjjel eljőnek és kopját ki az vár kapujában ökleli és ott hagyja, ki penig csak ott hagyja. Ezképpen adnak okot minden gonoszságra, mint Ormándy Pétör akaratjából Szilády János az Fejérvár kapujában, kit szultán Szulejman fegyvörrel vött meg, négyszer hozott kopját. Ismég mostan meg azonképpen Tompay István az Fejérvár kapujában öklelt és kopjáját ott hagyta. Tudja felségöd, hogy Bozók alatt is ezféle dologból volt az háborúság, hol az magyarok az hitöt megszegték. Mi azért annak az oka, hogy fölségöd ezféléket meg nem bünteti? Avagy ha abban áll az vitézség, találunk mi is olyan vitézöket, föl-

séged küldje levelét és mi is innét szabadságot adunk; próbáljanak szerencsét és azkinek Isten adja, azé legyön."[20]

Akadtak olyan vakmerő vitézek is, akik mellőzvén a titkon való száguldást és az éjjeli fegyvermarasztást, fényes nappal mentek az ellenséges vár alá, és szózattal hívták viadalra a bennlevőket. Az 1542. évben például Pozsgay Zsigmond naszádos kapitány és Schewrer Rézmán, mint császári követek Buda felé tartván, Esztergomban megálltak. Amint ők maguk jelentik, megérkezésük alkalmával a várból erősen ágyúztak; szólt a seregdob és sivítottak a szakállos golyóbicsok. Nem tudták mire vélni a dolgot. Csakhamar meglátták azonban, hogy a kakati oldalon hét surányi huszár – jó próbált főlegények – ráró gyorsasággal száguld ide-oda, és szélvésznél harsogóbb hangon bajviadalra hívja a törököket. Ezek cseltől tartván, nem mertek kijönni, hanem ágyúikkal tüzeltek a hét huszárra. És a hét huszár még sem távozott, hanem mocskos szidalommal, sértő szókkal próbálták a törököket viadalra erőltetni.[21]

Merő gondolom-kép ez! Hét surányi huszár nem ijed meg Esztergom egész őrségétől, összes ágyúitól! Hiába, aki a dicsőség útját járja, nem ismeri a félelmet, s nem törődik véle, ha kárára fordul is a vakmerősége.

Mondanunk sem kell, hogy ha télvíz idején ilyesmi megtörtént, akkor a „rózsák idejében", a mezők kivirágzásakor még inkább gyakori volt az. Hiszen minden végház népe kapva-kapott az ilyen izgató és veszedelmes kalandon; mert nevet, jó nevet az ilyen alkalommal szerezhettek leghamarább. Ezért, ha valahol jó vitézt tudtak, heted-határon túl is fölkeresték. S nem törődtek a nagy távolsággal, az ezernyi akadékkal; nem gondoltak azzal, hogy utolsó veszedelmüket keresik, hanem vágtattak erdőből erdőbe, nádasból nádasra, hogy kopjájukat a török végház kapujába vághassák. Ha sikerült a vállalkozásuk, kevélységre és elbizakodottságra indította őket. Ha rajtavesztettek, vakmerőségükkel szégyent vásároltattak.

Mivel a XVI. században igen sok oly szegény vitéz akadt, akinek egy szál kopjájánál egyebe nemigen volt, azt az egyetlen fegy-

verét föl nem áldozhatta. Az ilyen szegény legények tehát kopja helyett baltát, buzogányt, szöges furkót, csákányt, botot stb. marasztottak az ellenséges vár sorompója előtt s azokkal hívták viadalra a bentlevőket. Az 1581. év nyarán például hét esztergomi török vitéz bajra híván a tatai magyarokat, patkószeges furkót, szegetlen furkót, szekercét, csákányt és tollat marasztottak a tatai vár kapujánál. Aztán levélben arra kérték a várkapitányt, íratná meg nekik, a vitézek közül melyik melyiknek a fegyverét vette föl. Mert hát tudniok kell, kikkel lészen dolguk; idegen vitézre ugyanis nem kötik magukat.[22] Választ várnak.

Szóval, kinek mije volt, azt vitte az ellenséges vár alá. Akiknek asztalukat sem volt mivel táplálniok, drága fegyvert nem maraszthattak. Ezért sokszor bizony holmi házközbeli szerszám alávitelével is be kellett érniök. Ha kinek nem tetszik – mondották ilyenkor –, toppantsa meg a lábát. A szitok nem kerül pénzbe, azt kapja válaszul.

A különféle fegyvereken kívül közönséges dolog volt a deli csizmák küldése is. Lovaghoz illő dolog lévén a delicsizma, bátran használhatták azt is kihívásra. A deli csizma küldése különben nem annyira magyar, mint inkább török részről járta.

Nem volt szokatlan dolog a tarka-barka keszkenőkkel, lóra való karmazsin bőrökkel stb. való kihívás sem. Az efélékkel rendesen a társas viadalok alkalmával hívták ki a vitézeket.[23]

A különféle fegyvereket, deli csizmákat, tollakat, keszkenőket, lóra való szerszámokat, stb. amiket a bajrahíváskor a vitézek egymásnak küldöttek, abban az időben ajándéknak hívták. Ha a kihívó és a kihívott szép módjával megalkudtak egymás között a bajviadal dolgában, ilyen ajándékkal kedveskedtek egymásnak. Az ajándék mindig olyasmi volt, ami a vitézi szerhez (fölszereléshez) tartozott. Persze ha civakodásra fogták a dolgot, s ha méregbe mártogatott pennával írtak egymásnak, akkor a szokásos ajándék helyett is mocskos, vagy asszonyoknak való ajándékot küldöttek egymásnak.

Mind a magyar, mind a török megtiszteltetésnek tartván a kihívást, az ilyenkor kapott tisztes ajándékot eltette, s mint valami trophæumot őrizte, nehogy valahogy eltulajdonuljon.

A kihívás jeléül küldött tisztességes ajándékkal együtt járt a tisztességes kihívó levél is. Ennek a megírására mindég nagy gondot fordítottak; mert tudták, hogy az efféle levélnek inkább barátságajánlónak, mint háborúságöregbítőnek kell lenni. A levelet tehát úgy kellett írni, hogy a kihívott fél azt tisztességszámba vegye. Ezért a bajrahívó fél – amíg a levélváltás el nem fajult – mindég udvarias hangon, lovagias szellemben és szeretetreméltó módon írt az ellenfelének. Csak ha választ nem kapott a levélre, akkor állott elő keményebb szókkal, akkor ültette a kihívottat alacsonyabb polcra.

Ha a kihívó tudta annak a vitéznek a nevét, akivel a bajt föl akarta venni, akkor nem kellett annak szállása elé kopját vagy egyebet vinnie. Egyszerűen levéllel is bajra hívhatta őt. A kihívásnak ez a módja különösen a jobb nevű, az előkelőbb és a kiválóbb vitézek között járta. A kihívó leveleknek hangja és tartalma a körülmények szerint változott. Az 1554. évben például Haszon odabasa, Kurt odabasa, Dely Omer, Dely Ferhat és Dely Haydar váci vitézek Ficsor Mihályt, Sztankóy Györgyöt, Nagy Gábort, Rácz Farkast és Balogh Mihályt hívták bajra a lévai vitézek közül. A kihívó levelükben a többi között ezt írták nékik: „Továbbá tudjátok, nemcsak most történt afféle dolog köztetek és mi közöttünk; mert igen szép dolog, ahon az két szép sereg szembe áll és csak ketten vívunk, mint két kos vína egymással! Mert ezt értsétek, hogy levél szerént ennél több levelet mi nektek nem küldünk. Ez levélhez képest nekünk azt megadjátok értenünk, hogy ha kijöttök, avagy nem? Mert tudjátok, ha ki nem jöttök, mi tudjuk, minemű ajándék kell aztán afféle vitézeknek. Kérünk azon, hogy a gyermekséget hagyjátok el és jelentsétek meg magatokat, ha vagyon vitézségtek avagy nincs? Isten tartson meg benneteket."[24]

Ibraliom bég 1555-ben bajra híván Magyar Bálintot, több levelet bocsátott hozzá. S mikor fülébe jutott, hogy Magyar Bálint nagyon tudakozódik kiléte felől, a többi között ily szókat vetett hozzá: „Nem tudom azért, mit cirkálsz ilyen igen? Mi mind törököt, mind magyart egyaránt tartunk; mert egy Istenünk vagyon

és egy emberek vagyunk. Mi nem cirkáljuk akképpen az magyar urakat és vitézeket, mint kegyelmed cirkálja, miért hogy mind egy Isten teremtött mind kicsint, nagyot."[25]

Különösen érdekes az a kihívó levél, amelyet Káldy Miklós, a nándorfejérvári vén vitéz írt a veszprémi bégnek. E bajra hívó levélben életre-halálra szóló viadalra hívja a legvitézebb és a legjobb veszprémi törököt. Jól tudjátok atyámfiai vitézek – írja –, hogy én titöket mind jól ismertelek, mikor Nándorfejérvár még magyar kézben volt. Válasszátok ki közületek a legjobb vitézt s én jövendő Szent György napkor megütközöm véle a pápai, a győri vagy a veszprémi mezőn, ahol t.i. ő akarja. „És egyéb fegyver nála ne legyön, csak egy éles szablya és egy vasbot, sem páncél, sem sisak... s mind halálig legyen az viadal." S ha Isten – úgymond – neki adja a diadalt, úgy ő fejét veszi a kihívottnak. Erre aztán bemutatja magát a törököknek, hogy tudják, kivel veszik föl a bajt. Ő az a régi vitéz – írja –, aki a lándorfejérvári (Vracsa nevű) mezőn Amhát kapucsi basának a fejét vette. Ő győzte le Deli Naszufot, s fejét vette. Amhát agának is ő vette a fejét. Amhát vajdát ugyancsak halálos viadalban győzte le. Erről is tudhatjátok – írja –, ki vagyok én! Aztán ily módon fejezi be a levelét. „Nevét megírja, ki leszen a vitéznek neve, az ki énvelem az bajt fölveszi. Én annak nagy szép ajándékot küldök... Isten tartson meg vitézök minden javával."[26]

A levél útján való kihíváskor többször megesett, hogy a viadal ügyébe másnak is bele kellett szólania. A viadaloknak sok akadálya volt s ezek elhárítása ügyében a legkiválóbb török és magyar vitézeknek kellett fáradniok. Csikvári Dely Haszán például Csegley Ferencz pápai vitézt hívta bajviadalra. Csegley szívesen fölvette volna a bajt, de a föllebbvalói nem engedték. Ezért Iszah szandsák-bég Majthényi László pápai főkapitányhoz fordult levelével és arra kérte őt, erőltetné Csegleyt a viadalra. Ettől – írja – a frigy meg nem bomol, hiszen nem várakat vívnak, nem városokat dúlnak. „Egyébkor is volt frigy az két fejedelem között, de ezféle kevés dolgokért nem vöttek mentségöt magoknak, hanem ugyan kiszolgáltatták az bajviadalt közöttök, az mely vitéz em-

bernek azféle dolga esett. Ez okáért kérem kegyelmedet, mint jó szomszédunkat, hogy kegyelmed készítse reá az vitézlő Csegley Ferenczet, hogy az Dely Haszánnal való bajviadalok menjen véghöz egymás között."[27]

E levél vétele után Majthényi László Teufel András győri generálishoz fordult. „Tudom – írja –, hogy nagyságod emlékezik róla, majd leszen esztendeje, hogy az őfelsége itt való szolgájára, Csegley Ferenczre egy török, Csikvári Haszánnak neveznék, írógatott reája, hogy megvívna halálig vele. Mely dolog végett Huszár Péterrel egynéhányszor nagyságodhoz bocsátottam Csegley Ferenczet és az dolog mind ez ideig vonyódott... Mind annak okáért kérem nagyságodat, mint bizodalmas uramat, legyen nagyságod mellette őfelsége előtt, az bajviadalt őfelsége kegyelmességéből engedné meg. Mert jól érti nagyságod efféle bajviadal dolgát: ha meg nem engedi őfelsége nékie, az török azt nem hiszi, hanem hogy meg nem mer vívnia vele és oly kisebbséget teszön rajta, hogy jobb volna megholta, hogy sem mint élte."[28]

Az efféle levélváltásra természetesen nem mindig akadt idő. Számtalanszor megesett, hogy a bajviadalnak késedelem nélkül meg kellett történnie. Ilyenkor tehát nem volt idő a levélváltásra, vagy a kopjaküldésre. A kihívás tehát szóval esett meg. Jól tudjuk, hogy a XVI. században a leghevesebb harcok közepett is vívtak bajt s törtek kopjákat. A bajrahívás ilyenkor hangos szóval történt. Ha az ellenfél elfogadta a kihívást, a harcot megszüntették s a felek a két sereg színe előtt megvívtak. Az 1544. évben például Zrinyi és Rátkay Pál hadai a Körös táján találkozván Uleman és Málkus seregével, a törökök nagy kiabálva ajánlgatták, hogy a két sereg legvitézebbjei, a hadak szemeláttára vívjanak meg egymással. A mieink elfogadván a kihívást, a személyes viadalokat azonnal megkezdték. Mindkét seregből kétszáz-kétszáz dalia tört kopját.[29]

Igen sokszor megesett, hogy a török és a magyar csaták (csapatok), amikor egymással szembe kerültek, nem harcoltak meg egymással, hanem közös megegyezéssel mindenik fél választott egy vagy két jó vitézt s azok személyes bajviadalt vívtak. Ame-

lyik félnek a vitézei győztek a személyes viadalban, annak a hadát mondották azután győztesnek. Erre a két sereg szétvált, s békével ment a maga útjára.

A XVI. században az ilyen személyes viadalok a két ellenséges sereg vitézei között napirenden voltak. A feltűnési vágy, a nemzeti hiúság arra tüzelte a vitézeket, hogy a tömegharc megkezdése előtt személyes viadalt kezdjenek s így mintegy kényszerítsék a két sereget arra, hogy az ő bátorságuknak s harci tudásuknak szemtanúi legyenek. A legrégibb huszár regulamentumok mint közönséges szokást említik az efféle személyes viadalt. Az igazi huszár, ha szembe került a törökkel, nem várta a parancsot, hanem kiugratott a sorból s bajviadalra hívta az első törököt, akit szemre vett. Ily módon már a csaták megkezdése előtt folyt a viadal. Ez természetesen nem fért össze a fegyelemmel. Ezért a huszár-rendszabások keményen tiltják a vitézeket attól, hogy a kapitány engedelme nélkül s a jel kiadása előtt a sorból kiugrassanak s az ellenség vitézeit szózattal személyes viadalra vagy kopjatörésre ingereljék.[30] Aki ilyesmit cselekszik, azt a rendszabás börtönbüntetéssel sújtja.

A XVI. században a bajrahívásnak még egy szokásos módja dívott. A végházak népe – amint tudjuk – számtalanszor megszáguldotta az ellenfélnek ezt vagy amazt a várát. Az efféle száguldásnak a harc volt a célja. A száguldók tehát szózatot adtak be a várba: ha van szívetek, jöjjetek ki; törjünk egy-két kopját! Ha a bennlevők hajlottak a kihívásra, szózatot adtak ki, s kiválogatván a próbált vitézeket, kibocsátották őket. Akkori szóval ezt úgy mondották, hogy harcolókat bocsátottak ki. Aztán megkezdődött a tömeges bajviadal. Ember ember ellen küzdött, míg a kibocsátott vitézek el nem unták a dolgot s vissza nem mentek a várba. Az 1556. év nyarán például a győri és a devecseri had Fejérvár alá száguldott, s harcra hívta a törököket. Ezek harmadfélszáz lóval kijövén, harcot adának. „Harcoltunk velek – írja Török Ferencz uram, a csatavezető kapitány – azt hiszem négy óráig. *Elég kopjákat törének az uraim; fejeket vettenek.* Több mifélénkben ott nem veszett, (csak) az szegény Krakkai Tamásnak vevék fejét egy szolgájával együtt. A többiek, hála Istennek, mind egészségbe jöttenek haza."[31]

Bármilyen volt is a kihívás módja, sokszor megesett, hogy a kihívó fél választ nem kapott. A bajviadalokat mindkét félen erősen tiltogatták s így sokszor megtörtént, hogy a kihívott vitéz akarva sem vívhatott meg az ellenfelével. Aztán igen sok szegény vitéz is akadt, akiknek egy bogárnyi marhájok sem lévén, a személyes viadal költségét nem födözhették. Ezek tehát, bármint akartak is, nem mehettek ki s várniok kellett az időt, „amikor az Isten nékik is örömöt ad".

A kihívó természetesen nem kérdezte s nem tudta az okot, amiért választ nem kapott. Így hát azzal áltatta magát, hogy az ellenfele nem mer vele megvívni. A választétel elmaradása tehát a kihívónak a bátorságát és az elbizakodottságát növelte. Az ilyen aztán nem is nyugodott meg a viadal elmaradásában, hanem másodszor is írt vagy íratott az ellenfelének. Ez a második kihívó levél hangra már nagyon különbözött az elsőtől. Az írója már nem hódol többé a vitézi tisztességnek, nem dicséri az ellenfelét, nem kedveskedik néki ajándékkal. Vége a játszi kedvnek; az elbizakodottság kerül felül s a kisebbséges szók lesznek a sarkantyúk, amelyekkel ellenfelét a viadalra erőlteti. Mivel a török és a magyar egyaránt a vitézi tisztességet és a jó hírt tartotta a legtöbbre, a kihívó ilyen esetben ezt kezdte csipdesni. Az igazi vitézre ez ugyanis úgy hatott, mintha a vékonyát tüzes fogóval szaggatták volna. Az ilyen csipdesésre még a néma is megszólalt, s kemény szóval visszavágott. Szóra szó, gorombaságra gorombaság következett. A kihívó végre is olyan levelet írt az ellenfelére, hogy ez a tisztességére bizony tovább nem ehette a kenyerét. Az ilyen megszégyenítő levél ugyanis nem palást alatt készült. A vitézek rendesen együtt tákolták össze a levelet, s ki mi sértőt tudott, azt betétette a levélbe. Magának a kihívónak meg gondja volt rá, hogy az ilyen sértő levelet, megfelelő számban szétküldje a magyar és a török végházakba. Ott aztán kézről-kézre járt az ilyen levél, s volt mit hallgatnia annak, akinek az ilyen levél szólott! A sértett félnek tehát nem volt maradása. Vagy fel kellett vennie a bajt, vagy erkölcsi halottá lett a vitézek világában.

Ez az átkozott szokás adja értenünk, miért adtak a végbeliek oly keveset a viadalokat tiltó rendeletre és törvényre; ez teszi

érthetővé, miért remegtek még a leghíresebb vitézek is az ilyen mocskos kihívó levéltől.

Ha tehát valaki nem akarta, hogy gonosz híre kerekedjék, s hogy nevetség tárgya legyen, azon vesződött, hogy a mocskos és sértő levél írását megelőzze. Azaz, nem törődvén a törvénytiltó szavával, a kihívást idejében elfogadta. Így tett például a nagyhírű Magyar Bálint is, akit az 1555. évben Ibraliom bég hívott ki viadalra. Bár Magyar Bálint és vitézlő társai minden követ megmozdítottak, hogy a viadalra szóló engedelmet megkapják, a nádorispán kereken megtagadta. Ibraliom bég azt hívén, hogy Magyar Bálint nem akar vagy nem mer véle szembeszállani, *kötődző levelet* írt neki,[32] ami mindig a mocskos levélnek volt az előfutára. Erre Magyar Bálint kijelenti, hogy ha állásába kerül is, de mégis megvív Ibraliommal. „Könyörgök nagyságodnak – írja ez alkalommal a nádorispánnak – mint kegyelmes uramnak, engedje meg nagyságod, *mert félek rajta, hogy (a török) oly levelet kezd írnia reám, kibe meg fog rútítani!* Minthogy pedig gyermekségemtől fogva mind körülök (t.i. a törökök körül) nevelködtem föl és tisztességemet ifjúságomtól fogva ez koraiglan megoltalmaztam, bánnám, ha immár ilyen koromba esnék rajtam ilyen gyalázat."[33]

A kötődző levelek hangja igen különböző volt. Ez a levélírónak a temperamentumától, az ellenfélnek a nevétől és az állásától függött. Majd mindegyik levélben a rátartó büszkeség, a vakmerőség és az elbizakodottság szólal meg. Erőltetik magukat az udvariasságra, de azért a szavuknak már fullánkja vagyon. Fenyegetnek, csipdesnek, rút ajándékot ígérnek, de a vitézi tisztességet még kímélik. Ennek a megsértésével csak a végső esetben állanak elő, akkor tudniillik, mikor a kötődző levelüket is süketségre vették.

Úgy a kötődző, mint a mocskos vitézi levelek legtöbbje nem maradt ránk. Természetes dolog ez. Hiszen a vitézi nevükre büszke végbeliek az ilyes levelet nem tették a ládafiába, hanem darabokra szaggatták és a sárba tiporták. Bárha imígyen a kötődző és a mocskos vitézi levelek java megsemmisült, annyi mégis maradt ránk, hogy a hangjukkal megismerkedhetünk.

Az 1555. évben Pribék Demeter, babócsai lovashadnagy Musztafa Cselebire írt bajt. Musztafa válaszolt a kihívásra, de Pribék Demeter nem kapta meg a levelét. Ezért úton-útfélen szidogatta Musztafát, és holmi jött-ment pórtul izengetett neki. Musztafának nagyon zokon esvén ez az eljárás, kötődző levelet írt Pribéknek. „Ő – írja – már tíz éve szolgál várakba s követül is járt az uraknál, de még schol sem szidogatták őt. Mi dolog az, hogy most Pribék Demeter szidogatni meri? Nem illik ez tisztviselő emberhez!" „Ezért – írja Musztafa – halálig akarok véled megvívni. Mivel a szidogatásnál két szolgám is jelen volt, azok is halálig akarnak a szolgáiddal vívni! Erről választ várok. Isten tartson meg."[34]

Ugyanez évben a nagyhírű füleki vitéz, Dely Aranbasa bajra hívta Cseby László uramat. Mivel a királyi rendeletek értelmében elöljárói eltilták őt a viadaltól, a kihívó török vitéznek nagyon megnőtt a bátorsága. Először tehát kötődző levelet bocsátott hozzá, majd meg mocskos levélben ingerelte őt a viadalra. Erre Kávássy László a nádorispánhoz fordult, s arra kérte, engedné meg Csebynek a viadalt, mert különben vitézi tisztessége és neve teljes romlásával lenne kénytelen otthon ülnie.[35] Kávássy annyira biztosnak vélte az engedély megadását, hogy mindjárt Eger szolgáló népét kérte a viadalban való segédkezésre.

Az 1566. évben a hatalmas Musztafa basa három legkiválóbb fővitézünknek levelet írván, sértő szókat ejtett reájok. Erre a nevezett három főtiszt: Enyingi Török Ferencz, Gyulaffy László és Túry György, az akkori végbeli világ „tündöklő csillagjai" sértő levelet írtak Musztafa basára, halálos viadalra erőltetvén őt. „Az te leveledet – írják neki – megértettük, kiből kitetszik minden embertelenséged; mert ha te főember volnál s jámbor, ki tisztességedet szereted, efféle hazug, álnok latorsággal nem kereskednél. Mert azt te magad jól tudod, hogy amiről te minekünk írsz, abba hazudsz, mint afféle embersége elfeledett, ki az mi tisztességünkben álnokul, mordályul akarsz praktikálni... Jól ismiéred magadat, hogy karddal, az mivel jámbor vitézemberek szoktak ellenségnek ártani, nem vagy elég reá, tehát árulóul, latorul, ebül hazudsz."

Ez ékes bevezetés után Török Ferencz főkapitány uram előadja, hogy a jelen mocskos levél mását a török császár portájára is elküldi, a vitéz basák és bégek között is elterjeszti, hadd szégyenkezzék Musztafa! Mi – írja – szabad nemzet vagyunk, uraságunk és becsületünk is van, de te, Musztafa hitvány rab vagy s minden órában nyakadban az istráng, mint budai Oroszlán basának.[36]

Miután Török Ferencz uram ilyen módon kiadta a mérgét, Musztafa basát halálos viadalra hívta.

Aztán a hős Gyulaffy László vette át a szót a levélben. Ha véletlen szerencse – írja – Török Ferencz uram kardjától megtartaná hitvány életedet, én akarom rajtad keresnem a tisztességemet, de nem hazug nyelvvel, mint te, hanem éles szablyával.

A levél végének a módját aztán a nagy Túry György (a palotai hős) adja meg, írván: „Továbbá én, Túry György, mikor te mindezekbűl megmaradnál is, az én tisztességemet meg akarom oltalmazni, úgy, mint vitéz ember szokta tisztességét oltalmazni; nem álnokul, hamis, hazug nyelvvel, mint te! Erre harmadnapig választ tégy, ha elkezded; mert aztán mind bégeknél, basáknál, még az te császárodnál is oly leveleket látsz, hogy vagy apád alá kell búvnod, vagy elő kell hoznod a te hazug szájadat!"[37]

Mi lett a levélváltás vége, nem tudjuk. De annyi bizonyos, hogy Musztafa basa a viadalt nem vállalta. Őkigyelme, úgy látszik, érezte, hogy ha a bajt fölveszi, a három legelső magyar vívó beléfojtja a lelket! Ezért bizonyosra vehetjük, hogy az ígért mocskos leveleket meg is kapta.

Mivel a török és a magyar lovagok a vitézi tisztességet és a mocsoktalan nevet tartották legtöbbre, ha valaki ezt csipdeste, indulatosakká lettek, mint a puskapor, s haragjukban sértést sértésre halmoztak. Ilyenkor aztán hiába álltak elő a törvény tilalmával, a vitézek megvívtak egymással, akármi büntetés is várt reájok. Zaberdinus Mátyás váradi püspök írja 1554-ben, hogy a temesi és a lippai törökök a gyulai és a váradi vitézeket mocskos levelekkel viadalra hívták. Annyira mentek az elbizakodottságukban, hogy mocskos ajándékok küldését is ígérték nekik, ha ki nem jönnek a viadalra. Vagy negyven vitéznek írtak ilyen módon! Nem

tűrhetvén a vitézeknek ilyetén kisebbítését, elrendeltem a viadalt.[38]

Az 1568. évben Musztafa budai basa fogta panaszra a dolgot. Azt jelentette a bécsi udvarnak, hogy Szluny Ferencz a nagyhírű Hamza béget olyan mocskos levélben hívta viadalra, hogy az ő vitézi tisztességében szinte megfogyatkozott volt.

A bécsi udvar erre kérdőre vonta Szlunyt, aki aztán ártatlan képpel felelé, hogy most az ágyat nyomja s nem a bajviadalon töri a fejét.

Fekete Lukácsra egy török aga írt bajt. Erre tárgyalni kezdtek. Bár még csak a kötődző levélnél tartottak, Giczy Farkas kapitány elrendelé a viadalt, mert úgy látta, „mintha nem tisztességesen ír az török neki”.[39]

Mivel a kötődző és a mocskos bajrahívó levelek a vitézek között a háborúságot öregbítették, s mivel lehetetlenné tették a bajviadalokat tiltó rendeletek megtartását, a bécsi udvar a diplomatai tárgyalások alkalmával azon vesződött, hogy az efféle levelek írását mindkét félen megszüntesse. Már az 1550. évben, mikor a király Mutnoki Mihály esztergomi udvarbírót és Mekchey István kapitányt Kazun budai basához és Musztafa szegedi szandsákbéghez követekül küldötte, utasításul adta nekik, hogy a bajrahívó levelek küldése ellen tiltakozzanak. Amióta – mondja a királyi utasítás – a békességet veszélyeztető bajviadalokat megtiltottuk, a törökök sértő és gyalázkodó levelekkel kényszerítik a mieinket a viadalra. Ha a budai basa engedelméből történik ez, akkor mi sem fogjuk a végbelieket attól visszatartani, hogy kimenjenek a bajviadalra s fegyverrel védelmezzék a vitézi tisztességüket az ilyen gyalázkodókkal szemben.[40]

Kazun basa, valamint az utódai is hajlottak a bécsi király szavára, s megígérték, hogy úgy a viadalokat, mint a mocskos bajrahívó levelek küldését betiltják. Lehetséges, hogy ez ígéretüket teljesítették is. Azonban a tiltó rendelettel sem a budai basák, sem a bécsi királyok nem boldogultak. Hiábavaló volt e tekintetben mindennemű fáradozás. Ha a török és a magyar vitézek összetűztek és egymásra haragszóval írtak, kimentek a viadalra, ha

száz rendelet tiltotta is őket attól. A bajrahívó kötődző és mocskos levelek írása tehát nem szünetelt. A bécsi udvar emiatt állandóan panaszkodott Budán. A basák rendesen azzal védekeztek, hogy nem a törökök, hanem a magyar vitézek írogatják a mocskos kihívó leveleket. Különben is a bajviadalok a békességet meg nem bontják; mert – írja Ali basa – „az végbeli vitézök egyik az másikval ha megharagszik is, ismét egymással megbarátkoznak"![41] És a jó basának igaza is volt! A vitézek azért voltak vitézek, hogy vitézkedjenek. Azt szokták mondani, hogy a vitézeknek a viadal az örömük. S ha egyszer ennek oly szívben való örömmel örültek, ki tilthatta meg nekik? Hiszen a vitézi név és a tisztesség csak a viadalokban öregbedhetett? Úgy volt tehát a rendjén, hogy egyik a másikat megpróbálja, mi lakozik a szívében, mint forgatja a szablyát.

Aztán a mi vitézeink nagyon jól tudták, hogy a maguk veszedelmével a nemzetnek javát szolgálják; tudták, hogy példaadásukkal nemcsak a magyar ifjúságot tüzesítik neki, de a törökséget is hódolatra, s így bizonyos fokú közeledésre kényszerítik. Ilyen szellem, ilyen irány ellen hiábavaló erőlködés volt a bécsi udvar tilalma. Csak száraz fát hordott a fellobbant tűzre. Epét öntött olaj helyett a sebre. Hiába rendelte el az udvar, hogy a borbélyok a végházakban a sebesült vitézek nevét kötelesek bejelenteni, a katonák még súlyos sebeiket sem gyógyították, csakhogy ki ne tudódjék a bajviadaluk. Egyik a másik bűnét takargatta; mert mindegyikük azt tartotta, hogy a bécsi tilalom kákán való csomókeresés vagy konkolyhintés, aminek az árát a vitézi élet fizeti meg.

Amint látjuk, azok, akik a kihívó levelek és a bajviadalok ellen küzdöttek, igazában a végekben uralkodó közszellemet igyekeztek elnyomni. Hogy ez sehogy sem sikerült nekik, az természetes dolog. Mély gyökeret vert az a szellem a magyar és a török vitézek lelkében s így holmi tiltó rendeletekkel ki nem irthatták.

Az 1582. esztendőben Ernő főherceg – ki tudja hányadszor – ismét a budai basához fordult, kérvén őt a bajviadalok megtiltására. Ali basa udvarias választ adott e felszólításra, de világosan megírta, hogy nem a törökök, hanem a magyar vitézek teszik le-

hetetlenné a bajviadalok megszüntetését. „Hozák a fölséged levelét – írja Ali basa –, melyben fölséged írja, hogy az alattunk való vitézek szoktanak vala Veszprém, Palota és egyéb végek alatt kopjákat törni és bajt vívni. Azért parancsolnánk, hogy affélétől megszűnnének. Bizonyára mi szüntelen megparancsoltuk, mely mi parancsolatunkat híven meg is tartják, de az fölségöd alatt való végbeli hadnagyok és vitézek mihelyt egy kis bort isznak, azonnal levelet írnak az mi alattunk valóknak: ím, ez aga jöjjön ki bajra, ím, ez vajda jöjjön ki kopjára! És mind eképpen szoktak cselekedni. Ezek is nem tudják, hogy' üljenek veszteg s szüntelen írogatnak reájok. Azért illik, hogy inkább fölséged fenyítse meg az végbelieket, hogy ezféléktől megszűnnének. Ha azok megszűnnek, mi ezekről gondot viselünk, hogy semmi ellenkező dolognak okai nem lesznek és eképpen az jó szomszédság megmaradhat közöttük. Isten éltesse fölségedet."

Ali basa éppen csak, hogy megírta a választ, mikor hozzák Ernő főherceg második levelét, melyben elküldte volt a Ferhát agától Majthényi Lászlónak és Huszár Péternek írt mocskos kihívó levelet. Ali basát nem hozta zavarba ez a dolog. Ha – írja Ernő főhercegnek – igazán tudtára adták volna e dolgot, nem ítélné fölséged Ferhát agát ennek okának lenni; mert amennyi levelet gyalázatosképpen Ferhát agának Huszár Péter írt, annak száma nincsen! Huszár Péter és a végbeliek mihelyt egy kis bort isznak, nem tudják magok sem, mit írnak, mit nem írnak. Azért ítélje meg fölséged, mennyi gyalázatot kelljen a török vitézeknek elszenvedniök. Hogy' is üljenek veszteg, ha szüntelen írogatnak reájok? Azért fölséged parancsolja meg a magyar vitézeknek, hogy az efféléktől szűnjenek meg. Minekünk is gondunk leszen a mi alattvalóinkra, hogy semmi ellenkező dolognak okai ne legyenek.[42]

Szó, ami szó, de bizony Ali basa sok igazat mond e levelében. Közismert dolog volt, hogy mikoron a végbeliek a bornak adták magukat, egészen másképpen gondolkoztak, mint józan korukban. Az egykorú magyar levelek is igazolják, hogy a vitézeink borittukban bizony sok bolondot mívéltek. Csak például említjük, hogy az Érsekújvárt szolgáló Révay András 1589-ben több huszár fő-

legénnyel együtt megborosodván, a várkapitánytól azt követelte, hogy legalább tíz huszárral bocsássa őt Párkány alá. Török vérre szomjúhozik, s a kopjáját oda akarja vinni, hogy a sorompóba vágja. Veszedelmes és emellett tilos is lévén az efféle kihívás, a várkapitány eltiltá őt ettől. Erre Révay és társai erőszakkal próbáltak kitörni s dühükben majdnem levágták a várkapitányt.

Különben a budai basák és a bécsi udvar levélváltásának és ígéreteinek semmi foganatja nem lett s nem is lehetett. Olyan török vagy magyar vitéz ugyanis nem akadt, aki a vitézi tisztességén esett sérelmet bosszulatlanul hagyta. Azt szokták mondani, hogy a hangyának is vagyon haragja; hogyne lett volna az egymás üstökébe bocsátott indulatos vitézeknek? S ha haragra gerjedtek, a karddal való csomóoldásnál egyébre gondolni sem lehetett.

De azért a kihívások és a kihívó levelek miatt állandó maradt a panasz. A bécsi udvar Budára küldözgette panaszképpen a török vitézek kihívó leveleit, a budai basák meg mindég oly szerencsés helyzetben voltak, hogy viszonzásul a magyar végbeliek bajrahívó leveleit küldhették Bécsbe. Ilyen módon mind a két fél a maga igaza mellett kardoskodott és harcolt, a végbeli vitézeknek meg eszökbe sem jutott, hogy a galyibás zendüléseket, amikbe nap-nap után ereszkedtek, megszüntessék.

Az 1583. esztendőben Ernő főherceg megint panaszra fogta a dolgot, s ugyancsak zaklatta a budai basát a bajrahívó levelek ügyében. Mint már annyiszor, most is erősen panaszkodott a török végbeliekre, akik untalan halálra való bajviadalra ingerlik és kopjatörésre hívják a magyar vitézeket. Ennek bizonyságára Ernő főherceg a leveléhez csatolta Dely Musztafa kihívó levelét, amit Eördeögh György kapitányhoz bocsátott.

Ali budai basa erre azt írá Ernő főhercegnek, hogy magához hívatta Dely Musztafát, s kikérdezte őt a bajviadal dolgában. Dely Musztafa azt állítja, hogy nem ő, hanem Eördeögh György írt neki mocskos és gyalázatos kihívó levelet; erre aztán ő is kijelenté: „hogy nem mint ez rút, éktelen beszédöket elszenvedjem, jobb fejemnek, lovamnak elveszni!”

Ali basa mentegetvén a maga embereit, még az érdekes kijelentést tette: „Más az, hogy az mi törvényünk az, hogy míg az végbeli vitézektől ki nem hívattatnak, nem szoktak kimenni. De az végbeliek bort isznak, részegösködnek, részög korukban egy felé is írnak, más felé is hosszú és rút-éktelen leveleket! Ha megjózanodnak, megbánják tettöket, s hogy az ő maguk bűnét némineműképpen elfödözhessék, úgy panaszolnak fölségednek és ezekre (a törökökre) hárítanák vétköket. Eördeögh György azonképpen cseleködött, mikor ki köllött volna menni, mikor az bajviadalnak ideje eljött, megbánta dolgát s beteggé tötte magát. Annakutánna panaszolt fölségödnek, noha őmaga adott mindenre okot."[43]

Amint látjuk, a törökök folyton a mieinkre hárítgatták a bűnt, a bécsi udvar és a magyar végbeliek pedig örökké a frigytörő törököket vádolták a kihívásokkal. Az igazság kiderítése ilyen módon lehetetlenné vált. De a török és magyar végbelieknek ez nagyon is ínyükre volt. Ők ugyanis semmi kedvet sem mutattak a megszokott vitézi játékok megszüntetésére. Miattok tárgyalhattak a diplomaták, írogathatták egymásnak a leveleket, ők maradtak az eddigi csapáson, s bajrahívó levelek írogatásával mulatták magukat. Az ilyenek írására a török vitézeknek több alkalmuk nyílt, mint a mieinknek. A magyar főtisztek között ugyanis mindég akadt egy-kettő, aki a királyi rendelethez tartván magát, felsőbb engedély nélkül a viadalt ki nem szolgáltatta. Az efféle engedély kierőszakolása pedig jó ideig tartott. Ezalatt aztán a törökök két-három levélben is szidták, korholták és csipdesték a kihívottat, azt hívén róla, hogy nem meri a bajt fölvenni.

Az 1586. évben például Csikvári Deli Haszán bajviadalra hívta ki Csegley Ferencz pápai vitézt. Az utóbbi felsőbb engedély nélkül nem mehetvén ki a viadalra, úgy ő mint a pápai kapitányok minden követ megmozdítottak, hogy az engedélyt megkapja. Deli Haszán mit sem tudván erről, megismételte a kihívást, még pedig ezúttal már kötődző levéllel. Ez az érdekes levél így szólt: „Köszönetem után te Csegley Ferencz csak azt akarom neked megírnom, hogy jól tudod, hogy az minemű dolog miatt egymást megtaláltuk vala, mely dolognak immár vagyon esztendeje, kezd-

tünk vala egymásnak írogatni, mely leveleimet én nem tudom, ha vízbe rejtötted-e, avagy megégetted? Attól fogva énnekem semmi választ nem tettél. Hanem a minap írtál volt kapitányod neve alatt vitézlő Majthényi Lászlóval az én nagyságos bégemnek, úgymint panaszolkodásképpen panaszolkodtál reám. Azért Istennek hála nem vagyok sem ökörlopó, sem kecskelopó, hogy úgy panaszkodhatsz reám. Mert ezt nem lopva indítottuk vala, és ez előtt nem ezt írod vala énnekem, hanem azt írád azelőtt való leveledben, hogy te sehol el nem rejtöd előttem orcádot, hanem az két sereg között megbizonyítod szablyáddal, hogy vitéz embör vagy. Meg azt írád, hogy ha szintén én elsiketlem is, de te békét nem hagysz, hanem meg köll lenni (a viadalnak). Vitézségöd ellen nem szólok, sem írok; mert én is gyönyörködöm annak, hogy vitéz embörrel van közem. Azért az előbbeni írásod szerint, mely leveledet az nagyságos béghöz vittem vala és sok vitéz embör előtt magyarázzák meg, azért az előbbeni írásod szerint most is kívánom, hogy el ne röjtsed orcádat előttem, se ne csavarogj, hanem hadd lássuk egymás orcáját. Immár esztendőtül fogva elég az írásban. Ha akaratod nem lészen hozzá, azt is add tudtomra. Vagy te nem lakol Pápán, vagy én Fejérvárott, s úgy megajándékozlak, hogy kin egész Magyarország csodálkozik. Költ Fejérvárott, 29. febr. 1586. Csikvári Deli Haszán."[44]

Haszán uram, amint látjuk, már kilátásba helyezte a csúfos ajándékot és a mocskos levelet; azért írta, hogy Csegley uram nem lakhatik többé Pápán. Mert hiszen világos dolog volt, hogy az ilyen levél és ajándék vétele után Csegley vitézi kenyeret nem ehetik többé.

A következő évben a budai basa magyar íródeákjának: Izkender agának akadt ilyenforma baja Túry Farkas huszárkapitánnyal. Ez az Izkender aga egykoron magyar volt, de pribékségre adván a fejét, a budai basa udvarába került. Innét írta Túry Farkasnak azt a gyalázatos kihívó levelet, melyben őt szatócsnak és zsidónak nevezte. A zsidónak sok pénze vagyon – írá Izkender –, de még sem lovag és vitéznek senki sem tartja. Túry Farkas sem méltó a vitézi névre.

Túry Farkas kapitány e sértő levélre hasonlóval felelt. Disznófinak nevezé Izkender agát, aki szerinte sem nem magyar, sem nem török, hanem hitvány murtát. Nem is ír neki ezentúl maga – úgymond –, hanem majd csak az inasával irat. Ami pedig a sértő levelét illeti, azt majd megmutatja Sahin agának, aki mind a törökök, mind a magyarok között ünnepelt vitéz, s aki ért a viadalok dolgához. Ítéljen ő közöttük.[45]

Túry Farkas ezután Teufel győri generális támogatásával a királyhoz fordult, s könyörögve kért engedélyt a bajviadalra. Ha – írja – a párbajt meg nem engedik neki, az ő tisztes és jó neve, a nagy Túry Györgynek és Túry Benedeknek vérrel szerzett dicsősége megyen veszendőre. Ezért ő minden körülmény között megvív az ellenségével a pápai mezőn. A vitézi nevén nem tűri a mocskot, s aki vakmerő sértésre vetemedett, amit talál, szenvedje![46]

Híres vitéz volt a maga korában Pisky István uram, Tihany várának a kapitánya. Ismerték őt a török végházakban éppúgy, mint a magyarokban. A dunántúli csatákról szóló jelentések számtalanszor említik őt a legvakmerőbb vitézek között. Ami a daliás időkben a jó vitézeknek kijárt, abban Piskynek bőven volt része. Isten tudja, mennyi bajviadalt vívott, mennyi lest vetett, mennyit portyázott! A török rabság kenyerén is jó ideig kellett szenvednie, mert testvére a nagy váltságdíjat csak nehezen tudta megszerezni. Kiszabadulván onnét is, folytatta a küzdelmet. Híre-neve olyan volt, hogy még a török végekben is ittak az egészségére. Pedig ha a kedve haragra fordult, még a legvitézebb törököt sem átallotta „vén bábának" nevezni. Az 1589-évben Ibrahim agával, a török császár zászlós agájával összekülönbözvén, mocskos vitézi levelet bocsátott hozzá, hogy viadalra kényszerítse őt. Nagy kár, hogy e levele elveszett. Ibrahim válaszából azonban mégis megtudják, hogy Pisky uram mód felett paprikás levelet írt, s mocskos ajándékot küldött. Emellett azt kívánta Ibrahimtól, hogy a Balaton sima jegén vívjanak meg életre-halálra.

A vérig sértett Ibrahim aga vad dühvel válaszolt a kihívásra. „Adassék – írja – az hazug, tökélyetlen, hitetlen, bestye kurafinak, Pisky Istvánnak Tihanba, tulajdon kezébe".

E szokatlanul durva címezésnek megfelel a levél tartalma is. „Te hamis hitű – írja Ibrahim – hitetlen bestye, rossz kurafi, eb, ország kóborlója, nem Pisky István, hanem Kurafi István és kurafia volt az te neved, az van is, az is legyen bestye, hitetlen kurafi! Taláпd azt tudtad, hogy én Konstánczinápolyba mentem te tőled való félelmembe, bestye kurafi? Azért utánom ilyen levelet írtál! De bestye hitetlen kurafi, ha az jégen nem lőtt (az viadal), mert énnekem nem írtad és énnekem tudtomra nem volt, hogy jegen kell megvíni; de immár most értem, mi az akaratod. Készen vagyok bestye kurafi, és ezelőtt is készen voltam; de te nem voltál ember hozzá, hanem rossz kurafi voltál! Azért ha holnap akarod, vagy holnapután akarod, én itt készen vagyok, valamikor te akarod. Én az agaságot[47] másnak eladtam; sem bégtől, sem basától nem tartok; ha követ jön is, hiszem az Istent, hogy ellent nem tart róla. Hanem úgy víjunk, bestye hitetlen, rossz bestye kurafi: egy korlátba ketten menjünk be; sem tehozzád magyar vitézek ne mehessenek, sem én hozzám török vitézek ne jöhessenek, és ott fegyverrel lehet is, foggal lehet is, mindaddig víjunk, hogy egyik az másikat kivégezze ez világból. Azmit énnekem küldtél bestye, hitetlen kurafi, nem érdemlem én azt, de a te aggott apád az volt, te is az vagy[48] ... Ez levelet látván, te hitetlen eb és rossz bestye kurafi, énnékem választot adj, mely órában és hol akarod, hogy megvívjunk; én is mindjárást elmegyek. Költ Koppánybul 2. Marcz. 1589.[49] Az te nem barátod Ibrahim aga, az hatalmas török császár zászlós agája."

Az eddig említett kötödző és mocskos levelek írásán kívül az erőszakos bajrahívásnak még más módja is dívott. A levélírás abban az időben drága mulatság volt. Aztán jó tollú deák sem mindenütt akadt, aki az ilyes levelet megírta volna. A vitézek tehát a sértő és a gyalázkodó levelek helyett igen gyakran piszkos, rút és sértő „ajándék" küldésével erőltették ellenfelüket a viadalra. Ha az ilyen ajándékküldésnek a híre szétfutott a végházakban, mindenütt kacagtak azon s a megajándékozott vitéz mindenütt nevetség tárgya lett. Mellőzvén itt a „rútságokat", csupán azt említjük meg, hogy különösen járta az asszonyoknak való ajándék

és a róka, meg a rókafark küldése.[50] A régi magyar közmondás szerint a farkavágott róka láthatatlan akar lenni. A vitéz tehát, aki a viadal elől elrejté magát, a rókához hasonlított. Eszerint az ilyen vitéznek ajándékul rókát vagy rókafarkot küldtek.

Mivel a törökök a disznót tisztátalan állatnak tartották, a magyar vitézek disznófarkot is küldöttek azoknak, akik a viadalt föl nem vették.

Úgy a rókafark, mint a disznófark küldése a legnagyobb sértés, sőt a legnagyobb gyalázat számába ment. Ezt tehát csak vérrel lehetett lemosni! Nincs is rá eset, hogy az így megsértett vitéz meg nem vívta a halálra szóló bajt.

A kihívások alkalmával az a szokás is járta nálunk, hogy a vitézek a kopjáik végére kötötték a disznófarkot és a rókafarkot, s maguk vitték azokat a török végházak sorompója elé.

Az 1582. év nyarán Ernő főherceg amiatt panaszkodott a budai basának, hogy Kaposváry Mehemet aga a veszprémi vicekapitányt bajra hívta ki s „annak fölötte rút szidalommal illette volna”! Ezen kívül három simontornyai török három veszprémi vitézre írt bajt.

Ali basa Ernő főherceg e panaszos levelére így felelt: „Bizonyára mi minden végbeli vitézöknek megparancsoltuk, hogy az frigynek oltalmazói legyenek és semmi ellenkezésre okot ne adjanak. Mely mi parancsolatunkat minden fogyatkozás nélkül meg is tartják, de ezt nem valami vakmerőségből cseleködték, hanem az fölségöd alatt való vitézök: palotaiak néminemű vitézöket híttak Fejérvárból ki; kik hogy ki nem mentek, az kopjára az palotaiak rókafarkot és disznófarkot csináltak, úgy vitték Fejérvár alá! Ilyen gyalázattal illették az vitézöket! De Isten akaratjából az vitézök utánnok lévén, szinte Palota alól hozták vissza, kit mind rókafarkastúl, disznófarkastúl akartunk mi az kegyelmes fejedelmünknek portájára küldeni, de az urak kérének, hogy azt ne cselekednénk, s mi az mi kegyelmes fejedelmünk és az római császár űfölsége között való frigynek megmaradásáért el nem küldénk.”[51]

A bajrahívásnak utolsó és legszegényebb módja az izenettel való kihívás volt. Az ilyen bajrahívást sem török, sem magyar vi-

téz nem tartotta magához méltónak. De azért mégis járta; mert sok jó vitéz akadt, akinek nem volt pénze a költségesebb kihívásra.

IV.

A BAJVIADALOK

A bajrahívás még nem jelentette magát a bajviadalt. Az igazi nehézség és a költség csak a kihívás után következett. A vitézeknek ugyanis még jó egynéhány akadékot kellett eligazítaniok, míg egymással szembe kerülhettek. A fáradtságukat azonban ilyenkor nemigen röstellték; hiszen egyik sem kívánt a másik előtt szégyenben maradni; egyik sem akarta, hogy a viadal elmaradása miatt másoknak a nyelvére essék. Tehát mindegyik törte magát, írt, járt-kelt, költekezett, hogy minél előbb megláthassa az ellenfele orcáját, s minél előbb összemérhesse véle a szablyáját. A végbeli szokás azt kívánta, hogy a vitéz szíve ne legyen ingó nád, hanem kemény acél, s ha valamiképpen kötést tett, ahhoz tartsa magát, még ha halált kell is szenvednie!

Azonban vastagon meg volt hagyva mindenfelé, hogy a kapitányok ne engedjék meg a viadalokat, mert ezekből támad minden háborúság. Többször megesett tehát, hogy a vitézeknek a legnagyobb igyekezetük mellett sem sikerült a bajt megvívniok. Senkinek oly súlyosan nem esett ez, mint a viadalt váró vitézeknek. Még – amint mondani szokták – a fehér kenyérnek az íze is megbomolt ilyenkor a szájukban! S nem törődtek vele, hogy háborúra megyen a dolog, hanem búsultokban bolondabbnál bolondabbat míveltek.

Ha valamelyik vitézünk bajt írt a törökre, vagy fölvette a töröktől küldött kihívást, először is azon vesződött, hogy a viadalra szóló engedélyt megkapja. Ez bizony sok költségbe és sok fáradságba került. Fönt Bécsben egy mákszemérőbe sem vették a végbeli szokástörvényt, s vonakodtak az engedély megadásától. Ilyenkor mondogatták aztán a vitézeink: nehezen vagyon dolgunk, mert német kéz vagyon benne! De azért meg nem nyugodtak, hanem

eladván csekélyke marhájukat, fölövezték magukat a hosszú bécsi útra, hogy magától a királytól szerezzék meg az engedélyt.[52]

Rák háton járt az efféle dolog. A király ugyanis csak akkor adott engedelmet a viadalra, ha a vitézi becsület kérdése forgott kockán. Amíg tehát a generálisok és a főtisztek meg nem bizonyították az udvar előtt, hogy a bajviadal meg nem engedése esetén az illető vitéznek a becsületén esik folt, s így a végházakban tovább nem szolgálhat: addig az udvar váltig vonakodott az engedély megadásától. A kihívott vitéznek tehát el kellett szenvednie, hogy mások csúfja és játékja legyen.

De ha végre meg volt az engedelem, a boldog tulajdonos is kereshette a becsületét. S bizony nemigen kellett őt nógatni, hogy török ellenfelét észre hozza. Ezen is túlesvén, azon fáradott, hogy a vitézhez illő szert és tisztes ruhát szerezzen. Ha kicsiny volt az erszénye – s ez volt a rendes állapot –, a fejét kölcsönre kellett adnia. A csatába, a lesre, a száguldásra rongyos ruhában, ütött-kopott fegyverrel is elmehetett bárki.[53] De a bajviadalra, a vitézi tisztesség e legszebb ünnepére csak ünnepi ruhában, jó lóval és szép fegyverrel indulhatott. Ez már olyan végbeli szokás volt, hogy sem magyar, sem török nem vonhatta ki magát alóla. Az egykorú leírások szerint a bajviadalok alkalmával a török és a magyar urak s vitézek csillogtak, ragyogtak, s a lakodalmon sem jelentek meg nagyobb pompával, mint a kopjatöréseken és a bajviadalokon. Dobó Ferencz főkapitányról tudjuk például, hogy a korponai bajviadalon (1581) vagyont érő, vontarany ruhában jelent meg.

Meglévén a kellő szer, a bajvívóknak hitlevélről kellett gondoskodniok. A hitlevelek egyikét azon végháznak a kapitánya állította ki, amelynél a viadalnak végbe kellett menni. A másik hitlevelet az ellenfél állította ki. A két hitlevélbe pontosan bejegyezték, milyen s mennyi vitéz kísérheti a bajvívót a viadal helyére. Ezenkívül mind a két fél emberségére és vitézi tisztességére fogadta a hitlevélben, hogy a bajvívót kísérő csapatokat tisztességgel fogadja, s a viadal után békével tovább bocsátja.[54]

A hitlevelek kicserélése után a viadalra készülő vitézeknek még tovább is irogatniok, vesződniök s költekezniök kellett. A szép kíséret összeállítása és megszerzése ugyanis nem kicsiny

dolog volt. A vitézeket dagadó hiúságuk arra ösztökélte, hogy minél jobb nevű, minél fényesebb szerű daliákból állítsák össze a kíséretüket. Ez ugyanis egyrészt a maguk tekintélyét is növelte, másrészt meg a török előtt is becsülést szerzett.

Sok huzavonára adott okot a viadal helyének a megállapítása. Mindegyik fél lesvetéstől, cseltől tartott; mindegyiknek óvakodnia kellett a nagyon is távol fekvő hely elfogadásától. Ezért a török vitézek azon fáradtak, hogy a viadal török végház közelében essék meg, a magyarok meg a maguk lakta földön óhajták a találkát. Ezen a kérdésen néha aztán úgy összevesztek, hogy a bajviadalból semmi sem lett. Akárhány párbaj azért maradt el, mert a felek a hely dolgában megegyezni nem tudtak.

A viadal idejének az eldöntése már könnyebben ment. A végbeli szokás szerint ugyanis minden harc, minden viadal a zöldbe borult mezőkön, a rózsa kivirágzása után kezdődött. A török és a magyar vitézek a kikelet ébredésével kezdtek mozgolódni. Amint a fű kizöldült, a lovakat a mezőre bocsáták, hogy ott félhúsra kapjanak. A füvelés a rózsa kivirágzásáig tartott. A békességnek az ideje volt ez, melyet mindenki ügyes-bajos dolgainak elintézésével, fegyverinek tisztogatásával töltött. Ha kiknek nem akadt egyéb dolguk, a kopjatörésben és a szablyaforgatásban gyakorolták magukat. Ezenkívül a füvelő lovakkal is bajlódniok kellett. Ugyanis ilyenkor gyakorolták, űzték, ugratták a lovaikat, hogy a közeledő viadalokban helyt állhassanak.

A füvelés egybe esvén a gyönyörű tavasszal: a természet ébredésével, a végbeliek egyik legkedvesebb, legjobban várt időtöltésük volt. A vitézi élet örökhírű költője, aki oly pompásan adta vissza a végekben uralkodó hangulatot, gyönyörű versben énekli meg a füvelést, írván:

Áldott szép pünkösdnek gyönyörű ideje,
Mindent egészséggel látogató ege,
Te nyitod rózsákat meg illatozásra,
Néma fülemüle torkát hangos kiáltásra.

Neked virágoznak bokrok, szép violák,
Folyó vizek, kutak csak neked tisztulnak.
Az jó hamar lovak is csak tebenned vigadnak.

Mert fáradság után fejeket, tagjokat
Szép, harmatos fűvel hizlalod azokat,
Új erővel építvén űzéshez inokat.

Ki szép füvön lévén, bánik jó lovával,
Ki vígan lakozik vitéz barátjával,
S ki penig fegyvert tisztíttat csiszárral.

A vitézek és a lovak pihenését, vagyis a füvelést a patkoltatás követte. A fél húsra kapott paripákat ilyenkor a patkoltató helyekre hajták, s azontúl már fűre nemigen bocsáthatták őket, mert megkezdődött a török és a magyar vitézek portyázása. A patkoltatás mindég a harc kezdetét jelentette. A rózsa kivirágzásának az idejével esett az egybe. A rózsa időszaka volt ez, mikor itt is, ott is készülgettek a bajviadalokra, s a távol sík mezőt szerteszét nyargalták s kémlelték.

Bár a bajviadalok és a kopjatörések, valamint a gyűrűökleletek legtöbbje a virágos mezőn esett meg, akadtak türelmetlen vitézeink, dagadó gőgtől tüzelt ifjaink, akik nem győzték megvárni, míg a mező zöldbe borul, s harmat ragyog a füvön. Ezek aztán nem törődtek a hideggel, a szokatlan idővel, hanem télvíz idején is megvívtak az ellenfeleikkel. Megesett az is, hogy a befagyott folyók és tavak jegén vívtak halálos bajt. Az ilyen bajviadal azonban kivétel számba ment.

Mivel a hitlevelek csak a kiállítók végházbeli népét kötötték meg, a bajviadalra menő csapatokat más végházak vitézei gyakran megtámadták. Ezeket nem kötötte semmi hitlevél, s a vonuló török csapattól nemigen kérdezték, mi járatban volnának, hanem egyszerűen rátámadtak. Az is gyakran megesett, hogy a két fél kísérő hada valami ok miatt – ilyen ezer és ezer akadt – összeveszett s egymást éktelen szitokkal illetvén, fegyverrel dön-

tötték el, kinek szolgál a szerencse? Bajviadal helyett tehát egész kis csatát vívtak. Az is gyakran megesett, hogy az egyik fél – nem törődvén az előzetes megegyezéssel – nagyobb számú haddal jelent meg, mint a másik. Ez utóbbi gyanút fogván, a fölös nép elbocsátását követelte. Szóra szó, szidalomra szidalom következvén, a két sereg végre is hajba kapott, s fegyverrel rontott egymásra. Ilyen eset történt például Bakabányán. Az 1590. évben ugyanis Pálffy Miklós kerületi generális megírta Ferhát budai basának, hogy néhány bakabányai vitéznek engedélyt adott a bajviadalra. Pálffy a hitlevelet is elküldvén, Ferhát basa is készséggel megengedte a bajviadalt, s a bevett szokás szerint ő is hitlevelet küldött a bakabányai kapitánynak. A hitlevél szerint a török bajvívókat csak száz lovagnak lett volna szabad Bakabányára kísérnie. Azonban – amint Ferhát basa írja – „útközben hol itt, hol amott csatlakoztak hozzájuk, kik azféle dolgot még nem láttak. Némelyek csudálni mentek, némelyek pedig akarván magokat próbálni, egy fát (kopját) akartak törni; jól lehet, mi az bajviadalra sem adtunk volna szabadságot, dehogy láttuk Pálffy Miklós és Sibrik Gáspár hitlevelöket és kívánságokat, adtunk szabadságot reá."[55]

A mieink közül megjelentek a viadal helyén: Nagy Ferencz vicegenerális, Thurzó György (a későbbi nádor), Pogrányi Benedek korponai főkapitány, Révay András, Dúló György, Borbély János stb.

Amikor a magyarok látták, hogy a törökök a hitlevélben kikötött számon jóval felül vannak, cseltől tartva, követelték a fölös szám elbocsátását. Mivel megegyezni sehogy sem tudtak, a török had összeszedte a sátorfáját, s nagy méltatlankodással eltisztult a bakai mezőről. Ezt látván a magyar lovasok, utánuk vetették magukat, s csatára kényszerítették a törököket. Pogrányi Benedek és más tisztek kivont karddal verték vissza a maguk lovasait. Az újvári huszárokat azonban az ördög sem bírta visszatartani. Rárohantak az Istenre és az emberségre hivatkozó törökökre, s mintegy hatvanat levágtak közülök. Az elesettek között volt Saban és Kurt aga is, akiket még a mieink is nagyra tartottak.

Ebből a viadalból kis híja, hogy háború nem lett. A bécsi udvar kénytelen volt a főbb tetteseket: Nagy Ferenczet, Nyirő Györ-

gyöt és Ormánkóczy Pétert tömlöcbe hányatni és elítéltetni, hogy a török haragját leszállítsa.

Ha a két fél egyenlő számú haddal jelent meg a viadal színhelyén, azonnal igazlátókat választottak. Ezek olyan párbajsegédfélék voltak, akik mint tapasztalt vívók a viadalt vezették. Aztán még kezeseket (túszokat) is választottak, s miután ezeket kicserélték, megállapították a bajviadal föltételeit, a használandó fegyvereket stb. Mivel a párviadalnak sokféle módja dívott, az igazlátóknak elég dolguk akadt, míg idővesztegető pántolódással minden kérdést tisztázniok sikerült. Hiszen volt viadal, melyben még a lónak a megsebesítését is megengedték! De akadt olyan is, amelyben az ember nemesebb részeit még érinteni sem volt szabad.

Igazlátókul és kezesekül mindkét fél részéről a legismertebb és legtapasztaltabb vitézeket választották. Rendjén való dolog volt ez; mert hiszen a végbeli szokástörvényt, aztán a bajviadalok csínját-bínját igazán csak ezek tudták.

Ha valaki vívás közben – akarattal vagy akaratlanul – a viadal föltételei ellen vétett, az igazlátók menten közbeléptek, a küzdő feleket szétválasztották, s a viadalt megszüntették. Ilyen esetben a sértett fél ugyancsak méltatlankodott! Volt is fullánkja a szavának! A viadalt folytatnia még sem lehetett. Most tehát elölről kellett a dolgot kezdenie. Azaz, hogy az ellenfelére újra bajt írt. Deli Kazya például 1554-ben a jeles babócsai kapitánnyal: Bosnyák Mártonnal bajt vívott. Mivel az utóbbi Deli Kazya uramon „csalárdsággal" sebet ütött, az igazlátók a viadalt megszüntették. Deli Kazya azonban nem hagyta a maga igazát. Újra bajt írt Bosnyák Mártonra. S mikor fülébe jutott, hogy Bosnyák uram előbb Ula Aly fiával akar megvívni, magának követelte az elsőséget. „Senki én ellenem (előttem) – írja Deli Kazya – tevéled meg nem öklel innét Geresgálból, míg énvelem el nem végezted dolgodat. Ím Sziget alatt több vitézeknek is leszen ökleletik; légy kész hozzá, ha tisztességedet kívánod, mert ha velem nem akarsz megöklelni, úgy szólítlak meg, mind sok jámbor vitézek előtt, hogy nem hogy Babolcsába, de még egyebütt is tisztességedre meg nem eszed kenyeredet. Választ várok hamarsággal és Isten tartson békességgel."[56]

Az 1589. évben a nagyhírű és példátlanul vakmerő bakabányai kapitány: Kálnai és Tegzesborfeői Bory Mihály[57] bajra hívta Ibrahim palánki zászlós agát, a bányavidék egyik leghírhedtebb és legkegyetlenebb pusztítóját. Ez fölvevén a bajt, a kitűzött helyen szép kísérettel megjelent. Az igazlátók azonban hamar észrevették, hogy Ibrahim vad és harapós lovon ül, s emiatt Bory Mihály a lovát kedvére nem igazgathatta. Ezért a törököktől azt kívánták, hogy Ibrahim más lóra üljön. Mivel az utóbbi erre nem mutatott halandóságot, az igazlátók a bajviadalt megszüntették.[58]

Szamosközy is megemlékezvén erről a bajviadalról azt írja, hogy Bory Mihály a lova nyakát hegyes szögekkel kivert bőrvédővel födte be, hogy Ibrahim lovának a harapásától megvédje. Ez természetesen csak mendemonda. Szamosközy nem tudja, hogy a bajviadal meg sem történt.

Bár a bajviadalok módját és föltételeit az igazlátók állapították meg, azért mégis mindég a felek kívánsága volt a döntő. Amilyen volt a kihívó levél hangja, olyan volt a viadal is. Ha a kihívó magaelfeledtében mocskos levéllel sértegette az ellenfelét, akkor mindég halálra szóló viadalt vívtak. Ha csak egymás tudását akarták kísértgetni, akkor egy szál kopja törésével is megelégedtek. Ezt a hadijátékot azért nevezték kopjatörésnek, mert a felek nem holmi nehéz bajvívó kopjával küzdöttek, hanem közönséges fenyőfanyelű kopjákkal, melyek a támadás alkalmával elhajoltak és széttörtek. Az ilyen kopjatörés alkalmával a felek súlyosabb sebet nemigen kaptak. Ezért nevezték játéknak az ilyen kopjatörést. Rendesen az ifjak mulatsága volt ez. Tudjuk, hogy a végházakban és a kastélyokban „a gyermekvitézek szemét a kopja hegyén élesítgették!” Már inas vagy apród korukban úgy megtanították őket a kopja kezelésére, hogy némelyikük már gyermekkorában összemérhette kopjáját a törökkel. Sibrik Györgyről például írva hagyták, hogy már inas (apród) korában kopját tört és bajt vítt a török vitézekkel, s le is győzte őket.[59] A végbeli kapitányok az ilyesmit természetesen jó szemmel nézték, s az emberséget mutató inast vagy apródot hamarosan lovas ifjúvá léptették elő. A 16–18 éves lovas ifjak már nemcsak a kopjatörésekben, hanem a

csatákban is részt vehettek. Annyira fölbuzdultak ők az öregebb vitézek példáján, hogy maguk könyörögtek a kapitányoknak, bocsássák ki őket a törökre, hadd próbáljanak szerencsét. Szarka Pál uram például 1571-ben a nádorispánnak írja, hogy az ifjak az ő dolgukat előbb akarván vinni, portyára óhajtanak kimenni, hogy szerencsét kísérlenének. Tudós emberük is van, aki őket hordozná. Csak a nádorispán engedelmét várják.[60]

Pogrányi Benedek is azon könyörgött 1589-ben Pálffy Miklós főkapitánynak, engedné meg az ifjaknak a kopjatörést. „Könyörgök nagyságodnak – írja –, hogy a kopjatörést engedje meg nekik, és adjon szabadságot nekem arra, hogy kétszáz lovas törököt – mert ugyan nem akarnék többet – hívathassak, a többi ifjak is törjenek fát egymással; ne állítsák azt a pogányok, hogy orcájukat előttük elrejtik; mivelhogy ők a dolognak indítói. Ha ők sokaságukban és hatalmasságukban bíznak, mi a mi Istenünkben bízunk!"

Az apródok (inasok) s általában a gyermekvitézek tehát szintén részt vettek a hadi játékokban. A törökökkel való kopjatörések alkalmával azonban az a bevett szokás járta, hogy a gyermekvitézeknek egyszeri támadásnál többet nem engedtek. Azaz, hogy az összecsapást meg nem ismételhették.[61]

Gondolhatjuk az anyák aggodalmát, mikor féltett kincsük, gyermekük először került a török vitézek kopjája elé. S képzelhetjük, minő öröm s büszkeség járta át a szívüket, mikor gyermekük sértetlenül s győzelemtől kipirulva tért vissza.

A vitézi szokástörvény a serdülő ifjak kopjatörését annyira megkívánta, hogy anélkül előre nem mehettek. Hiszen csak az ilyen vitézi próbákon mutathatták meg, hogy a töröktől semmi félelmök sincsen, s hogy rátermettek a vitézi életre. Innét van, hogy még megmátkásodniok is csak akkor engedték őket, ha már megízlelték a török kopjának a hegyét.

A meglett vitézek a bajviadalok alkalmával már nem elégedtek meg egyszeri támadással, s nem is hajlékony, puhafa-nyelű kopját használtak, hanem nehéz és erős bajvívó kopjával rontottak egymásra. Nagy gyakorlottság, ügyesség, jó szem s acélizom

kellett az ilyen viadalhoz. Ugyanis lóháton, vágtatva indultak egymásra; s nem csak az ellenfél kopjájának kikerülésére kellett ügyelniök, hanem arra is, hogy az ellenfélt ott találja a kopja, ahol legveszedelmesebb sebet üthet. A gyakorlott bajvívó az ellenfelének a mellét vagy a fejét vette célba, s rendesen át is fúrta a páncélt vagy a sisakot kopjájával, anélkül, hogy ő maga a nyeregből kibillent. Ha a kopjavas nem verte át a páncélt, s megakadt, akkor a felek rendesen lovastól együtt felborultak. A támadást néha ötször-hatszor is megismételték. Az egyik végre is olyan sebet kapott, hogy a lóról lefordult. Bár a győztes most fejét vehette volna ellenfelének, ezt nem tette; mert az efféle viadal nem halálra szólott. Különben is a bevett szokás szerint a legyőzött fél ilyen esetben meghódolt, s a győztesnek kezét nyújtá.[62] A sebesültet aztán az övéi elvitték a viadal helyéről.

A győztest a bevett szokás szerint mind a két fél megtapsolta s megéljenezte. Az övéi pedig dicséretekkel az egekig emelgették, s a végházakban ünnepélyesen fogadták.

Ha a viadal halálra szólott, akkor a fődolog a nyeregből való kivetés volt. Ha ez sikerült, a győztes reá rohant az elbukottra, s karddal a fejét vette. Ezt a fejet azután, valamint a legyőzöttnek lovát s fegyverét győzelmi jelül magával vitte.

Mondanunk sem kell, hogy az efféle kopjatörések mindég páncélban és sisakban estek meg.

Közönséges dolog volt a karddal, lóháton való viadal. Ilyenkor azonban ritkán öltöttek páncélt. Néha kopjával kezdték, s karddal vagy hegyes tőrrel folytatták a viadalt.

A gyalogosok természetesen gyalog vívtak meg az ellenfelükkel. Ilyen esetben a két fél övig mezítelenre vetkőzött, s úgy vívott.

Ritkán ugyan, de mégis előfordult, hogy a felek íjjal lőttek egymásra. Szinnyey Sándor, Nádasdy Ferencznek (a Feketebégnek) kapitánya például nyíllövéssel terítette le az egyik béget a veszprémi mezőn rendezett bajviadalban.[63]

Mivel a bajviadalok sok nehézséggel jártak és sok költségbe kerültek, a XVI. században a legtöbb végbeli kapitányunk – nem

törődvén a tilalommal – a vitézeket titokban vívatták meg. Azaz, hogy Bécsben nem koldultak engedelemért, hanem egyszerűen hitlevelet adtak a törököknek, hogy bántás nélkül jöhetnek a megjelölt mezőre. S megérkezvén ezek, a viadalt szép csöndben kiszolgáltatták. Ilyen alkalommal néha 8–10 bajviadal és kopjatörés is megesett.

Ez természetesen olcsó mulatság volt. A szegényebb vitézeknek azonban csak az ilyen viadalban lehetett részük. A főtisztek és a nevesebb hadnagyok azonban így titokban nemigen vívhattak meg az ellenfeleikkel. Az ő vitézi nevük, állásuk és tekintélyük megkívánta, hogy a végbeli világ hírével, barátjaik jelenlétében, két szép sereg előtt essék meg a bajviadaljuk.

De azért a költség kímélése szempontjából még a főbb tiszteket is olykor egyszerre vívatták meg.

Minden valamire való bajviadal után a két kísérő sereg lakomát csapott s mulatott. Az ilyen mulatozás volt a legjobb alkalom a vitézek megismerésére. Az egykorú levelek szerint ugyanis megcsodálták kiválóbb lovagjainkat és szorgosan kérdezősködtek a nevük és a lakásuk felől. Egyik a másiknak a fegyvereit magasztalta, majd meg a paripáját csodálta. S ha szétváltak, egyik a másiknak jó hírét s nevét vitte tovább. Innét van, hogy a török végbeliek a kiválóbb magyar vitézeket név szerint ismerték. Így értjük meg, mint ismerhették a mieink a főbb török vitézek lovainak még a nevét is.

Az igazi vitéz szemében tehát az efféle viadal mulatság és gyönyörűség számba ment. Nem csoda tehát, hogy mind a mieink, mind a törökök közül boldog-boldogtalan jelen kívánt lenni a bajviadalon. Hiszen ennél szebb vitézi mulatság, izgatóbb játék sehol sem kínálkozott. Lehet-e az igazi vitézre nagyobb gyönyörűség, mint látni két jó vitéz mesteri küzdelmét, kohó parázsaként villogó szemét, a reszkető ínú s verejtékes paripák fickándozását? Minden szem rájuk mered, mindenki lélegzetét visszafojtva lesi a szablyák villanását, vagy a kopják recsegését. S mindenkit elragad az öröm, ha győzni látja a maga vérét. Nem csoda hát, hogy minden ilyen viadal ezernyi vágyat kelt, s ezernyi szívbe vet üszköt. Van-e erő, mely ezt eloltja?

Írott emlékeink örökké hirdetni fogják, hogy a magyar vitézek a személyes viadalokban rendesen nagy emberséget művelének. Bár a törökök is kitűnő lovasok, jó kopjások s derék vívók voltak, azért a személyes viadalokban a mieinkkel még sem bírtak. Ahol az egyéni kiválóság döntötte el a győzelmet, ott a pálmát majd mindég a mieink vitték el. A halálos bajviadalokról reánk maradt tudósítások világosan hirdetik, hogy ötven eset közül a törököknek a legjobb esetben csak egyszer sikerült a legyűrt magyar vitéz fejét magukkal vinniök. A többi esetben azonban a mieink vitték el a borostyánt, s így – ha véresen is – de majd mindég győztesen szálltak vissza megaggodt palánkjaikba, ahol ágyúk dörgése, trombiták harsogása s a nép örömrivalgása fogadta őket. Aztán nagy vígan lakoztak, s az énekesek ajkán, a hegedűsök lantján csengett a magyar dal a nemzeti tisztesség megoltalmazóiról.

A végházak és a kastélyok népének mennyi próbán kellett forognia, mennyit kellett magát gyakorolnia, hogy a személyes viadalokban ilyen fényesen megállja a gátat, ki-ki elgondolhatja. Hiszen jól tudjuk, hogy a törökök szívében is bátorság lakott; tudjuk, hogy serények voltak, mint a sólymok s gyorsak, mint a villámok. S mégis hányszor kellett pironkodniok legyőzött s földön fetrengő daliáik miatt?

A török-magyar bajviadalok egykorúak a török-magyar hadakozással. A XVI. század előtt azonban az ország gyepűi és végei javarészt a Balkán félszigeten lévén, a viadalok ott estek meg. Ott a régi magyar dicsőség e termékeny mezein folytak a vitézi játékok, ott mérték össze fegyvereiket a legjobb vitézek, igazlani óhajtván, hogy nem avult meg még a magyar szellem. Mindennapi jelenség volt ott a török és a magyar vitézek bajviadala. Följegyezni az ilyest érdemesnek sem tartották. De a régi magyar címeres levelekben szereplő török fejek, levágott karok stb., mint valami rég elhagyott temető porladó sírkövei – mégis hirdetik, hogy a vitézi tisztesség védőit, az önfeláldozó bajnokokat becsülni tudták.

Igen sok bajviadal esett meg a lándorfejérvári Vracsa nevű mezőn. Ez a sík terület volt a szendrői törökök és a lándorfejérvári

magyarok szokásos találkozó helye. S ha két csapat találkozott itten, viadal nélkül egyik sem távozott. Az 1514. évben a végszendrői szpáhik nagyhírű feje: Ali táncoltatta a lovát a vracsai mezőn. Legjobb vitézei is vele voltak. E hírre a magyarok is kiszálltak a várból, s harcra hívták a törököket. Ali erre szózatot bocsátott a magyarokhoz: ne zsákmányért – úgymond –, hanem dicsőségért küzdjünk. Ha van köztetek vitéz, ki velem a bajt fölveszi, álljon elő, s víjjunk meg egymással.

E szóra a magyar csapatból kiugratott Dósa György, s késznek jelenté magát a viadalra. Először – a bevett szokás szerint – kopjával rontottak egymásnak. A kopjatörés után meg karddal kísérelték meg egymást. A küzdelem közepett Dósa György oly erővel sújtott Ali felé, hogy páncélos karját egy csapással kettészelte. Ali ájultan bukott le a lováról, s Dósa hamarosan fejét vette neki. Pompás paripáját, s fegyvereit Dósa magával vitte.

Mindez a dandárban álló török és magyar lovagcsapat színe előtt történt. A viadal után mindkét sereg békével hazaszállott, Dósa hírét hordozván mindenfelé.[64]

Ha az egykorú krónikásoknak hitelt adhatunk, Dósa Györgynek még több ilyen bajviadala is volt a lándorfejérvári mezőn. S nem ő volt az egyedüli magyar, aki az ilyen viadalban kedvét lelte. Káldy Miklós, „a vén lándorfejérvári vitéz" például egyik kései levelében maga írja, hogy amikor még Lándorfejérvár magyar kézben volt, név szerint ismerte a végszendrői s egyéb végbeli török vitézeket. Ezekkel együtt gyakran rendeztek személyes bajviadalokat a lándorfejérvári Vracsa nevű mezőn. Itt vette ő fejét a zonoki vajdának, Amhát kapucsi basának, Amhát agának stb.[65]

A XVI. század első évtizedében – amikor bajviadalok még tiltva nem voltak – több tisztünk a törökökkel vívott párbajával alapította meg hírnevét. Ismeretes például, minő nagy port vert föl Krusith Péter zengi várkapitánynak Klissza vára alatt vívott bajviadala, melyben ellenfelét megölte volt.[66] Maga a bán ajánlotta Krusithot ez alkalommal a királynak kitüntetésre, megírván róla, hogy jeles példát mutatott a vitézeknek!

Amikor Kesás Pált 1546-ban a dunántúli főkapitányságra ajánlották, Salm generális a többi között azért kardoskodott mellette, mert Sziget alatt bajt vívott az egyik előkelő török vitézzel, s legyőzte őt.[67]

Ebben az időben tehát még érdemül tudták be a vitézeknek a bajviadalokat. Tehát mintegy nógatták, ösztökölték őket arra, hogy a jelesebb török lovagokkal szerencsét próbáljanak. S mivelhogy az egyéni és a nemzeti hiúság is erre ösztökélte a mieinket, lassan-lassan mindennapi jelenséggé lesz a bajviadal. Még a kardosabb főpapjaink is igyekeztek megmutatni, hogy nem lett kővé bennök a magyar lélek; s ha alkalmuk kínálkozott, bizony ők sem vonták meg magukat a párviadaltól. Albert[68] prépostról írja például Bornemissza Pál uram, hogy Enyingi Török Bálintot 1538-ban párviadalra hívta ki a pozsonyi mezőre. Mivel pedig Török Bálint nem jelent meg, a haragra lobbant Albert úr Mehemet bég ellen fordult.[69]

Szamosközy megemlékezvén a régi török-magyar bajviadalokról, azt írja, hogy Pekry Lajos, Sarmasághy Miklós és Gyulaffy László voltak a leghíresebb magyar bajvívók. Szamosközy ezt bizonyára mint közhírt hallotta. Valami igazság azonban lehet benne; mert hiszen Pekry Lajos 1537-ig mint a legvakmerőbb s a legharciasabb huszárfőtiszt volt ismeretes, aki Szlavóniában éveken át küzdött a törökkel. Személyes viadalairól azonban semmi adatot sem sikerült találnunk.[70] Sarmasághy Miklóssal is így vagyunk. Gyulaffy László bajviadalairól azonban már írott emlékeink is vannak. Ő csakugyan a legelső bajvívóink közé tartozott, aki – míg a törökkel barátságot nem kötött – egyetlen jó nevű vitézöknek sem hagyott békét. Mint harcon forgott jó vitéz, a bajviadalokban találá legfőbb örömét. Még a leghatalmasabb budai basát: a vitéz Musztafát is kihívta bajviadalra. S mikor ez nem hajlott a hívó szavára, mocskos vitézi levéllel akarta őt viadalra erőltetni.

Jeles bajvívó hírében állott a tragikus végű Állya Mátyás is. Fiatalabb korában a horvát-szlavón végekben gyakran mérte össze a kardját a nevesebb törökökkel. Nem is mert mindenki vele szembeszállani. Az 1542. évben a mieinktől sokszor emlegetett Deli

Alyt hívta ki viadalra. Miután a hely és az idő dolgában megegyeztek, Állya Mátyás szép kísérő haddal megjelent a viadal helyén. Deli Aly azonban nem mutatta magát. Úgy látszik, megbánta a dolgot, s elrejté magát.[71]

A dunántúli végbeliek egyik legismertebb s legjobb nevű vitéze volt Magyar Bálint uram. Azok közé tartozott, akiket a törökök is nagyra tartottak és becsültek. Még mint pécsi vitéz országos nevet szerzett magának a híres Musztafa bégnek bajviadalban való legyőzésével. Aztán a nádorispán hadainak lett a főkapitányává. Mint ilyen számtalan viadalban küzdött és sok bajt vívott. Ibráliom béggel például a nádorispán tilalma ellenére is bajt vívott.[72] Le is győzte őt, de mivel a viadal titokban történt, semmiféle tudósítás sem maradt ránk a párbaj lefolyásáról. Amint Gyulaffy László, úgy Magyar Bálint is vénkorára a török barátságra adta magát. Addig küzdött ellenük, míg jól megismervén őket végre barátjukká lett. Nem ritka jelenség ez a végbeli világban!

A XVI. század egyik ünnepelt vitéze volt Zolthay István. Egervárában és Szendrőben véghezvitt vitézi dolgai eléggé ismeretesek. Az egykorú levelek és a krónikások egyértelműen kitűnő bajvívónak mondják őt. Bármint tiltották is a bajviadalokat – ha a vitézi tisztessége forgott kockán –, szó nélkül ment ki. A vitézi név volt ugyanis a legfőbb kincse. Ő maga írja 1564-ben Zaynak: „Tudja nagyságod, hogy az Zolthay nemzetbe nincsen nagyobb énnálamnál; mert az kik voltak, meghaltanak. Még eddig szégyent nem vallott az én nemzetem!”[73]

Az 1550. év augusztus havában esett meg Kapitány György viadala Hubiár agával. Ez a Kapitány György Losonczy Istvánnak hollókői kapitánya volt. Mint ilyen, egyik török rabon hajba kapott Hubiár agával s mocskos vitézi levélben bajt írt reá. Hubiár fölvette a kihívást. Losonczy azonban nem adott Kapitánynak szabadságot a viadalra. Erre Kapitány György bújában otthagyta Losonczy szolgálatát, Báthory György urammal kötött szegődséget, s Salm Miklós generálishoz ment, hogy tőle eszközölje ki a viadalra szóló engedelmet. Itt is hiába fáradott. Erre utolsó költségével Bécsbe ment, s magának a királynak könyörgött, adna néki szabadsá-

got a viadalra. Sok huzavona után végre megkapta az engedelmet. Erre kellő kísérettel megjelent a bujáki mezőn, a viadal színhelyén. A bajviadal országszerte nagy érdeklődést keltett. Maga Losonczy István is szép haddal jelent meg Bujákon. Eljött Bebek György, Balassi János, aztán Zay Ferencz is a maga válogatott lovaghadával. A törökök is fényes szerrel s jó készülettel jöttek. A híres Amhát aga, továbbá a legjelesebb török bajvívó: Dsáffer aga, aztán Csirkin aga négyszáz pompás lovaggal jött a bajviadalra. Dandárba állván a két szép sereg, kicserélik a kezeseket s megválasztják az igazlátókat. Magyar részről a hős Zolthay István és Jánossy Pál voltak az igazlátók, vagyis a bajviadal vezetői.

Hubiár és Kapitány György lóháton, kopjával rontottak egymásnak. A kopják teljesen elhajoltak, s Kapitány György kopjája megsérté Hubiár lovát; Hubiár kopjája meg Kapitány kemény fején tört ketté. Mivel el volt végezve, hogy a lovat sérteni nem szabad, a törökök nagy lármát csaptak s a viadalt megállították. A magyar igazlátók azonban megmagyarázták, hogy Hubiár lovának a megsértése véletlenből történt. Ezen a törökök is megnyugodtak. A viadal tehát tovább folyt. Most hegyes tőrrel támadtak egymásra. Kapitány a kezén sebet kapván, a markát elönté a vér, s a hegyes tőr kiesett a kezéből. Másik hegyes tőrrel folytatta a vívást. De csakhamar ez is kiesett sebes kezéből. Most a buzogányával kezdé Hubiárt döngetni, s olyat ütött rajta, hogy az leszédült, de egyúttal a buzogány is elrepült Kapitány kezéből. Most handsárral folytatták a viadalt. Kapitánynak már az arcát is elborítá a vér, a kezéről is erősen csurgott. Az igazlátók tehát megállították a viadalt, s Kapitány Györgyöt hirdették ki győztesnek.[74]

A kezesek elbocsátása után a két sereg aztán hazafelé indult, hogy otthon nagy vígan lakozzék. A viadalon sok derék vitéz vett példát és sokan itt tudták meg azoknak a daliáknak a neveit, akikkel a bajt majdan fölvehetik.[75]

Az 1554. év nyomán a temesi és a lippai törökök vagy negyven gyulai és váradi vitézünkre írtak bajt. Mivel ezek az adott viszonyok miatt nem mehettek ki azonnal, kötődző levelekkel erőltették őket a viadalra, s azzal fenyegetőztek, hogy ha ki nem jön-

nek, mocskos ajándékot küldenek nekik. Erre Zaberdinus Mátyás váradi püspök megengedte a bajviadalt. Ennek helyéül a két fél – közös megegyezéssel – a pankotai mezőt választotta. A kitűzött időben úgy a mieink, mint a törökök fényes haddal jelentek meg. A magyarok a megyék nemességével együtt lehettek vagy ezerkétszáz lóval. A törökök a gyalogságon kívül négyszáz lovon való jó vitézzel jöttek. Miután a kezeseket (túszokat) kicserélték, s az igazlátókat megválasztották, a viadalhoz fogtak. Elsőnek Székely Balázs hadnagy állott ki, akivel Kunovics Mehemet aga vette föl a halálra szóló viadalt. Az izgató küzdelem jó sokáig tartott. Hab verte ki a lovakat, veríték a vívókat. Az életért és a vitézi nevéért küzdött mind a két fél, tehát minden emberit megpróbált. Székely Balázs már három sebből vérzett, s az övéit mély aggodalom fogta el. Ekkor erejének utolsó megfeszítésével kiveté a nyeregből Mehemet agát. Aztán, mint a héja a tik fiára, úgy csapott le a földön fetrengő Mehemetre, hogy a fejét vegye neki. E pillanatban szokatlan jelenség történt. A törökök sorából kiugrott Rechep aga, a legyőzött Mehemetnek édes testvére s ráborulván fivérére, vad fájdalommal kérte Székely Balázst, kegyelmezzen meg a testvérének. Székely Balázs a tolakodó felé sújtott kardjával, s annak fején sebet ütött. Az igazlátók is odarohantak, s Rechep agát a bajviadalba való avatkozása miatt jól elverték. Székely Balázs azonban még sem élt a jogával, s nem fejezte le Mehemet agát. Úgy látszik, hogy hajolt a könyörgő szóra, s kegyelmet adott Mehemetnek, akit aztán a boldog Rechep aga magával cipelt.[76]

Most a többi kihívott magyar vitézre került a sor. De hiába álltak ki, a törököknek Mehemet aga legyőzése után elment a kedvük a további viadaltól. Erre Zeberdinus püspök megizente a bégeknek, hogy ha a török vitézek a viadal elől kitérnek, bajrahívó leveleket írni többé ne merjenek; mert a magyarok az efféle leveleiket lábukkal tiporják a sárba.[77] Ez a felszólítás kárba veszett. Egyetlen török vitéz sem mert kiállani, s a magyarok szidalmai és gúnyolódásai között hazaszállottanak.

A török túszok – írja Zaberdinus püspök – csodálták hadainkat, s bámulva szemlélgették harcra kész vitézeinket.[78]

Bár ez időben a végbelieket már erős tilalommal tiltották a bajviadaloktól, azért egy nap sem múlt el az efféle lovagi játék nélkül. A végbeli vitézek levelei másról sem igen szólnak, mint a bajviadalokról; elméjükben egyebet sem forgattak, mint a törökkel való küzdelmet. A félsz nemigen háborgatta őket, s ha valaki mégis hajlott a tiltó rendelet szavára, hát engedélyt kért a viadalra. Amíg a nádorispáni székben Nádasdy Tamás ült, a főember szolgáknak nem kellett attól tartaniok, hogy a viadalra szóló engedélyt megtagadják nekik.

Bizonyára Nádasdy Tamás közbenjárásának köszönhetjük, hogy Zrinyi Miklós bán is engedelmet kapott a bajviadalra. A szigetvári hős – mint tudjuk – Mehemet bosnya basát hívta ki viadalra. A basa a nagynevű hősnek bajtíró levelét jó néven fogadta, s a viadalt fölvette. Természetes dolog ez; hiszen Mehemet basa csak a maga hírét növelte azzal, hogy Zrinyinek kész volt kiállania.

Ezenközben Zrinyi Miklós azon vesződött, hogy a viadalra szóló engedélyt megkapja. Ez bizony nehezen ment. Nem is csoda, hiszen Bécsben jól tudták, hogy ha már maga a bán is bajviadalra adja a fejét, akkor egész sereg vitéz indul majd az ő példáján. Ezért az udvar sokáig vonakodott az engedelem megadásától.

Ez a huzavona nagyon megbátorította Mehemet basát. Szentül hitte, hogy Zrinyi megbánta a dolgát, s nem jön ki a viadalra. A végbeli szokás szerint hát kötödző levelekkel kezdé Zrinyit csiklandozni. Egyik belső embere, Mehemet aga még Keglevits Pétert is megkereste a levelével. Sem a király, sem Zrinyi – írja Mehemet – nem állják a szavukat. Zrinyi uram nagy hegyre támadt kevés profonttal, s most láthatatlan akar lenni. Ám ha ki nem jő a bajviadalra, tudja meg, hogy az e földön való vitézek nem a Zrinyi, hanem a Possedárszky nemzetség fiának fogják őt tartani.

Eközben Zrinyi megkapta a viadalra szóló engedelmet. E hírre Mehemet basának a hetyke hangja azonnal elállott. Úgy tetszett, hogy a kedve nagyon is elment a bajviadaltól. Legalább erre mutatott az a körülmény, hogy a portán jelentést tett Zrinyi

kihívásáról, s a bajviadalt frigytörésnek minősítette. A porta panaszára aztán a király visszavonta a Zrinyinek adott engedelmet, s megtiltotta a viadalt.[79] Most azonban a bán is megkötötte magát, s a vitézi tisztesség nevében követelte az engedelem megadását.

Sok vesződés után végre ez is sikerült. A király azonban keményen meghagyta neki, hogy a bajviadalra ötszáz lovagnál többet ne vigyen, máskülönben fejét és vagyonát veti kockára. Zrinyi cseltől tartván, kevesellte az ötszáz embert. Erre a jóindulatú Nádasdy Tamás a saját rokonának: Nádasdy Kristófnak a szép hadát is mellé adá. Az 1554. év augusztus 20-án indult meg Zrinyi a szentgyörgyvári mezőre, vagyis a bajviadal kitűzött helyére.

Mi szép volna tudnunk, kik és minő szerrel kísérték a szigetvári hőst tisztessége e napján! Mi tanulságos lenne ismernünk a pompás török sereg fővitézeit, szerét és viselkedését! Sajnos, nincs, aki e kérdésekre feleletet adjon. Pedig bizonyos, hogy Zrinyit az egész ország figyelme és aggodalma kísérte a viadal helyére! Az is szent igaz, hogy Bécsben csak oly szorongva várták a viadalról szóló hírt, mint a fényes portán. S még sem akadt, aki kimerítő jelentést írt volna a viadal lefolyásáról. Maga Zrinyi nem azon emberek közé tartozott, aki a saját dolgával dicsekedett volna. Őkigyelme egyszerűen megbízta Zichy István uramat, mondja el odafönt, mint esett meg a bajviadal. Ő maga pedig hadával együtt békével hazaszállott.

Sok és érdekes bajviadal esett meg Szigetvárott, a magyar dicsőség e jelentős székhelyén, hol annyi hősünk gázolt véren át a sírhoz. Az egykorú levelek gyakran ejtenek szót a bajviadalokról, de csak kevés vitézünknek a nevét emelik ki a feledékenység éjéből. Akkor úgyis tudta minden jóravaló vitéz, ki micsodás emberséget mívelt, tehát nem volt szükség a kardok hősi játékát tollra venniök. Hogy később a hír fiai szűk hajlékba szorulnak, s hogy a szárnyas röptű idő elfeledteti őket, arra senki sem gondolhatott akkor. Pedig így történt.

Az 1555. évben Horváth Vitus szigetvári főlegény egy napon két törökkel vívott súlyos bajt, s a két sereg színe előtt mind a

kettőt legyőzte. Úgy látszik, hogy az ellenfeleinek a fejét Bécsbe vitte, s ő felségének is bemutatta. A király ugyanis Horváth Vitusnak hét rőf sája posztót s húszforintnyi útravalót adatott.[80] Eszerint Horváth Vitus a viadalokat tiltó rendelet áthágása miatt nem büntetésben, hanem királyi jutalomban részesült.

Ugyanezen (1555.) évben más végházaink körül bajra bajt vívtak. Koskóczy Vitál jelenti például a nádorispánnak: „Vasárnap keddig itt Babolcsán leszen bajviadal. Egynéhányan az uraim meg akarnak vívni."[81] Therjék Tamás ugyancsak a nádorispánnak jeleni, hogy Selpy István bajviadalára kellett elmennie.[82] Ugyanekkor a komáromi és a győri mezőn is készülődtek a bajviadalokhoz. A győri azonban elmaradt, mert a budai basa a kihívó kopjákat más vitézeknek küldette el.[83]

A nagyhírű Bosnyák Márton kapitánynak ugyanez évben két törökkel is meg kellett vívnia. Engedelemért ő maga folyamodott a nádorispánhoz. Viszonzásul éltig való szolgálatát ajánlja neki. „Hadd vívjak meg véle – írja Bosnyák uram –, mert míg vége nem leszen ennek, addig holt-elevennek tartom magam mind az töröktől s mind az keresztény szolgáló uraimtól."[84]

Zichy István, a nádor főkapitánya is melegen írt Bosnyák Márton érdekében. Jámbor és vitézlő ember ő – írja a nádornak –, s így meg kell adni néki az engedelmet. Svastyth is most vívott meg az ellenségével Szigeten, a babolcsiaknak is most leszen viadalok. Ezekkel együtt Bosnyák is elvégezheti a dolgát.[85]

A következő évben esvén meg Sziget megszállása, a bevett szokás szerint az ostrom idején is több párbajt vívtak. Így például Horváth Márton személyes bajviadalban kivetvén török ellenfelét a nyeregből, fejét vette, s azt győzelmi jelül a várba bevitte.[86]

A nagyhírű Farkasits Gergelyt, aki Losonczyval végigküzdötte a temesvári ostromot, s aki, miután a törökök fogságából kiszabadult, Szigetvárott kapitánykodott, az 1557. évben a híres Kazun basa hívta viadalra. Farkasits annyira megörült a kihívásnak, hogy a bajírás vétele után azonnal lóra ült, s Kazun basát keresni indult. Ezzel egyidőben a nádorispánnak is írt a szokásos engedély megadása ügyében. „Ha ki nem mennék a bajra – írja –

ő felsége kenyerét meg nem érdemelném, s ha a basa nem jönne ki, átkozott legyen a kenyere. Én a halálra elkészültem, s ha meghalok, van itt elég sok jó vitéz, aki a helyemet majd tisztességgel betölti".[87]

Verancsics egri püspök, a kor szellemétől űzve, szintén a bajviadalok kedvelőihez szegődött. A jó egri vitézeket nemcsak, hogy nem tiltotta a viadaloktól, de olykor egyenest maga vezette őket a mezőre. Az 1558. év tavaszán például az egyik hatvani török bajra híván Verancsics lovagjainak egyikét, a püspök megengedte a bajviadalt („coactus militibus assentiri"). Ma – írja a püspök Miksának – pompás szerrel, ezer lovon való vitézzel és gyaloggal egész napon át vártunk a végbemenendő bajviadal helyén a törökökre. De hiába. Sem nem jöttek, sem nem izentek. S mivel közben fölséged szigorú rendelettel tiltá meg a viadalt, én is kihirdettem vitézeimnek, hogy királyi engedelem nélkül nem szabad bajt vívniok.[88]

Verancsics tehát – amint látjuk – csak akkor tiltá meg a viadalt, mikor látta, hogy a török úgy sem jött el a kitűzött helyre.

Valamivel később, mikor az udvar a bajviadalokat még keményebben tiltotta, Verancsics püspök levélben kérte Miksa cseh királyt, engedné meg, hogy Szatkay Ferencz, akit egy szolnoki török vitéz hívott bajviadalra, az ellenfelével megvívhasson. Miksa király erre meghagyta a püspöknek, hogy Szatkay Ferenczet tiltsa el a viadaltól.[89]

Megnyugodott-e ebben Szatkay, nem tudjuk. Annyi azonban bizonyos, hogy a vitézek ilyen esetben titokban vívtak meg az ellenfelükkel.

Ugyancsak 1562-ben Magyar Bálint – aki jómaga is híres bajvívó volt – szintén azon fáradott, hogy Törpendy részére a bajviadalra szóló engedélyt megszerezze. „Azféle szegény emberek öklelése miatt – írja ez ügyben – könnyű volna megmaradnunk! Hiszem, hogy ha az császár hada mind olyan volna, mint ű, többet tartana az föld is."[90]

Semmi nyoma annak, hogy Törpendy a viadalra szóló engedélyt megkapta. De – amint tudjuk – azért ő még is kiment a viadalra.

Ebben az időben történt, hogy az egri huszárok nyolcvan szolnoki lovast szétvertek. Az elfogottak között volt Zarhán aga is, akit abban az időben a legveszettebb bajvívónak tartottak.[91] Ez a Zarhán aga – írja Mágóchy György – a nyáron is megjelent Eger vára előtt, s bajrahívó kopjáját a kapuba vágta.

Az 1564. évben Gersei Petheő János főkapitány írja Oláh Miklósnak, hogy Boldogasszony napján leszen az ő fő és utolsó dolga: bajvívása az ő ellenségével. Erre az alkalomra meghívja ismerőseit és jó barátait, hogy ilyen tisztessége idején mellette legyenek. „Mostan lészen – írja – mind életem, mind halálom."[92]

A bajviadalok még az 1566. évben kiütött háború alkalmával sem szüneteltek. Szamosközy írja, hogy míg János Zsigmond Szulejman belgrádi táborában időzött, Csukás Péter egy trák eredetű török vitézzel bajt vívott, s azt keserves küzdelem után legyőzte. A győztes Csukást úgy a török, mint a magyar vitézek nagy lármával és tapsolással ünnepelték. A király pedig nemességet és birtokot adott néki.

Ugyanez évben esett meg a nagyhírű főkapitánynak: Pogrányi Benedeknek a bajviadala. Őkigyelme a többször megénekelt s jeles Mahmut béget hívta ki halálos viadalra. Sikerült is néki Mahmutot a nyeregből kivetnie. Mire aztán fejét vette néki.[93]

Az egykorú levelekből s krónikásaink munkáiból tudjuk, hogy Szigetvár és Gyula megszállása alkalmával alig múlik el hét bajviadal nélkül. A mieink a várból ki-kijönnek, kopját törnek s bajt vívnak a törökökkel. Aztán megint visszaszállnak a várba, magukkal vivén a török fejeket.

Szigetvár és Gyula eleste után megkezdődtek a békealkudozások. Úgy látszik, hogy a bécsi udvar igen fontosnak tartotta a bajviadalok betiltását, mert a követeknek határozott utasításul adta, hogy a súlyos viszálykodást, zavart és mozgalmat okozó bajrahívások és bajviadalok a békesség ideje alatt tiltassanak meg. S aki valakit személyes viadalra ingerel, azt a másik fél följelentésére a legkeményebben kell megbüntetni.[94]

Az alkudozó felek aztán csakugyan kimondották, hogy a bajrahívás és a bajviadal tilos és kemény büntetésre méltó cseleke-

det. S akik e tilalmat áthágják, azokat mint frigytörőket és békerontókat büntetik.

Bár mind a budai basa, mind a király kihirdettette a bajviadalokat tiltó végzést, a vitézek ügyet sem vetettek arra. Ha a portyázást a halálbüntetéssel sem lehetett megakadályozni, akkor a vitézek gyönyörűségének: a bajviadalnak holmi tiltó végzéssel még kevésbé vethettek gátat. S csakugyan azt látjuk, hogy a végbeliek kényük-kedvük szerint járogattak ezután is az ellenség várai alá, hogy ott kopját törjenek s bajt víjjanak. Az igazat írta tehát Musztafa budai basa, mikor 1568. szeptember hó 5-én jelenté Bécsbe, hogy a bajviadal ugyan tiltott dolog, de azért tömérdek sok esik meg a végházak körül. A tihanyiak és a lévaiak is csak az imént jöttek Sámbok alá, hogy ott a török vitézekkel kopját törjenek.[95]

E jelentésre meg a bécsi király követei felelék, hogy az esztergomi törökök szakadatlanul bajviadalra erőltetik a komáromiakat, mondván, hogy nékik a basa megengedte.[96]

És így ment ez mindenütt. Hiszen még a leghatalmasabb budai basát: Musztafát is bajra hívták a mieink. S ha a fővitézek túltették magokat a tiltó rendeleten, akkor azok, akiknek semmi veszteni valójuk nem volt, még kevesebbet adtak rá. Tehát vígan folytak a bajviadalok. A végbeli életnek olyan mindennapi jelenségei voltak ezek, hogy még pennára venni sem tartották érdemesnek. Nem csoda tehát, hogy a legtöbbjét örök homály fedi.

Számos vitézünk akadt, aki a párviadalokban ez időtájt nemcsak ismert, de egyenesen nagy nevet szerzett magának. Ilyen volt például a törökverő s nagy erejű Túry Györgyünk, a magyar végbeli világnak e ragyogó csillaga. Valamennyi egykorú krónikás és levél megírja, hogy a bajviadalokban őkegyelmét legyőzhetetlennek tartották. Sajnos, magukról a bajviadalokról nemigen ejtenek szót. Pedig Túry Györgynek már lévai kapitány korában a bajviadal volt legfőbb gyönyörűsége. Hogy is szól az éneke?

Zöldítsétek egek hamar az erdőket:
Hogy próbálhassuk már nyugodt fegyverünket

Deli Kortván béget kezünkbe kerítsük,
Délceg Mehemetet lováról ökleljük stb.

Istvánffy Miklós írja Túry Györgyről, hogy a híre még Ázsiába is elszállott. Az 1565. évben Karalikos nevű, hatalmas erejű török vitéz csak azért jött hozzánk Mesopotániából, hogy a nagy Túryt megismerje, s vele a fegyverét összemérje. Ez a kívánsága azonban nem teljesült. Csataközben ugyanis bajviadalra hívta Thallóczi Bánffy Bálintot, a legjobb könnyűháti lovasok egyikét. Bánffy a kihívást elfogadta, s miután a két sereg fölállott, a kopjás párbajozók oly erővel rontottak egymásnak, hogy mindketten lovastul fölborultak. Bánffy Bálint előbb kapván lábra, a nagy erejű Karalikost megsebezte és szolgájával lefejeztette. A szegény Koralikosnak tehát a sors nem engedte, hogy a nagy Túry Györgyöt megkísérelje.

Sok bajt vívott Túry Györgyünk palotai kapitánysága idején. Neve és híre ekkor már olyan volt a török földön, hogy a legkitűnőbb török vitézek egyenest azért gyakorolgatták magukat a kopjatörésben és a szablyaforgatásban, hogy egykoron a csodált Túry Györggyel bajt vívhassanak. Dicsőség és megtisztelteté s volt ez minden török vitézre, még ha a Szent Mihály lován hozták is őt vissza.

Élt ez időben Hatvan várában bizonyos Dsáffer vajda nevű, nyughatatlan vérű török vitéz. Ismerte őt az egész magyar föld, hisz nála veszettebb bajvívó, vakmerőbb portyázó alig akadt. Még Mágócsy Gáspár is azt írja e kitűnő vitézről, hogy a basák és bégek szemefénye ő, aki az egri vitézeknek sok keserű órát szerzett már. A derék Bánya Jánost, a vitéz Nádasdy Farkast ő ejtette rabbá; az ő kopjája veté ki a nyeregből a legnehezebb vitézeinket, az ő kardja volt készen mindég a viadalra.

Az ilyen ember természetesen égett a vágytól, hogy a félve emlegetett palotai kapitánnyal: Túry Györggyel is összemérhes-

se a fegyverét. A bajviadal csakugyan megtörtént.[97] Melyik volt a győztes, nem tudjuk. Csak annyi bizonyos, hogy Túry Györgyről még később is azt hirdették, hogy a bajviadalban senki őt meg nem győzte.

Túry György Palota megszállása idején is több bajt vívott. Mint a XVI. század vitézei általában, ő sem lakott szívesen kővárban, ő is a mezőn akart szenvedni, ahol minden igaz lovas szabadnak érzi magát s kényére-kedvére száguldozhat. Legjobb vitézeivel együtt tehát ő is ki-kijött Palota várából, hogy a megszállókkal felvegye a harcot. Zrinyi Miklósunk ezekről teljesen ugyanazt énekli, amit az egykorú levelek is mondanak:

Szégyenli az Túry, hogy vagyon kűfalban
Sáncolva, akarna lenni táborában,
Mint erős oroszlán nem késik barlangban,
Mikor fekve találják vadászok abban.

Kiugrik haraggal, sok erős dárdát ront,
Vadász halomban mar, erős hálókat bont,
Valamerre fordul, piros vért sokat ont,
Így Túry cselekszik, töröktől bántódott.

Túry György – amint tudjuk – palotai győzelme után az időközben királyi végházzá lett Kanizsán szolgált tovább, mint főkapitány. Kanizsa vára kissé távolkán feküdvén Bécstől, nem kellett attól tartania, hogy minden dolga hamar a király fülébe jut. Ezért őkigyelme – a bécsi udvar tudta nélkül – nyakra-főre űzte és űzette a bajviadalokat és a kopjatöréseket. A Nádasdy és a Batthyány-család levelezése több ily bajviadalról ejt szót, de még több volt az olyan, amiről senki sem hagyott ránk emlékezést.

Az 1568. évben a kanizsai fővitézek közül Csoknay Balázs hívta viadalra Deli Ferhátot. Úgy látszik, hogy Csoknay uram alaposan elbánt az ellenfelével, mert a haragos törökök később lest vetettek Balázs úrnak s elfogván őt, méregdrágán adták vissza a szabadságát. Ugyanez évben Kerthy Gergely nevű kanizsai vi-

tézre egy jó török írt bajt. Egy másik török magának Túry Györgynek küldött tollat azzal az izenettel, hogy aki a magyar gyalogosok közül vele vívni akar, vegye föl. És Bissey Péter vette föl a tollat.[98]

Néha bizony megesett, hogy Kanizsán még akkor is járta a bajviadal, mikor a mezőket már hóharmat borította. Az 1570. évben például november hó utolsó napján írja Istvánffy Miklós: „Az terekek az elmúlt pénteken itt Kanizsán voltak, bajt víttak és kopját törtek. Mindazonáltal gyakran rabolnak, mikor módját ejthetik."[99]

Amint Kanizsán, úgy a többi végházban és kastélyban is nagy kedvvel űzték a bajviadalokat. S bár ezek legtöbbje titokban ment végbe – azaz, hogy a végbeliek hallgatnak róluk –, azért az egykorú levelek elegendő olyan esetet is említenek, amikor a bajviadal mindenki tudtával esett meg.

Az 1572. évben Nádasdynak Stenisnyák nevű kastélyából jelentik, hogy egy aga (kapitány) Fekete Lukács porkolábnak bajt írt. Fekete uram fő csatázó legény lévén, a bajt fölvette. Erre Giczy János kapitány a bánhoz ment hitlevélért, hogy a török a hagyott helyre bízvást eljöhessen. „Az Fekete Lukács bajviadalja mikor leszen – írja Giczy –, akkor innéd többeknek is leszen nagyságod szolgái közül".[100]

Ez időben a felsőmagyarországi fővitézek között páratlan nevet szerzett magának Sydy János kállói huszárkapitány. Még a hősök hőse: Prépostváry Bálint is hasonlíthatatlan emberségű csatavezetőnek írja őt.[101] Számtalan bajt vitt a török vitézekkel, s mindég győztesen tért haza. Az 1575. évben a böszörményi csatában, ahol egyszerre öt törökkel vívott meg, lelte halálát. Bőven megsiratva temették el.

Sibrik György, aki Báthory István lengyel király csatáiban sok dicséretes emberséget mívelt, már inas korában (gyermekvitéz korában) kopját tört a törökkel. „Somoskőbe – írják róla – kopjája miatt jó török halt meg. Annak egy atyafia bajt vőn vele, azzal is ugyan inas korába megví ugyanott Somoskőnél. Ott is megnyerte az viadalt".[102]

Eger egyik legfényesebb csillagának mondják az egykorúak Balázsdeák István kapitányt. Gyermekségében kezdé meg a tö-

rökkel a személyes viadalokat s még aggkorában is lelkesedéssel űzte azokat. Tömérdek vitézi tett fűződik a nevéhez; rengeteg kalandnak és viadalnak volt az osztályosa. Alig van XVI. századi vitézünk, akiről annyi magasztalást hagytak volna írva, mint róla.[103] A szikszói fényes győzelem jobbára az ő nevéhez fűződik. A törökök legnagyobb ellenségüket látván benne, mindent elkövettek, hogy kézre kerítsék őt. Sikerült is néki lest vetniök. Elfogatván, Stambulba vitték, ahol sokáig sínylődött a rabság kenyerén.

Fáncsy György bozóki kapitány szintén jó nevű vitéz volt ez időben. Még a német Gabelmann is hősnek mondja őt.[104] Mester volt a bajviadalok vezetésében. Az 1581. évi korponai tömeges bajviadalt is ő intézte. Otthon, a bozóki mezőn is sok bajviadalt rendezhetett, mert hiszen 1574-ben maga jelenti a királynak, hogy a legtöbb lovagjának nincsen lova, mert a törökök a bajviadalokban megölték azokat.[105]

Fáncsy Györgynek testvéréről: Jánosról maga a budai basa írja Miksa királynak, hogy Deli Memy nevű jámbor vitézlő személlyel megöklelt volt.[106]

Az 1575. évben Zay Péter írja a feleségének: „Zólyom várát immár megnyargalták a törökök és az kapu előtt egy kopját hagytak. Az ki felveszi, hát megöklel véle."[107]

Illésházy István írja 1577-ben Batthyány Boldizsárnak, hogy a székesfehérvári bég bajviadalra hívta ki Pálffy Tamás uramat, Palota várának vitéz főkapitányát. A viadal a szokásos módon, két sereg jelenlétében esett meg. Lóháton rontottak egymásnak. Ám a bég kopjája nem találta Pálffyt, „de Tamás uram – írja Illésházy – találta. Az pajzsán, páncélon, ki az fegyverderék felől volt, mind általment" (t.i. a kopja).[108]

A palotai és a fehérvári vitézek között az efféle viadal napirenden lévén, nem kell csodálkoznunk azon, hogy 1579. évben az új fehérvári bég megint bajviadalra hívta a palotai főkapitányt. Azonban Ernő főherceg ezúttal megtiltotta a viadalt, s írt a budai basának is. Vejsz basa e levélre azt felelte, hogy a béget ő is eltiltotta a viadaltól.[109]

Ugyanez évben esett meg az ifjú Tahy István bajviadala a vinodoli mezőn. Az egyik kapicsi basával vívott meg, akinek a nevét azonban nem említi.[110]

Tapolcsányi János, a XVI. század egyik legvakmerőbb vitéze, akinek vitézi dolgairól egész könyvet írhatnánk, gyakran rendezett a bozóki mezőn társas bajviadalt. Talán kényszerűségből tette ezt, mert a török vitézek folyton írogattak reája. Az 1579. évben is azt jelenti Forgách Simonnak: „Ezt akarom megírnom, hogy mireánk az törökök írton írnak, hogy az kopjatörésre reáhínájok őket... Ugyan nappal az sorompóban törték ketten az kopját és egy falkája az ajtónál vetett lest."[111]

Az 1579. évben a bécsi udvar panaszképpen írta a portára, hogy a budai basa Musztafa agának engedélyt adott az egri vitézek kihívására. Ez a török – mondja a hivatalos jelentés – Hatvanban és Berényben gyakorolta magát a kopjatörésben és már több magyar vitézre írt bajt.[112]

Ugyanekkor maga a budai basa írja a hírhedt Szaszovár (Sasvár) bégről, hogy a vitézeivel bajviadalra indult. Hol és kikkel vívtak meg, arról hallgat a basa.[113]

Bár a bajviadalok igazában véres küzdelmek voltak, azon kor vitézei mulatságnak és játéknak nézték. S bár a két fél veszett küzdelmet folytatott egymással, a viadalok azért mégis közelebb hozták a magyart a törökhöz. Az ilyen alkalommal ugyanis a vitézek megismerkedtek egymással; együtt ittak és mulattak. S ami az egyik félre kellemes volt, azt a másik is jónak találta. Olykor már a kihívó levelekben is egyenest a mulatság céljából kívánják a bajviadalt. Az 1579. évben például a magyarok a hatvani bég egyik jeles daliáját: Szolnoki Baba Hazánt bajviadalra hívták. A viadal dolgában magának a bégnek is írtak, s arra kérték őt, engedje meg azt, „az jó szomszédság kedvéért lakozzunk, együnk, igyunk s az vitézök is egymással mulassanak".[114]

Ugyanez időben történt, hogy a fehérvári bég határszegzeni ment egy puszta helyre. A palotai magyarok is kijövén, mikor a törököket meglátták, így kiáltottak feléjük: „Hogyha immár enynyire jöttetek, törjünk egy-egy fát (kopját), mi is az régi szokás szerint egy keveset mulatnánk."

A törökök természetesen örömmel vették a kihívást, s így a tömeges bajviadal mindjárt meg is esett.

Ezt a dolgot a budai basa azzal menté, hogy a magyarok voltak a kihívók. S ha a törökök föl nem veszik a viadalt, a magyarok rút hírt s nevet adnak reájok. A magyar vitézek azok – írja a basa –, akik veszteg semmiképpen nem ülhetnek. Ím a kállaiak, a cserepiek s az egriek a minap is három vitézlő személyt halálra való viadalra híttanak. A kihívottak Eger alatt meg is jelentek, de a kísérő csapatok összevesztek s a bajviadal helyett csatát vívtak. A tatai kapitánynak is ma hozzák a levelét, amit a sámboki töröknek írt a bajviadal dolgában. Ebben a tatai kapitány kijelenti, hogy sámbokiak bátran jöhetnek Tata alá. Idegen ember ott nem leszen, s az ő (t.i. a törökök) idejövetelét ő el nem árulja, s titokban szolgáltatja ki a viadalt. Érti, hogy a vívni óhajtó vitézek között Deli Haszon egy ingben és nadrágban akar megvívni. Helyes. Van itt Tatán is magyar, aki kész arra, s ha csak mezítelenül kell is, szívesen megvív vele.[115]

Mondanunk sem kell, hogy a budai basáknak afféle védekezése nem volt egyéb, mint a cigány lován való szántás. Őkigyelmök szép cégért kötöttek ki, hogy azalatt hamis bort mérjenek. Hiszen a magyar kapitányok levelei és jelentései napról-napra arról énekelnek, kikre írtak bajt a törökök, kiket hívtak kopjatörésre. Eszerint bizonyos, hogy ebben a dologban a jó törökök csak olyan ludasok voltak, mint a mieink.

Ezen közben a bécsi udvar egyik tiltó rendeletet a másik után bocsátotta ki a bajviadalok ellen. A végbeli vitézek alig győzték a sok rendeletet a fülük mögé bocsátani. Nem lettek attól okosabbak! Hiszen szemmel kellett látniok, hogy ha veszteg ülnek, az is baj, ha kijárnak s harcolnak megest baj, s ha kényszerűségből bajt vívnak, még meg is büntetik őket.

Az 1581. évben az udvar a tatai főkapitányt szorongatta a bajviadalok dolgában; merthogy a tatai füvön nagyon is gyakorta rendeztek csoportos bajviadalt. A tatai kapitány azonban nem ijedt meg a dörgő bécsi hangtól, hanem nagy bölcsen ilyen választ adott: A bajviadalok és a kopjatörések kényszerűségből történnek. A törökök ugyanis egész éven át az éj sötétekor kopjákat, buzogá-

nyokat, baltákat, csákányokat, tollakat s más efféléket hoznak ide, amiket az ide való vitézeknek föl kell venniök; mert ha föl nem veszik s visszaküldik, vagy más végházakba továbbítják, ez mondhatatlan szégyenükre és gyalázatukra válnék, s régi jó vitézi nevük, becsületük s dicsőségük menne veszendőbe. Én – írja a tatai kapitány – minden igyekezettel rajta vagyok, hogy a bajviadalokat megakadályozzam, de ez merő lehetetlenség. Hiszen maga a budai basa is a bajviadalok barátja, s a minap két levelet is küldött nékem ilyen ügyben. Aztán alig hogy itt a legutóbbi viadalok megestek, az esztergomi törökök éjjelidőkoron már megint fegyvereket és tollakat csempésztek ide. Íme felküldöm a bajrahívó levelüket is, amit a marasztott fegyverre kötötték.[116]

Okos és józan magyarázata ez a viadalok kényszerűségnek. Világosan megérthetjük a tatai kapitány leveléből, hogy a bajviadalok a török-magyar végbeli életnek s a végházak szellemének természetesen következményei, amiket erőszakkal megszüntetni nem lehet. Az udvar tagjai és a bécsi kormányszékek azonban nem érthették meg az efféle fejtegetést, mert nem ismerték, s nem értették a végházakban uralkodó szellemet, az egymással vetélkedő vitézek lelki hangulatát, dagadó hiúságát és dicsőség után való vágyakozását. Nem tudták, hogy a végbeli élet olyan kötelező szokástörvényt teremtett, mely alól egyetlen vitéz sem vonhatta ki magát a tisztessége elvesztése nélkül. Hiszen jól tudjuk, hogy a törökök azt a vitézt, aki gyávának mutatta magát, s aki orcáját elrejté az ellenfele elől, tehénre ültették s az utcák szennyével dobálva űzték őt ki. S mit tettek a mieink az ilyen katonával? Az asszonyokkal és a gyermekekkel verették ki a végházból, hogy soha többé vitézi kenyeret ne ehessék! Már most ki az, aki ilyen két fél között békességre tudja vinni a dolgot? A bécsi udvar megpróbálta, de bizony semmire sem ment vele. Abból indult ki, hogy ha a nálunk élő német katonák nem vívnak bajt a törökökkel, miért kell a magyaroknak örökké viaskodniok? Miért ne lehetne őket is megcsendesíteni? Az efféle okoskodás alkalmával megfeledkeztek arról, hogy a német zsoldosokat és az országoltalmazó végbelieket nem lehet egy pórázra fogni. Egé-

szen más lakott az egyiknek, mint a másiknak a szívében, egészen más cél vezette az egyiket, mint a másikat. Aztán a végbeli szokástörvény csak a magyarokat kötötte meg; a németeket ellenben nem. S ez a szokástörvény erősebb hatással volt a vitézeinkre minden bécsi rendeletnél. Ez utóbbi legjobb esetben is csak olyant tartott vissza a viadaltól, aki az ellenfelével szembekerülni úgysem mert, s hogy a szégyentől meneküljön, a tiltó rendelet mögé bújt.

De azért az udvar és a hadakozó tanács meg nem fáradt a bajviadalok ellen való küzdésben. Évről évre hangos dobra verette a tiltó rendeleteket, s minden kapitány és kerületi vezér utasításába bévette a bajviadalokra vonatkozó tilalmat.[117] S bár jól tudta, hogy az efféle tilalomra a török mit sem ad, még a frigylevelekbe is beíratta. S mivelhogy a bajviadalt frigytörésnek vette, évrőlévre egyebet nem tett, mint panaszleveleket bocsátott Budára.

Ernő főherceg például 1582-ben is, alighogy a rózsa bimbója fakadásnak indult, már amiatt panaszkodott, hogy Kaposvári Mehemet aga nem férvén a bőrében, rút szidalommal illette a veszprémi vicekapitányt s bajviadalra erőltette. Annak fölötte három simontornyai török három veszprémi vitézt hívott ki viadalra.[118]

Igen ám – feleli e panaszra a budai basa –, csakhogy a magyarok előbb rókafarkat küldöttek a töröknek. S ilyen undokságot melyik vitéz szenvedhetne el bosszútétel nélkül?

Ez időtájt történhetett Balogh Lőrincz kapitánynak nagy feltűnést keltő bajviadala „Gutschuff Nassuf" basával. A viadal halálra szólott volt, s Balogh Lőrincz uramé lett a diadal. Hol és mily körülmények között folyt le a viadal, nem tudjuk.[119]

Nagy port vert föl Bodróczi Bodor János uramnak a bajviadala. Ez a derék vitéz a rettegett Szkandert (a pozsegai szandsák béget) hívta ki halálos viadalra. A küzdelem két nagy és fényes hadsereg előtt, a varasdi mezőn folyt le. A magyar seregben jelen voltak azon kor legnagyobb vitézei: Nádasdy Ferencz (a fekete bég), Zrinyi György bán, Batthyány Boldizsár stb. Bodor János a magyar sereg kimondhatatlan örömére kiveté a nyeregből Szkander béget, s a bevett szokás szerint fejét vette neki.[120]

Bár a XVI. század hetvenes és nyolcvanas évei a bajviadalok igazi virágszakasza, részletes tudósítás, vagy bővebb leírás nemigen maradt ránk egyetlen bajviadalról sem. Még jó, ha a végbeliek levelei magát a tényt megemlítik. Pedig mi szép volna tudnunk, mint esett meg egyik-másik hírneves vitézünk halálra szóló bajviadala. Mi tanulságos lenne ismernünk, kik kísérték őt a tisztessége e napjain, mint határozták meg a viadal föltételeit, minő fegyverekkel küzdöttek stb. Minderről hallgatnak a krónikások, s mit sem szólnak az egykorú leveleink.

Az 1581. évben esett meg például a bányavidéki végházak ünnepelt vitézének, Horváth (Barbarits) Györgynek bajviadala a szécsényi szandsák béggel. A török is, a magyar is nagyszámú és fényes haddal jelent meg a bajviadalon, amely a hős Forgách Simon engedelmével esett meg. A győztes Horváth György kapitány lett. Ennyi az egész, amit a fényes viadalról tudunk. S így vagyunk a többivel is. Ilyen körülmények között valóságos szerencsét jelent nekünk, hogy a derék német mester, Gabelmann részt vett az egyik csoportos bajviadalon s leírta azt.[121] Az ő munkájából aztán tiszta képet alkothatunk magunknak arról, miként estek meg nálunk az efféle bajviadalok.

Dobó Ferencz és az esztergomi szandsák bég 1581-ben megegyeztek, hogy a korponai mezőn bajviadalokat rendeznek. Dobó Ferencz az ország hadnagya (bányavidéki generális) lévén, értett a bajviadalok dolgához. Hiszen Bozók mellett jó maga is bajt vívott az esztergomi béggel. Vitéz és bátor ember volt, aki bár ritka példájú hívőnek mutatta magát, szívvel-lélekkel csüggött a végbeliek harcain. A török vitézek és a magyar végbeliek levelei mindég nagy dicsérettel szólanak róla; mert minden ízében végbeli vitéz volt, aki nem sokat bánta, ha rettenetes nagy dörgő levelet küldenek is reá a királytól, ő azért kiszolgáltatta a viadalt. Mert úgy illett, hogy a vitéz – ha megbántják – gyöpre vesse a táncot s ellensége vérével torolja meg a sértést.

A virágot kihozó szép május elején gyűltek össze a magyar vitézek Korponán. A bányavidéki végházak színe-virága megjelent ott. Dobó Ferenccel együtt mindenki kitett magáért s leg-

szebb ruháját, legjobb fegyverét ölté fel. Fülöp és Jakab napján a fényes magyar had – megeresztett zászlókkal, trombitaharsogás és dobverés közt – megindult Korponáról. A nők zokogva sírnak s kezüket tördelve kiáltják férjüknek: „Miért sietteted halálodat, miért hagyod itt szegény gyermekeidet!" Még a vár bástyáira is fölmennek, s onnét siránkozva kiáltoznak a távozók felé. A lovagokat azonban meg nem indítja a nők zokogása, sem a gyermekliliomok siránkozása. A vitézi tisztesség az élet legfőbb kincse, s ők ezt kívánják gyarapítani. Tehát szívben való örömmel mennek a viadal helyére, hogy ott fejöket szerencsére vessék.

Dobó Ferencz pompás hada a kijelölt mezőre érvén, a kibocsátott kém csakhamar jelenté, hogy a török sereg dandárban áll s várakozik. Erre Dobó is seregbe állítá a vitézeit s imára nyitván ajakát, Isten áldását kérte azokra, akik most a hazájuk becsületéért síkra szállanak. Erre tüzes beszéddel fordult az övéihez, s úgy fölébreszté bennök a vitézi vágyat, hogy még a sánta is kész volt a táncra. Mindenik vitéz mozgolódott, mindenik fonta az inát s hitte, hogy a másikat leveri a lábáról.

Most szózatot vált a két fél egymással. Itt a viadal ideje, tehát kicserélik a túszokat. Harsognak a trombiták, recsegnek a dobok s a megeresztett zászlók néma jeleket adnak. Az igazlátók, s a viadal vezetői ide-oda száguldnak. Lárma, kiabálás, lónyerítés mindenfelé. Az egyik száguldó török vitéz lovával együtt felborul, s mindkét keze darabokra törik. Üvöltve veszik őt körül. Rossz előjel, kiáltják a babonások.

Fáncsy kapitány harsogó szava hangzik. Magyar részről ő intézi a viadalt. Az első magyar vitézt hívja a harmatos fűre, hogy a törökök kiszemelte vitézzel próbát tegyen. A két páncélos lovag meredt kopjával száguldva ront egymásnak. A magyar vitézi kopjája a töröknek testébe hatolt; kiömlő vére a lováról csurog a földre. Majd a földre borul, s haldokolva kezét nyújtja magyar ellenfelének, mondván: vitéz ember vagy. Tarczy korponai lovas hadnagy következett most. A törökök gúnyos kiáltásokkal fogadták őt, mert bőbeszédűségét nem szenvedhették. A gúnyolódó ajkak azonban egyszerre elnémultak. Tarczy a rostélyon és a sisakon

keresztül az ellenfele agyába fúrta a kopjáját. A török leesett a lováról, s kegyelemért kiáltott. Nem használt neki a kegyelem sem; hamarosan kilehelte a lelkét.

Fáncsy most övig mezítelenre vetkőzött magyart bocsátott egy ugyancsak félig mezítelen török vitézre. A diadal a magyaré lett. Megölte az ellenfelét. Erre tíz válogatott magyar lovas egyszerre vívott halálos bajt tíz kiváló török vitézzel. Mind a tíz magyar legyűrte az ellenfelét. Hogy a küzdő tér szabad maradjon, három magyar és három török elcipeli a holttesteket. Erre egy Ferencz nevű törpe magyar egy óriási lovast hítt ki a viadalra. A török gyermeknek csúfolta őt, s nem akarta fölvenni a viadalt. A kis Ferencz erre így szólott hozzá: vitézek vagyunk mindketten, tehát meg kell vívnunk. Erre megkezdték a viadalt. A picinynek csúfolt Ferencz mindjárt az első támadásra tőből levágta a nagy török jobbkarját, úgy hogy az eszméletlenül bukott le a lováról. A kis Ferencz erre rálép az óriás nyakára s fejét veszi.

A törököknek aztán elment a kedvük a további viadaltól. Nem is csoda, hiszen ideáig tizenhat halott török vitézt cipeltek el a mezőről, a magyar pedig csak egyetlenegy halt meg. Erre Dobó Ferencz szózatot bocsátott a törökökhöz, hogy a további küzdésre ösztökélje őket. Férfiak – kiáltá –, a félsz kerget benneteket, s futni akartok onnét, ahol helyt kellene állanotok? Bátor szívvel társalkodik a szerencse, ne bánjátok, ami eddig történt, hanem mutassátok meg, hogy helyén vagyon a szívetek.

A törökök azonban látván, hogy elugrották a szerencséjöket, megcsöndesedtek. Senki sem akadt immár köztük, aki a fejét szerencsére vetette volna. Ezért a főbb embereik azon incselkedtek, mi okot vethessenek a mieinkhez a viadal megszüntetése ügyében. Valahogy ez is sikerült nekik. Aztán a két sereg megbékélt, s a vitézek ősi szokás szerint tort csaptak, s nagy vígan lakoztak a viadal helyén. Majd szép békével haza indultak, ahol ágyúlövésekkel, puskaropogással s trombitaszóval fogadták őket. Immár most az asszonyok aggódó szíve is megcsöndesedett. Hiszen csak egyetlenegynek, az özvegyen maradt özvegynek volt mit siratnia! Ennek a fájdalmát is csillapította a részvét és a kegyelet, amivel a vitézek férje fejetlen holttestét kísérték.

A viadalok alkalmával ugyanis az a szokás járja, hogy az elesett vitéznek még nagyobb tisztességet adtak, mint az élőknek. A viadalban legyőzöttnek fejetlen testét ugyanis – bármi fáradságba került légyen is – hazavitték, hogy pogány temetőben ne pihenjen. Otthon azután a főnépek és a papok a holttest elé mentek, s processióval vitték a várba. A vár kapuján a főkapitány és a kísérete lebocsátott zászlóval fogadá, s miután az elhunyt vitéznek koporsót rótatott és szépen megírt temető-zászlót csináltatott, az egyházban a híres vitézek közé temetteté. Bár hadas időket éltek, s kevés gond, kevés pénz maradt a híres vitézek sírjának ápolására, mégis azt látjuk, hogy a XVI. század lovagjai s katonái szentnek tartották a nagy vitézek sírjait, s nem sajnálták gondozásuktól a fáradságot. Hitték, hogy a magyarság a hősök dicső tetteiről sohasem feledkezik meg, s emléküket kegyelettel őrizi. Megemlíthetjük például, hogy a nagy Túry Györgynek a kanizsai mezőn lévő síremlékét (Tumulus Georgii Túry) még egy századdal későbben is ápolgatták, s jó karban tartották. S nem a rokonok, nem a kései leszármazottak tették azt, hanem a szegény végbeliek.

A végbeli életnek az is érdekes szokása volt, hogy leghíresebb bajvívóink és a legnagyobb nevű vitézeink halála után a főlovaikat az uralkodók vagy a gazdag főurak magukhoz váltották az örökösöktől. Ugyanígy tettek a megholtak fegyvereivel és páncéljával is. Ezeket aztán örök emlékül a kincses tárházukban helyeztették el. A hős Horváth Márkó például még meg sem halt, a nádorispán máris intézkedett, hogy a főlovait fölküldjék.[122] A nagy Túry György halálakor az udvar azonnal elvitte a boldogultnak fegyvereit és páncélát. Ezek még most is láthatók a bécsi múzeumban. A jeles bajvívó: Palonai Magyar Bálint alighogy behunyta a szemét, Nádasdy Ferencz máris intézkedett, hogy főlovait s fegyvereit fölküldjék.[123]

Mivel a bécsi udvar a diplomatiai tárgyalás és a levelezés útján nem sokra ment a bajviadalok megszüntetése dolgában, s mivel a fegyvervonásról szóló törvény s a tiltó rendelet sem hozta meg a kívánt eredményt, kísérletet tett a párbajozók megbüntetésével is. Bizony kissé fura dolog, hogy azokat a vitézeket bün-

tetik, akik a vitézi névért s a magyar becsületért kockára vetik az életüket! De mégis megtették, így akarván a végbelieket kissé megrettenteni. Az 1582. év őszén például Ernő főherceg Istvánffy István és Berenhidai Huszár Péter kapitányokat, vagyis még a törököktől is tisztelt és félt bajvívókat Bécsbe idézte s a legutóbbi bajviadaluk miatt ott elzáratta. Gondolhatjuk a két fővitéz méltatlankodását! Meg is mondták illetékes helyen, hogy őket a török kényszerítette a viadalra, rút szitkokkal illetvén őket, „nem lehetett egyéb benne, meg kellett vele vínunk! Mind az őfelsége, mind az magunk tisztességét oltalmaztuk"! Életünket tettük kockára – írják –, s tömlöc lett a jutalmunk. „Bátor őfelsége minálunknál gazdagabb embereket tartott volna meg; mert nekünk sem ezüstünk, sem aranyunk. Ami kevés volt, azt elköltöttük az katonákkal."[124]

Akadt néhány kiváló magyar főtiszt, akik fölvilágosították a bécsi udvart, hogy a nevezett kapitányok megbüntetése minő zűrzavart támasztana a végházakban. Erre aztán csakugyan szabadon bocsátották őket. S mintha semmi sem történt volna, a két kapitány gondtalanul űzte-fűzte tovább is a bajviadalok dolgát. Huszár Péter például, aki a bebörtönözése évében vívott bajviadalt Ferhát agával, az 1585. évben Koppányi Halult hítta viadalra. S mivel az effélével később sem hagyott föl, a bécsi udvar 1589-ben kénytelen volt a budai basának megígérni, hogy Huszár Pétert újra megbünteti. Amikor a hosszú háború kiütött, Huszár Péter kényére-kedvére vívhatott a törökkel. Nem is fáradt meg az effélében. Az új palotai béget például épp akkor ölte meg személyes viadalban, mikor az új állomása elfoglalására indult.

Az 1585. esztendőben (április 10-én) Ernő főherceg már megint panasszal kopogtatott a budai basa ajtaján. Ekkor is a nagyon elhatalmasodott bajviadalok betiltását követelte. A török végbeliek – írja – a palotaiakat, veszprémieket, pápaiakat, tataiakat és a győrieket folyton bajviadalra hívják, s ha nem jönnek ki, szégyennel és gyalázattal illetik.[125]

E panaszra a felelet természetesen az volt, hogy a török vitézek hiába ülnek veszteg, a magyar végbeliek nem hagyják őket békességben, hanem folyton viadalra ingerlik és erőltetik.

Mind Ernő főhercegnek, miden a budai basának igaza volt. Az egyik fél csak úgy kereste az alkalmat a viadalra, mint a másik. Azaz, hogy a bajviadal dolgában a magyar csak azt tette, amit a török. A bűnt tehát nem lehetett csak az egyik félre vetni; mert hiszen a másik éppoly hibás volt.

Ez évben esett meg Olasz Gergely komáromi naszádos vajdának a bajviadala. Török ellenfelével a komáromi mezőn gyalog vívott meg. Maga Olasz Gergely jelenti, hogy ellenfelét a földre terítette és megsemmisítette.[126] Ez a viadal két sereg jelenlétében, Pálffy Miklós kerületi vezér engedelmével történt meg.

Csegley Ferencz, akinek Csikvári Deli Haszánnal való viadaláról már megemlékeztünk, 1586-ban a fehérvári béggel vívott bajt. Hol történt a párbaj, nem tudjuk, de Hardegg gróf levele szerint maga a budai basa is jelen óhajtott lenni e bajviadalon, s azt kívánta, hogy a győri generális is ott legyen mind egész hadával. A bajviadal tehát fényes seregek előtt s nagy érdeklődés mellett folyhatott le.[127]

Bár az efélékből világosan látni lehetett, hogy amíg a kor szelleme meg nem változik, a bajviadalokat megakadályozni nem lehet, azért a bécsi udvar nem unta meg panaszos írásait. Egyiket a másik után bocsátá Budára. Ernő főherceg az 1587. december hó 28-án is türelmetlenül követelte a bajviadalok betiltását és a Túry Farkas meg Iszkender aga közt készülőben lévő párbaj megakadályozását.[128]

A válasz erre természetesen megint csak a sokfelől színező szép szó volt. Erős tilalommal megtiltottuk a vitézeinket – írja a budai basa – az afféle viadaloktól. Azonban fölséged is tartsa pórázon a magyarokat; mert ők adnak okot minden ellenkezésre.

Hogy milyen lehetett a budai basa kiadta erős tilalom, az legjobban megtetszik a törökök kihívó leveleiből. Eger alatt például éppen ez időtájt nagy kopjatörés és csoportos bajviadal volt a török és a magyar vitézek között. A kihívók a törökök voltak, de a győzelmet a mieink vitték el. A drégelypalánki törökök meg 1589-ben Pogrányi Benedek vitézeit hívták bajviadalra. Pogrányi azon alapon kérte e viadal megengedését, hogy Eger alatt is hasonló történt, és még sem ment háborúra a dolog.[129]

Így állván a dolog a többi végházban is, a bécsi udvar igyekezete a bajviadalok megszüntetése dolgában semmi eredménnyel sem járt. Maguk a tiltó rendeletek is csak írott malasztok maradtak mindvégig. Nem is lehetett ez másképpen. Hiszen a bajviadalban győztes vitézt nemcsak a végházak népe, hanem maguk a generálisok ünnepelték. Pedig hát az ő tisztjük lett volna a viadalok megakadályozása. De többet mondunk. Maguk a királyok nemesi diplomákat s egyéb kitüntetést adnak azoknak a vitézeknek, akik török ellenfelüket a bajviadalban megölték.[130] Tehát a tilalom áthágóját nem büntetéssel, hanem jutalommal illették. Azaz a bajviadaloknál is csak az a szokás járta, ami a portyázásoknál. Ha a mieink győztek, Bécsben megdicsérték s megjutalmazták őket. Ha ellenben a töröknek kedvezett a szerencse, akkor megbüntették őket.

Amit a tiltó rendeletekkel és a diplomatiai tárgyalásokkal kivinni nem lehetett, azt idővel maguk a viszonyok szép csöndesen meghozták. A nagy fizetetlenség, a végházakra nehezedő hihetetlen nyomorúság, aztán a politikai és a vallási üldözés lassan-lassan elnyomta a vitézek lelkesedését. Ahol kenyér nincs, ott a lelkesedés is elül. A vitézi szellem helyébe pedig az elkeseredés kerül. Aztán kezdődik a bomlás mindenfelé. Balassa Bálintunk még megélte e bomlást, s fájó szívvel énekelte: megolcsódott a magyar vér!

Ha ritkábban is, de azért imitt-amott mégis járja a bajviadal. De már inkább csak a módosabb vitézek engedhetik meg maguknak ezt a költséges vitézi mulatságot. A rongyos, éhező, s gyakran a koldusnál is szegényebb vitézeknek még a maguk táplálására sem volt elegendő költségük, nemhogy a viadalra telt volna.

Az 1591. év nyarán Szinán basa még panaszra is emeli a szavát a meg nem szűnő bajhívások miatt. A magyar végbeliek – írja a bécsi udvarnak – éjjel a török várak alá száguldanak, s a kihívás jeléül kopjákat vágnak a várak kapujába. Ha fölséged – írja a basa – ezeket meg nem bünteti, mi is szabadságot adunk az effélékre.[131]

Ez időtájt eshetett meg a vitéz Horváth Györgynek a bajviadala a tatai mezőn. E derék tisztnek a lábát Drégelynél golyó jár-

ta át. Megsántult. Későbbi viadalaiban is súlyos sebeket kapott, úgy hogy épkézláb embernek senki sem tartotta őt. A lovat azonban azért mégis jól megülte. Talán halálos viadalt víván, a török vitéz kopjája a vállát szaggatta szét. De Horváth mégis a nyeregben maradt s utolsó erőfeszítéssel földre veté, s megölé az ellenfelét.[132]

A budai basák levelei még 1592-ben is ejtenek néhány szót a bajviadalokról. Tehát még ekkor sem szűntek meg teljesen. Ez évben még a bécsi udvar is szóba hozta azokat. Mire Mehemet budai basa azt felelte, hogy a végbeli szokás szerint mindenik vitéz jobbnak véli magát a másiknál, s fitogtatni akarja a fegyverforgatásban való ügyességét. Ezért a török és a magyar vitézek nagyon is hamar hajba kapnak egymással. Az összeveszésnek pedig bajviadal a vége![133]

Ez időtájt eshetett meg Lapispataki Segnyei Miklósnak a szabadkai vajdával vívott bajviadala, melyet Bocskay fejedelem később címeres levélbe festetett. A bajviadalt a régi mód szerint lóháton, kopjával vívták. Mind a magyar, mind a török szép lovas sereggel állt a bajvívók oldalán. Az első rohamnál a szabadkai vajdának a kopjája Segnyei lovának a fejét fúrta át. Segnyei kopjája meg a szabadkai vajda mellébe hatott s megölte őt. Bocskay fejedelem később maga írja le a bajviadalt, megemlítvén azt is, hogy a szabadkai vajda nagyhírű török vitéz volt, de ez utolsó kopjaütközése halált hozott reá.[134]

Az 1592. év tavaszán nemes Horváth Miklós kanizsai huszárkapitány esdekelve kérte Mátyás főherceget, engedné meg neki, hogy Koppányi Kurt agával bajt víjjon. A nevezett török ugyanis már két ízben mocskos vitézi levélben erőlteti őt a bajviadalra. A vitézi tisztessége követeli, hogy a bajt fölvegye s a törökkel megvíjjon.

Mátyás főherceg kereken eltiltotta Horváth Miklóst a bajviadaltól. Aztán írt a budai basának, hogy ő is tiltsa meg Kurt agának az efféle tilalmas hadi játékot.[135]

Megtörtént-e a viadal, nem tudjuk. A végbeli szokás szerint azonban meg kellett történnie, mert a mocskos vitézi levél küldését megtorlás nélkül sohasem hagyták.

Az 1593. évben kiütvén a hosszú török háború, a magyarságra mondhatatlan súlyos teher szállott. Pusztulásra pusztulás, csapásra csapás következett. Népünk hiába vitte a harcba lelkesedését, hasztalanul küzdött és áldozott, elismerés helyett a „contemptus Germanorum", a gyűlölet és a bizalmatlanság lett a bére. S mikor a háború véget ért, az elpusztult országban a düledező végházak megfogyott s elszegényedett őrségei szorongva lesték, mire virradnak, mit hoz nekik a jövő? Fizetetlenségen és nyomorúságon kívül bizony nem hozott nekik egyebet. A régi végbeli életnek örökre vége volt. A letűnt század minden lelkesedése és lovagias szelleme eltűnt. A bomlás útjára tért minden, s az idők változása az erkölcsöket is megváltoztatta. A végekben új szellem, új erkölcs kap lábra. A vitézek már nem a tisztességért s a lovagi névért küzdenek, hanem a zsákmányért! Kenyér kellett a katonáknak, tehát a személyes viadalok helyett tömeg-harcokat vívnak. A megélhetés- és a nyereségvágy hajtja őket a harcra, nem a vitézi szellem, s nem az országoltalmazás. Már nem volt szükség a bajviadalok tiltására, már nem kellett emiatt a vitézeket büntetni. Maguktól megszűntek azok. S úgy elfeledték leghíresebb bajvívóinkat, hogy szó sem esett többé róluk.

Egyik-másik régi vitézünk, aki még gyönyörködött a XVI. század bajviadalaiban, s akit az elfenült kor még nem ejtett meg, fájó szívvel, nehéz kedvvel szemlélte az idők és az emberek ilyetén változását, de a vitézi élet hanyatlását föltartóztatni ők sem bírták. A haldoklóba lelket adni nem lehetett. Kollonits Szigfrid, a bányavidéki hős főkapitány volt az utolsók egyike, aki a régi végbeli szellem, a régi vitézi lelkesedés pislogó mécsét új lángra igyekezett lobbantani. A sors különös játéka, hogy a kihűlt magyar szív és magyar lelkesedés föltámasztására idegen föld szülöttje vállalkozik. Kollonits pörbe szállott az idővel, s mintha a leáldozó napot akarta volna föltartani, a régi lelkesedéssel és a régi módi szerint űzte-fűzte a törökökkel a harcot. Gyakran váltott levelet a kiválóbb törökökkel, s mint játszi ember s jó katona a szablyáját sem röstellte vélük összemérnie. Ő a szegénység oltalmazójának tartotta magát, s jaj volt annak a töröknek, aki a szegény

jobbágyokban tett kárt. Kollonits ugyanis addig el nem nyugodott, míg az ilyenen a bosszút meg nem állotta. Az 1613. évben a jobbágyak fosztogatása miatt bajra hívta a hatalmas esztergomi szandsákbéget, Kara Alyt. A régi módi szerint készült bajrahívó levelében megírta a töröknek, hogy ő a mező kivirágzásakor óhajtja a bajviadalt. De mivel a kihíváskor az idő még jó télire járt, Kollonits megbánta, hogy oly hosszú határt tűzött ki a viadalra. Ezért második levelet is bocsátott Kara Aly béghez, tudomására hozván, hogy ő előbb is szívesen megvív vele. „Én – írja – mindenkor készen vagyok, mint az szép leány az tánchoz! .... Ezek után vagy gyüsz, vagy nem, vitéz jó barátom, szakálladban igyekezünk köpni"!

Rég letűnt kornak késői visszhangja e levél. Nagyon hasonlít a téli napsugárhoz. Fénylik s ragyog ez, de nem melegíti föl az embereket. Kollonits szózatja is hidegen hagyta a vitézi világot. A megfásodott szíveket lángra lobbantani ő sem bírta. Aludt már a régi lovagias szellem; pihentek a vitézi kor lovagjai. Semmiféle kürtszó föl nem ébreszthette őket többé. A lant, mely egykor dicsőségüket hangoztatta, szétszakított húrral a földön hevert.

V.

FÜGGELÉK

A BAJVIADALOK ÜGYÉBEN ÍRT LEVELEK

Ez a levél adassék az lévai vitézeknek: Fychor Mihálynak, Sztankovith Györgynek, Nagy Gábornak, Rácz Farkasnak, Balogh Mihálynak kezükben.

Köszönetünket és magunk ajánlását! Az minemű kopjavasakat ott hagytunk vala, kivánnánk tőletek, hogy megjelentsétek az napját, mely nap legyen az és megirjátok nékünk az napot; mert most is igen messze haladott. De immár mi is elvégeztük minden dolginkat, azért jelentsétek meg nekünk az napját. Továbbá tudjátok, nemcsak most történt eféle dolog köztetek és mi köztünk; mert igen szép ahon az két szép sereg szembe áll és csak ketten-ketten vívunk, mint két kos vína egymással. Mert ezt értsétek, hogy levél szerint ennél több levelet mi nektek nem küldünk. Ez levélhez képest nekünk ezt meg adjátok értenünk, hogy ha kijöttök-e avagy nem; mert tudjátok, ha ki nem jöttök, mi tudjuk minemű ajándék kell aztán aféle vitézeknek. Kérünk azon, hogy az gyermekséget hagyjátok el és jelentsétek meg magatokat, ha vagyon vitézségtek avagy nincs. Isten tartson meg bennetek. Ez levél költ Váczon, mindszent nap előtt való vasárnap. Anno domini 1554.

Hazon oda-basa,
Kurt oda-basa,
Dely Omer,
Dely Ferhát,
Dely Haydar.

* * *

Ez levél adassék vitéz Bosnyák Mártonnak Babolcsába nékem jó barátomnak.

Köszönetemnek utánna. Megértettem az te leveledet, hol azt irod, hogy Wla Alya fiával akarsz előbb megöklelni és azután énvelem. Jól tudod azt, még énvelem sem végezted el dolgodat és addiglan mással akarsz öklelni. Tudod azt, mikoron énvelem megöklelél, csalárdsággal sértél meg engemet; annakokáért akartam egy kopját eltörnöm teveled. Azért senki én ellenem tevéled meg nem öklel innét Gerezgálból, mig énvelem el nem végezed dolgodat. Im Sziget alatt több vitézeknek is leszen ökleletük. Légy kész hozzá, ha tisztességedet kévánod; mert ha velem nem akarsz megöklelni, úgy szólétlak meg mind sok jámbor vitézek előtt, hogy nemhogy Babolcsába, de még egyebütt is tisztességedre meg nem eszed kenyeredet. Választot várok hamarsággal és Isten tartson békességgel. Gerezgálból költ ez levél szent Mátyás apostol másod napján 1554.

Dely Kazya,
Gerezgálból.

* * *

Ez levél adassék Pribék Demeternek Babolcsába, nékem jó barátomnak.

Köszönetemnek utánna. Értöttem, hogy azt mondottad, hogy én választot nem tettem volna leveledre, azt izented. Azért mihelyt én megértém az te leveledet, azontúl választot tettem és Borbély Boldizsártól küldtem oda az levelet. Azért őtet kérdjed, hová tette az levelet, mert embertől izented, hogy én néked választot nem tettem. Miért neköm nem irsz levelet, hanem pórtúl izensz? Mert én ennek előtte tiz esztendővel is sok várakhoz mentem követségbe az urakhoz, de sehol engömet nem szidogattak, mint te szidogattál. Mely mi dolog, hogyha tisztviselő embör vagy?

nem illött volna engöm szidogatnod! Azért nyilván megértettem, hogy te szidogattál. Azért előbb is azt irtam, most is azt irom, hogy halálig akarok veled megvivnom. Továbbá nemcsak én magam voltam ott, hanem harmadmagammal voltam; azokat is szidogattad. Azért értötték, hogy szolgáid vannak, s azok is szolgáiddal halálig vivnia akarnak. Erről választ várok. Isten tartson meg. Ez levél költ Görözgálon, szerdán a. d. 1555.

Musztafa cselebia
Görözgálban.

* * *

Egregio domino Valentino Magyar locumtenenti in Fonód etc. amico nobis observan.

Köszönetemet mint jó barátomnak és vitéznek. Jött vala ez elmult napokban leveled onnan, miképpen éntőlem is ment oda, mint atyafi atyafiának szokott levelet küldeni. De mivel hogy ez elmult napokban mentem vala én, mind nagy sok bégekkel és urakkal felkészülvén, oda Koppánba, ott igen vártalak az ütközetre tized napig, de nem győzélek várni. Osztán eljövék mind az vitézekkel egyetemben. Ott nekem ezért sok költségem is lőn heába; azért mostan is intlek és kérlek, hogy nekem választ tégy avagy levelet küldj erre, hogy tudjam meg hol akarod az vívást, ha Palotán akarod, vagy Tatán; mert én kész vagyok reá mindenkor; most is ugyanazon ember vagyok. E két várnál egyebütt nem akarom, és mint két atyafi vivunk meg, csakhogy hat avagy hét nap előtt megizenjed eléb.

Ennekutánna holott tudakozol rólam, ki vagyok, és ugyan czirkálsz: én Székesfehérvárott háromszáz bezliáknak (lovagoknak) agája voltam. Haszon agának hittanak. Ennekutánna nagyobb uraságom adaték; mert Nógrádban az iszpahiáknak alaj-bégjévé választattam. Onnan Nógrádból eljövék, Ibraliom bégnek az hatal-

mas császártól neveztetém; most immár az basának mennyi szandsákja vagyon, mint előttök járó vagyok. Nem tudom azért, mit czirkálsz ilyen igen; mi mind törököt s mind magyart egyaránt tartunk; mert egy Istenünk vagyon és egy emberek vagyunk! Mi nem czirkáljuk eképpen az magyar urakat és vitézeket, mint kegyelmed czirkálja; miérthogy mind egy Isten teremtött mind kicsint, mind nagyot. Ez levél költ Pesten in die Gregorii papae 1555. Mondd köszönetemet az ottvaló uraknak és vitézeknek.

Ibráliom bég
az nagys. basa szandsákinak
élőttejárója.

* * *

Egregiis dominis Stephano Zichy, Achacio Chany, Joanni Palathych, Thomae Theryek etc. dominis et amicis nobis observand.

Egregie domine et amice observan, post salutem serviciumque commend. Továbbá tegnap küldtem volt kegyelmednek egy levelet, im e mai napon más levelet hoztak énnekem, kit im kegyelmednek oda küldtem, kiből kegyelmed megértheti miképpen rám kötötte magát (Ibraliom bég). Kiért kérem kegyelmedet, mint bízott uramat, ez én örökkévaló szolgálatomért, hogy te kegyelmed ne hagyjon e mostani szükségembe. Te kegyelmed legyen itt (t.i. a viadalon) mind az uraimmal egyetembe; mert im érti kegyelmed az ő leveléből, hogy készen jő reám. És ne mondják, hogy engemet pusztán talál; mert inkább akarnám holtomat, hogy nem éltemet, ha készen nem találna s ott szidalmazna engemet. Ha ifjúságomban olyan vétket nem vallottam, bánnám, ha vénségemkor vétket vallanék.

Inn látja kegyelmed, hogy énnékem szabadságom (a viadalra) nincsen; azért jő ide csak szidalmazni engemet. Tudja azt pedig kegyelmed, hogy én uramnak sokat arrul könyörgöttem, de én-

nékem arra szabadságot nem ada; az török pedig azt jól érti, azért szorgalmaztat engemet. Isten tartson meg k. Datum in Fonód in festo sancti Mathiæ apostoli 1555.

Valentinus Magyar de Palona.

* * *

Ez levél adassék az nagyságos böszpörémi bégnek, az hatalmas császár helytartójának etc. nékem jó uramnak.

Ti szendrői törökök tudjátok, mikor Lándorfejérvár magyar kézbe vala, én tibennetök sokat esmerék és nevetökön nevezék bennetök. Akkoron tartja vala Baly bég Szenderőben az szandsákságot, azon eszetökbe jut. Továbbá Dely Amhát szenderői, esmég Kazya szenderői, Dely Turchon szenderői, és Amháth Kulichy szenderői és Bodomy Alya szenderői, és Hadar Balya szenderői, és Amhát aga szenderői és Kurthy Ugyla szenderői és még végzarnovári vajda, Agyam hadar Fezemő zarnovári vajda vala, Dely Huszain zarnai, Zeledyn aga zarnai, Omhat aga zarnai és Deli Naszuf zarnai. Jól tudjátok atyámfiai, vitézöki, hogy én titöket mind jól esmertelek, valamelyitöknek neve itt az levélben vagyon. Továbbá egyik vitézt válasszátok ki közületek, valamelyiket gondoljátok ennyi vitézek közül, kit mennél jobbat tudtok benne; mert ez jövendő Szentgyörgy napján, ha Isten azt hagyja érnöm, megütközöm vele, vagy a pápai mezőn akarja, vagy az győri mezőn, vagy az beszperémi mezőn. És semmi egyéb fegyver nála ne legyen, csak egy élös szablya és egy vasbot, sem pánczél, sem sisak, csak egy dolmányban. Ha az uristen neki adja (t.i. a diadalt), vagy énneköm, de az (viadal) mind halálig legyen. De ha Isten nekem adja (a diadalt) hát én fejét veszem. Akkor az időben, mikor Lándorfejérvárát az magyarok birják vala, alkoron lándorfehérvári bán Thörök Imre volt, és az másik Paksy Mihály; azért azon eszötökbe vehetitek, ki vagyok én. Viczebán volt Káldy László, Oláh Balázs; ezek voltak az viczebánok.

Erről is eszetökbe vehetitek, ki vagyok én, hogy az császár földére mentünk vala rablani, akkoron megrablánk az császár földét és reánk támadott vala két vajda: egyik zonoki, az másik runiki. Mindkettőnek ott fejét vevék és az zonoki vajdának én vettem el az fejét; azért arrul meggondolhatjátok, ki vagyok én. Továbbá szenderői vajda és zarnoi vajda ezt megértvén, hogy mi ezt miveltük volna, nagy sok néppel jöttenek volt az fejérvári mezőre, kit Vracsának hinak. Ezt meglátták az fejérvári vitézök, ők is kijönnek és erős viadalt tőnek ott és én akkoron Kapucsibasa Amhát szenderőinek vettem ott az fejérvári mezőn az fejét; azért azon is eszetökbe vehetitek, ki vagyok én. Továbbá ezen megboszankodván, másodszor még eljöttök, még annál többen mint azelőtt ugyanazon mezőre és meglátták az fejérvári vitézök, kimenének és nagy viadalt tartának, ott is én fejét vevém zarnai Dely Naszufnak, arrúl tudhatjátok, ki vagyok én. És hogy megszállá császár Fejérvárat és az ágyúkat hogy az kapura hozák és mi az vitézekkel reátok menénk, ott az pattantyúkat elnyertük vala tőletek, és akkoron én fejét vettem vala Amhát agának az pattantyú mellett, ki jancsár-aga lett volna, azért erről is tudhatjátok, ki vagyok én. És hogy az Nebojsza mellett az kűfalt erősen megtörétek, és egy hajnalkorba nagy ostromot tettetek és bejöttök az törésen, ott ezt meglátták az fejérvári vitézek, nekik törének és kivágák őket. Az törésen ott hét zászlót nyerénk el tőlük; ott is én fejét vevém az Amhát vajdának; erről is megtudhatjátok, ki vagyok én! Azért ti vitézök, ha valamely ti bennetek ugyan vagyon, énnékem Szentgyörgy nap előtt, egy hónappal előbb tudtomra adja; az nevét is megírja, ki leszen az vitéznek neve az ki én velem az bajt fölveszi. Én annak nagy szép ajándékot küldök. Azért ez levél adassék az beszperémi bégnek, hogy azt az törököt kikeresse közülök, az vitézek közül, ki én velem megvína. Isten tartson meg vitézök minden javával. Ez levél költ Vasvárott szent János napján, anno domini 1555.

régi fejérvári vitéz, az
Káldy Miklós.

Szolgálatomnak utánna nagyságos uram! Ezelőtt is könyörgöttem nagyságodnak Zichy uram által, hogy nagyságod szabadságot adott volna, az én ellenségemmel bajnokommal való megvívásra. Most is untalan reám ír és izen az török, hogy megvínék vele és ütet ne tartanám úgy, mint egy leányt jegybe. Nagyságod megbocsássa, örömesben nyelv szerint szólnék nagyságodnak, de mivelhogy nem tudok magyarul jól, azért kell levél által nagyságodnak könyörgenem.

Könyörgök nagyságodnak mint kegyelmes uramnak éltig való szolgálatomért, adjon nagyságod szabadságot reá, had víjjak meg vele, mert míg vége nem leszen ennek, addig holtelevennek tartom magam mind az töröktül s mind az keresztyén szolgáló uraimtól. Jó választ várok nagyságodtól, mint kegyelmes uramtól. Isten tartsa meg k. etc. 1555.[136]

A nagyságod szolgája:
Bosnyák Márton.

* * *

Ez a levél adassék az lévai vitézeknek, mint tisztelendő barátainknak kezében.

Köszönetünket és magunk ajánlását mind az vitézeknek. Ím az mostani időben tettünk mi két kópját vasastól az ti kaputok előtt föl. Azért az ki az kópjákat elveszi onnéd, hát az viadalhoz is kész legyen vitézképpen; mert mi meg akarunk vitézül ővelek vínia. Az kinek az Isten adja, azé legyen; mert mi szegény legények vagyunk, nem szükség sok levél által járni, mint az vasty vitézekkel jártattok, mert mi sokad magunkkal nem járhatunk, hanem jőjjetek Kékkő alá és ott készek leszünk hozzá; Isten tartson meg. Ez levél költ vízkereszt napján. Anno Domini 1556.

Nógrádi Ferhát és az ő öcscse
Kurt iratta ezt.

Isten velünk. Adatott Esztergomban, kedden 1579.

Én nagyságos Zinán bég köszönetemet írom kegyelmednek, mint jó szomszéd-barátomnak. Ezt akarom kegyelmednek tudtára adnom, hogy onnan Komáromból írt Ehgiüb agának levelet valami rossz legény, hogy űvéle bajt vívjon, kirül ezmivel minekünk semmi hírünk nem volt, Ehgiüb agának az tatai kapitánynyal: Rojzonbergvel (Rosenberg) volt akaratja, hogy megvíjjon. Az ő levelét is mai nap, ki keddnek mondatik adták énnekem. Azt sem hozta parasztember, hanem az vitézekben mentenek volt úgy fabigiura asoknak (?) adták. Az asok hozták ennek; az levélben azt mondja, hogy az kegyelmed hitlevelit is küldeté ide Ehgiüb agának, (de nem hozták meg) ... Lássa kegyelmed, hogy ha illendő dologe az, kit cselekszenek. Igen orozva levelet küldenek, senkinek semmi híre nincsen benne; nem tudjuk, ha valakinek tanétásából cselekszik ezt vagy mint vagyon? Az bajviadal még eddig orozva nem lett sehol, hanem mind ti köztetek, mind miköztünk sok jámbor vitézeknek volt tudtára... Kegyelmed küldjön hitlevelet s mi Ehgiüb agát oda bocsátjuk, mihent az kegyelmed hitlevelit látjuk. Had víjjanak meg egymással; mert Ehgiüb aga olyan vitéz ember, hogy itt Esztergomban mása nincsen. Ő tőle is meg nem fordítja orczáját, miért hogy sem híre, sem tanácsa nem volt az ő akaratjában ez ideig; mert ez nem vitéz ember dolga, az kit cselekszenek.[137]

* * *

Tata, 1579. 23. nov. Vitézlő uraimnak, barátimnak, sámboki vajdának, agának, oda-basáknak és fejenkint az vitézöknek, énnékem szomszéd barátimnak Kristóf György Rosenberg tatai főkapitány.

Továbbá azt is értem, az Deli Haszon felől mit ir kegyelmetek, hogy kész gyalog megvívni csak egy szablyával egy imegben és nadrágban. Ez is (t.i. a magyar) azt mondja, kész arra is és ha csak mezejtelen kell is, megví vele. Azféle dolog az, mi fejedelmünktől erősképpen vagyon tiltva, azért az ti idejövésteket se-

hova nem akarom hírré adni és idegön embör itt nem lészen. Azért én is kérem kegyelmeteket fejenkint, hogy sámbokiak azmennyien vagytok, kik ott laktok, annál többen ne jőjjetek. Én is fogadom az én hitömre, tisztességömre, embörségömre, hogy kegyelmetöknek sem az én alattamvalóktól, sem mástól semmi bántástok nem leszen, hanem békével, emberséggel elbocsátlak és tisztességgel fogadlak kegyelmeteket. Ha pedig hamisságot gondolok, azt az igaz Isten adja az én fejemre. Azért kegyelmed jőjjön el ez jövő csötörtökön oly igazán, ha pedig kegyelmed nem akarja, hát ezután hagyjon kegyelmed eféle dologgal békét.

* * *

Ez levél adassék Kristóf Györgynek, tatai kapitánynak, minekünk jó szomszédunknak és barátunknak.

Ali Hadauerdy odabasa, Deli Hasszán és Czukela Deli Hasszán, Nauerta Huszein, Kurt Ali, Deli Ferhát, Sefer odabasa köszönetünket írjuk te kegyelmednek, mint jó szomszédunknak és barátunknak. Ím értjük, hogy kegyelmed az mi fegyverünket, az kit ott hagytunk, az vitézek közt elosztotta, kit kegyelmedtől jó néven vettünk és köszönjük kegyelmednek. Azért, hogy kegyelmed tudja, az fegyvert kik hagyták ott, ím megírjuk, hogy Hadanerdi odabasa patkószeges furkót hagyott, Deli Hasszán szegetlen furkót, Czukela Deli Hasszán pávatollakat, Nauerta Huszein az nagy furkót, Kurt Ali szekerczét, Deli Ferhát csákánt, Sefer odabasa pedig sastollat marasztott. Im mi magunkat kegyelmednek megjelentjük és ki micsoda fegyvert marasztott, tudtára adjuk. Kérjük azért kegyelmedet, hogy kegyelmed is megírja minekünk, az vitézek közül melyik melyiknek fegyverét vette föl, hogy mi is tudjuk. Isten tartsa kegyelmedet. Adatott Esztergomban, juniusnak 3. napján. (1581.)

* * *

Mi Ali basa, az hatalmas Istennek is akaratjából török császárnak főhelytartója Budán, és gondviselője Magyarországnak etc.

Fölségös Ernesztus herczeg nekünk tisztelendő barátunk! köszönetünk és magunk ajánlása után. Meg hozák minekünk az fölségöd levelét, melyből megértének mivel hogy kaposvári Mehemet aga, az veszprimi vice kapitánt hitta volna bajra ki, meg annak fölötte rút szidalommal illette volna, annak fölötte simontornyai három török hítt volna három veszprémi vitézt ki, mely dolog hogy az frigynek ellene volna irja fölségöd, bizonyára mi minden végbeli vitézöknek megparancsoltuk, hogy az frigynek oltalmazói legyönek és semmi ellenkezésre okot ne adnának, mely mi parancsolatunkat minden fogyatkozás nélkül meg is tartják, de ezt nem valami vakmerőségből cseleködték, hanem az fölségöd alatt való vitézök palotaiak mentek néminemö vitézökhöz, hittak Feirvárból ki, kik hogy ki nem mentek, az kopiara az palotaiak rókafarkat és disznófarkat csináltak, úgy vitték Feirvár alá, ilyen gyalázattal illették az vitézöket és Isten akaratjából az vitezök utána lévén, szinte Palota alól hozták vissza, kit mind rókafarkastul, disznófarkastul akartunk az mi kegyelmes fejedelmünknek portájára küldeni. De az urak kérének, hogy azt ne cseleködnénk. Mi az mi kegyelmes fejedelmünk és római császár ő fölsége között való frigynek megmaradásáért el nem küldénk. Azért itélje meg fölségöd, ha az mi alattunk való vitézök ok nélkül valamit cseleködnek-e, azért fölségöd ezféle beszédöt nem illik, hogy elő vegyön, mert az végbeli vitézök egyik az másikval ha megharagszik, ismég egymással megbarátkoznak. Mi mind azonáltal, im mostis megparancsoltuk, hogy minden végbeli vitézök az frigyhöz tartsák magokat, mert büntetés nélkül ugyan nem is szenvednénk, ha valamely valami ellenközésre okot adna. Fölségödnek is hasonlatosképpen kivánjuk, hogy megparancsolja minden végbeli kapitánoknak és vitézöknek, hogy az féle dolgoktul megszünjenek, mely ellenkező dolgokra szoktanak mind szüntelen okot adni, hogy azképpen az két fejedelem között való frigy éppen megtartathassék. Isten éltesse fölségödet. Költ Budán. 2. Jun. Anno 82.

Az fölségös Ernestus Herczegnek, Római Császár ő fölsége atyafiának, nekünk tisztölendő barátunknak adassék.

Bécsben.

* * *

Köszönetem után. Te Csegley Ferencz, csak azt akarom neked megírnom, hogy jól tudod, hogy az minemű dolog miatt egymást megtaláltuk vala, mely dolognak immár vagyon esztendeje, kezdtünk vala egymásnak irogatni, mely leveleimet én nem tudom ha vízbe vetetted avagy megégetted, attólfogva énnekem semmi választ nem tettél, hanem minap irattál volt kapitányod alatt vitézlő Majtényi Lászlóval az én nagyságos bégemnek, úgy, mint panaszolkodás képen panaszolkodtál rajtam. Azért Istennek hála, nem vagyok sem ökör-lopó, sem kecske-lopó, hogy úgy panaszoltatsz rajtam, mert nem lopva indítottuk vala az dolgot és ezelőtt nem ezt írod vala énnekem, hanem ezt írád ezelőtt való leveledben, hogy te soha el nem rejted előttem orczádat, hanem a két sereg között megbizonyítod szablyáddal, hogy vitéz embör vagy. Meg azt is írád, hogy ha szintén én elsiketlem is, de te békét nem hagysz, hanem meg köll lenni. Vitézséged ellen nem szólok, sem írok, mert én is gyönyörködöm annak, hogy vitéz emberrel vagyon közöm. Azért az előbbeni írásod szerint, mely leveledet az Ngs. béghez vittem vala és sok vitéz ember előtt magyarázzák meg, azért az előbbeni írásod szerint most is azt kivánom, hogy el ne rejtsed orczádat előttem s ne csavarogj, hanem hadd lássuk egymás orczáját. Immár esztendőtől fogva elég az írásban, ha akaratod nem leszen hozzá, azt is add tudtomra. Vagy te nem lakol Pápán, vagy én Fejérvárott és úgy meg is ajándékozlak, hogy kin egész Magyarország megcsudálkozik. Isten hozzánk. Kelt Fejérváratt, XXIIII. Februarii An. 86.

Francisco Czegley. *Csikwary Dely Haszán.*

Vitézlő nevezetös férfiú, énnekem mindenkor bizodalmas szomszéd uram. Minden tisztességes dologban barátságomat és kész szolgálatomat írom kegyelmednek, mint vitézlő bizodalmas uramnak.

Továbbá csak ilyen dolog felől akarom kegyelmedet levelem által megtalálnom: bizonynyal tudom, hogy nyilván vagyon kegyelmednél ez minemű dolgom és ügyekezésem volt Csegley Ferenczczel, azért, mivel hogy kegyelmednek itt mi köztünk és ott is Magyarországban jó híre neve vagyon. Egyik jó híre neve az kegyelmednek, hogy keg. eleitől fogva szablyával kereste kenyerét és híres vitéz ember kgd. Másik az, hogy kgd. asztalát főember módra tartja és sok vitéz ember eszi az kgd. sovát, kenyerét és borát iszsza. Harmadik az, hogy kgd.-nek mind az ott való urak előtt, s mind penig az itt való pasák és bégek előtt jó híre neve vagyon és sokat iszunk az kgd. jó egészségeért és jó szerencseért nem veszteg ülvén, hanem fennállva. Negyedik ez, hogy kgd. igen igazmondó és bátornyelvű vitéz embör, minden vitéz emberek előtt nagy az kgd. híre-neve; Magyarországban nincs több Huszár Péter kgdnél. Ennek okáért kérem kgdet, mind bizodalmas uramat, hogy kgd. erőltesse rá Csegley Ferenczet, hogy ne csavarogjon, ne röjtse orczáját előttem, legyünk szömbe egyszer egymással, aztán az, kinek az Isten adja vagy ő neki avagy nekem az diadalmat, az az Isten dolga. Mert immár én ő neki többet nem írok, hanem kgdtől választ várok és ha elröjti orczáját előttem, rövid nap ajándékot veszen tőlem, kit jó néven vehet. Isten velünk. Kelt Székesfejérvárott. 24. Február. A. 86.

Kgdnek barátja

Petro Huszár. *Csikváry Dely Haszán.*

* * *

Mi Iszah bég az hatalmas török császár hű és fő szandság bégje és helytartója Székesfejérvárott.

Minden tiszteletre és becsületre méltó vitéz úr és minekünk jó szomszéd-barátunk. Sok köszönetünknek utánna minden hozzánk illendő tisztességes jó dologból való barátságunkat és jó szomszédságunkat ajánljuk kegyelmednek. Továbbá ilyen dologból akarok kegy, az mi levelünk rendiben megtalálnunk, tudnia illik, az el mult napokban külde vala minekünk levelet kegy. az mi birtokunk alatt való Csÿkwarÿ Delÿ Haszán, és az kegy. birtoka alatt való Wÿtézlő Csegleÿ Ferencznek dolgok felől, hogy ő nekik ketten néminemő okból igyenetlenségök és összeveszős volna egymás között. Mely dolog ő nekik bajviadalra menne és következnék. Ez okáért jó szomszéd-barátunk mikor az kegy. levele hozzánk érkezék, akkor választot nem írhatánk felőle kegy.-nek, mert Delÿ Haszán akkorban itthon nem vala. Azért mast haza jött, őtet előnkbe hivattuk vala és megkérdem tűle, minemü igyenetlensége volna Delÿ Haszánnak és az kegy.-med birtoka alatt való vitézlő Csegleÿ Ferencznek, hogy mely okból kiszerittetnék Delÿ Haszán Csegleÿ Ferenczet bajviadalra inteni és kire igen szoka, és felele Delÿ Haszán, hogy valami rab dolgaiban volt igyenetlenségök egymással, ki felől vagyon esztendeje, hogy megháborodtak és egymásra irogatának felőle. Ez okáért az mi hű emberünk Delÿ Haszán minekünk könyörge, hogy az mi kegyelmességünket mutatnánk és megengednénk ő neki, hogy az mi minémű elkezdett igyenetlenségök Czegleÿ Ferenczczel vagyon, tehát az meglenne és kiszolgáltatnék tudnia illik az bajviadalnak rendje és dologja köztök. Mind az által, hogy a hol kegy. azt írja, hogy az két fejedelem között most nagy kötés alatt való frigy vagyon, és mely frigy alatt nem illendő volna, hogy bajviadal következnék, az frigynek meg nem szegéseért okának. Ennek okáért jó szomszéd vitéz barátunk, az két vitézlő férfiúnak való, egymással való szembe lételökkel az bajviadalnak megtételéről az két fölséges fejedelem között az frigy meg nem bánná. Mert ezeknek letelével sem várak meg nem vitatnak, sem városok meg nem dulatnak, sem nem égettetnek, hogy kiből valami igyenetlenségök lenne és támadna köz-

tünk. Mert egyébkor is volt frigy az két fejedelem között, de ezféle kényes dolgokat, nem vették sem mentséget magoknak, hanem ugyan kiszolgáltatták az bajviadalt közöttök, az mely vitéz embernek azféle dolga esett.

Ez okért kérem kegy.: mint jó szomszédunkat, hogy kegyelmed kényszerítse reá az vitézlő Csegleÿ Ferenczet, hogy az Delÿ Haszán bajviadalok, menjen véghez egymás között. Mert az mi hű emberünk Delÿ Haszán azt mondja, hogy semmiképpen egyebet benne nem akar cselekedni, hanem meg köll lenni köztök az bajviadalnak, kiből addig békességes nem leszen Haszán. Azért ez két vitézlő embernek illendő és szükség egymással megvívniok, hogy mely dolog végeztessék el köztök, ne ellenkezzenek és ne irogassanak többször egymásra és hogy sem kegy., sem penig mi ne fájlaljuk ezután fejünket ez dologgal. Ez okáért mindjárást választ várok kegy.-től késedelem nélkül. Isten tartsa meg kegy. Datum Albæ quondam Regiæ, 24 die Februarii Anno 86.

Ladislao Maÿthénÿ

* * *

Szolgálatomat írom Ngdnak, mint bizodalmas uramnak. Tudom, hogy Ngd emlékezik róla, majd leszen esztendeje, hogy az ő felsége itt való szolgájára Csegleÿ Ferenczre, egy török, Csikwarÿ Delÿ Haszánnak neveznék, irogatott rája, hogy megvívna halálra vele. Mely dolog végett Huszár Péterrel egynehányszor Ngdhoz bocsájtottam Csegleÿ Ferenczet és az dolog mind ennyi ideig vonódott. Az elmúlt napokban ismeg írt Delÿ Haszán Csegleÿ Ferencznek, hogy orczáját el ne rettenje előtte. Mely dolog felől először az fejérvári béget levelem által megtalálám és megírám nekie, hogy énnekem megírja, hogyha ő akaratjából irogat Delÿ Haszán Csegleÿ Ferencznek avagy nem? Mert most az két fejedelem, az mi kegyelmes urunk, az fölséges római császár és török császár között való frigyben meg vagyon tiltva, hogy efféle bajviadalok semmiképen ne engedtessenek és minekünk meg vagyon parancsolva, hogy afféle dolgoknak okot ne adjunk. Mert efféle dologbúl

sok visszavonás és háborúság kezd támadni. Azért im aminemű választ írt énnekem az fejérvári bég, az önnönmaga levelét Csegleÿ Ferencztűl felküldtem Ngdnak. Minek okáért kérem Ngdat, mint bizodalmas uramat, legyen Ngd jóakaró kegyelmes ura ez dologban és törekedjék Ngd mellette ő felsége előtt, az bajviadalt ő felség kegyelmességből engedné meg, mert jól érti Ngd efféle bajviadal dolgát: ha meg nem engedi ő felsége nekie, az török azt nem hiszi, hanem hogy meg nem mert vívnia vele és oly kisebbségöt teszön rajta, hogy jobb volna megholta, hogysem mint élte. Ngdat megkérem, mint bízott uramat, mutassa Ngd minden kegyelmes jóakaratját hozzája mind eleitől fogva, ő Ngdnak is: az mennyi levelet is írt Delÿ Haszán, azokat is fölvitte. Az bég leveléből is megérti Ngd, hogy ez a dolog divánból ment ki és az budai basa akaratjából. Huszár is az minemű levelet írt Delÿ Haszán, aztat is felküldtem Ngdnak. Pápa, 19 Marcz. Anno, 1586.

Post scripta. Ez mostani levélre az minemű választ írtam a bégnek, im az mását felküldtem Ngdnak. Most semmi oly hírt nem írhatok Ngdnak. Szükség mind kenyér, abrak, széna dolgából nagy vagyon közöttünk; az pénz is igen szűk, az töröknek is úgy vagyon dolga. Te Ngdnak azon könyörgünk mindnyájan, hogy míg lovainkat az fűre bocsátjuk, fizetnének meg. Törekedněk Ngd mellettünk, mert bizony talánd az vitézlő nép ilyen nyomorult nem volt soha, mint most az nagy szükség mián.

András Teuffel. *Ladislaus Maÿthénÿ.*

* * *

Kara Aly esztergomi szandzsákbéghez Kollonits Szigfrid.

Nagyságos, nékünk vitézlő szomszéd úrbarátunk!

Hogy ez új esztendőbeli szerencsétlenségünket Nagyságodnak megjelentsük, semmi nem egyéb, hanem az Nagyságod és alatta való vitézlő rendnek iszonyú állhatatlan voltát tudván mindenkoron, kiváltképen ezt mostani szent békességnek fölbontá-

sát az két hatalmas császár között lehetetlen, hogy tovább szenvedhessük, holott én is az szegénységnek egyik oltalmazója és az keresztyénségnek egyik igaz tagja vagyok és igyekszem is lenni. Kívánom azért, hogy az bosszúságért, az mit ez ideig cselekedtél az szegénységen, emberségedet és vitézségedet velem együtt magad megpróbáljad. Ötszáz lovassal kimegyek, valahova akarod. Nagyságod is annyi számú vitézivel, és nem többel, kijöjjön. Eleiben magunk ketten, vagy lovon, vagy gyalog akarod, kopjával, karddal, pallossal, vagy akármicsodás fegyverrel megvijjunk. Ha engem meggyőzesz, vagy én tégedet, annak utánna mutassák az körülöttünk lévő vitézek is emberségöket és vitézségöket. Hogy penig ez dolog általán fogva meglegyen, mi boldog emlékezetű Szent György vitéz napjára halaszszuk, az szép időre. És Nagyságod is készen legyen, lássuk, kinek az Isten adja (t.i. a diadalt), valet. Mind ez ideig az szegénységnek szántóbarmaival és egyéb marháival intézkedtetek. Mint emberek hiteteket meg nem tartottátok és így az két hatalmas császár között az szent békességet fölbontottátok. Mely dolgot immár én az én hatalmas császáromnak tudtára adtam, hogy Nagyságod is ne mondhassa, hogy az ő felsége híre nélkül cselekedtük. És Nagyságod is adja az császárnak tudtára, hogy nem mi, hanem tik vagytok az szent békesség felbontói; tik adtatok okot mindenekre, nem mi. Sőt magunk is okot adunk immár, és vagy jösz vagy nem, szakállodban igyekezünk pökni. Ha pedig ez dolgot császárod híre nélkül meg mered próbálni, tehát ne halaszszad, hanem az megnevezett napnak előtte elvégezzük. Én mindenkoron készen vagyok, mint az szép leány az tánczhoz; mert soha nem érdemlettem, hogy az én szegény jobbágyimat úgy raboljátok, dúljátok, foszszátok és égessétek! Kívántatik azért, hogy szegények mellett fogjak. Ezeknek utánna is valamiből kívántatom, mindenekkől mindenkoron készen vagyok. Nagyságodtól választ várok. Isten velünk. 28. deczember 1613.

Nagyságodnak mindenkoron kész szomszéd barátja:
Sigefridus a Kolonich.

Hozzánk illendő szomszédságomnak kész voltát ajánlom Nagyságodnak, mint vitézlő nagyságod szomszéd úrbarátomnak.

Megadták az Nagyságod levelét, melyből megértettem, hogy az faluk miatt nagy haraggal volna Nagyságod. Annak okáért, mivelhogy ennekelőtte is az hatalmas és győzhetetlen török császárnak jobbágyi voltanak, annak okáért hódoltatták be az vitézek őket. De mikor az levelét írta Nagyságod, akkor az eszed fejedbűl kiszökött, az nyilvánvaló. De jó szomszéd úrbarátom, az mint írt Nagyságod, ez bátor úgy legyen, de az én alattam való vitézeket nem illik Nagyságodhoz, hogy állhatatlanoknak írja Nagyságod; mert ezek az én alattam való vitézek, mind az egész világ jól tudja, hogy az császár kenyerét vitézségökkel találták és vitézi módra élnek. És nagyságod Szent György napját hagyta az bajvívásra és azt írja Nagyságod, szintén oly kész Nagyságod az bajvívásra, mint az szép leány az tánczjárásra, de szomszéd úrbarátom úgy vedd eszedben magadat, én is szintén oly kész vagyok az bajvívásra, mint az kosok, hogy egymással készek ütközni.

Ezek után Isten velünk. Költ Esztergomban, A. D. 1613.

Nagyságod szomszéd úrbarátja:
Kara Aly bég,
az hatalmas és győzhetetlen török császárnak
főszandsákja és esztergomi helytartója.

* * *

Kara Aly esztergomi szandsákbéghez Kolonits:

Minden hozzánk illendő dolgokban kész szomszédos barátságunkat ajánljuk és Istentől jó egészséget Nagyságodnak megadatni kívánunk.

Az Nagyságod levelét jó kedvvel vettük. Az mi az fejünkből való eszünk kiszökését illeti, mikor Nagyságodnak ennek előtte írtunk, tudtuk, mit írjunk és tudjuk is. Értjük, hogy Nagyságod olyan kész az bajvívásra, mint az kos az másikkal ütközni; bizonyára szükséges leszen; minket Nagyságod jobb örömmel ez új

esztendőben nem érhetett volna, mint azzal! Mégis mint vitéz szomszéd úrbarátunkat, Nagyságodat kérjük, hogy ne halaszszuk oly sokára, mint Szent György napja. Hiszen ha Nagyságodnak immár szabadsága vagyon reá, tehát rövid és hova hamarabb való napon elvégezzük, csak írja meg Nagyságod, mely napra, mely helyen és lovon-e vagy gyalog akarja? Az meglett dologra annak utánna ne legyen gondunk. Nagyságodtúl választ várok. Isten velünk. Austriæ, Viennae, 15 januarii, 1614.

Nagyságodnak kész szomszéd úrbarátja:
Sigefridus a Kolonits.

Jegyzetek

[1] Cs. és k. áll. ltr. Turcica, 1586. febr. 24.

[2] Ennek a szokásnak köszönhetjük például, hogy Túry György, Gyulaffy László és Török Ferencz kihívólevele reánk maradt.

[3] Cs. és k. áll. ltr. Hung. 1552.

[4] Cs. és k. áll. ltr. Turcica, 1540. ápr. 8., ex Rucha.

[5] Brüsseli Okmánytár II. köt. (Hatvani Mihály) 275. lap.

[6] *Verancsics Munkái* I. köt. 258–259. l. 1551. Más történetírók is megemlékeznek e szép viadalról. Ugyanezen évben nagy port vert föl Rátky Pál és Bácsmegyey János győzelme. Ötszáz huszárral 1500 török lovast vertek szét. A csatában pompás bajviadalok folytak le (Brüsseli Okánytár II. köt. 1551.)

[7] Orsz. ltr. Nádasdy lev. 1552.

[8] U.o.

[9] U.o. 1561. szept.

[10] Cs. és k. áll. ltr. Turcica, 1579. nov. 27. Buda.

[11] Körmendi ltr. Missiles, 1593. július 15. Csáktornya.

[12] Steierorsz. tartományi ltr. Kriegswesen 566. fasc. 1577. szeptember 4. Szomszédvárából Vitus ab Hallekhez („velit venire ad hoc militare gaudium fratris mei" etc.).

[13] O. L. Missiles, Komárom 1564. január 20, Petheő levele Oláh Miklóshoz.

[14] A XVI. században még a legtöbb magyar végházban és kastélyban szelíd darvakat és gémeket tartanak a tollukért. Külön mesterség volt a darvászok mestersége.

[15] Cs. és k. áll. ltr. Hung., 1552. január 15. „Temesvarinum miserunt quindecim pennas militibus, qui illic sunt et totidem coturnos hoc est calceos turcales, singularis certaminis gratia."

[16] T.i. a diadalt.

[17] Orsz. ltr. Nádasdy levél.

[18] Cs. és kir. áll. ltr. Hung. 1556. Gall Ádám jelentése.

[19] Ilyen esetet jelent például Paksy János komáromi főkapitány 1560. okt. 18-án: „Hac ipsa nocte, quae est 17. Oct. una hasta seu lancea in vadum Comaromiens. per unum Thurcam allata et in terra fixa est annexis literis Turcica lingua conscriptis". (Cs. és k. áll. ltr. Turcica.)

[20] Cs. és k. áll. ltr. Turcica, 1591. július 29. Buda.

[21] Cs. és k. áll. ltr. Turcica, 1546. január 21. Schewrer és Pozsgay követi jelentése.

[22] Cs. és k. áll. ltr. Turcica, 1581. június 3.

[23] Gabelmann: *Monomachia.*

[24] Szalay: *Négyszáz magyar levél.* 140. l.

[25] U.o. Pest, 1555.: „mint atyafi atyafinak szokott levelet küldeni" – írja Ibraliom – ő is úgy ír Magyar Bálintnak.

[26] U.o. 154. l.

[27] Cs. és kir. áll. levélt. *Turcica,* 1586. febr. 24-én: „Midőn tiszteletre és böcsületre méltó vitéz úr és minekünk jó szomszéd barátunk! Sok köszönetünket utána minden hozzánk illendő tisztösséges jó dologból való barátságunkat ajánljuk kegyelmednek."

[28] U.o. Pápa, 1586. márc. 19.

[29] Az efféle személyes viadalok leírásával gyakran találkozunk Istvánffy könyvében is. Még többet találunk Tinódi verses munkáiban.

[30] Steierországi tart. levélt. *Kriegswesen,* 563. f. 1540: „mit dem veindt sprach halten von gesellschaft wegen copy prechen", etc.

[31] Orsz. levélt. Nádasdy lev. 1556. júl. 15., Török Ferencz Nádasdy Tamáshoz.

[32] E levélben Ibraliom bég megírja, hogy nagy költségével tíz napig várta Magyar Bálintot az ütközetre. De bizony hiába várta.

[33] Orsz levélt. Nádasdy lev.

[34] Szalay: *Négyszáz magyar levél,* 175. l.

[35] Orsz. levélt. Nádasdy lev. 1555. jan. 7. Dédes: „nisi cum maximo dedecore ac detrimento et diminutione honoris huius nobilis viri" etc.

[36] Oroszlán basát ez évben végeztette ki a szultán. Az ő helyébe jött Musztafa basa Budára.

[37] Körmendi levélt. Missiles.

[38] Orsz. ltr. Nádasdy lev. 1554. szept. 3. „Adeo ut iam munera indecora se illis mittere affirmabunt, nisi prodirent in campum: et quidem personas prope quadraginta" etc.

[39] Orsz. ltr. Nádasdy lev. 1572. aug. 3. Szenicsnyák: „Mondtam vala nagyságodnak, hogy ez nagyságodnak itt való porkolábjának Fekete Lukácsnak egy aga bajt írt. Immár egynéhányszor írt ide neki. Ím pedig most utolszor ír egy levelet neki és mintha nem tisztességképpen ír az török neki. És ím most szent Lőrincz napján leszen gyűlés. Ott az bánoktól hitlevelet kérek, hogy az török az hagyott helyre bizvást eljöhet. Az Fekete Lukács bajviadalja mikor leszen, akkor innét többeknek is leszen nagyságod szolgái közül."

[40] Cs. és k. áll. ltr. Turcica, 1550. május 24. Instructio egregio Michaeli Muthnoki etc: „sese acriter ob ignominiæ nota auxilio dei defendant suoque honori consulerent et existimationi, quemadmodum ut nunc cuidam militi agriensi permissum est, qui a quodam turco ignominiosis verbis provacatus, etiam salvo conductu Turham begi, præfecti hatvaniensis invitatus, ut libere posset discedere ad certamen, prohiberi non potuit, quin in duellum consentiret pro honoris et existimationis suæ defensione".

[41] U.o. 1582. június 2. Buda.

[42] U.o.

[43] U.o. 1583. szept. 28. Buda, Ali basa levele Ernő főherceghez.

[44] U.o. Turcica.

[45] Cs. és k. áll. ltr. Turcica.

[46] U.o. 1587. dec. 16. (judaeum et mercatorem vilissimum suis in literis nuncupavit. Imo scribit me non essse virum militarem). Majthényi főkapitány és Teufel generális a viadalt megengedte. Dec. 16-án maga Teufel is írt a királynak a bajviadal megengedése dolgában.

[47] Kapitányságot.

[48] Tán rókát vagy valami rútságot küldött neki Pisky István. Erre céloz Ibrahim.

[49] Ez az érdekes kihívó levél több egykorú példányban megvan. Itt a régi másolatot használjuk, amit Hannulik hagyatékában találtunk. A kihívó levélben Ibrahim még ezt is írta: „Te hamis hitetlen eb azt is írod, hogy nem volt árpám, mivel tartanom azt az lovat, azért oda adtam tenéked. Tudod

bestye eb, hogy az az ló nem enyim volt, hanem az szegény Kaszafer odabasa pénzen vette volt az ő maga feje váltságáért, úgy vitte tenéked. Immár ha az lovat nem szeretted, mért hogy őt magát meg nem tartottad és az lovat hátra nem küldted? Hazug, hitetlen kurafi az én levelembe ha az Chyrak lova vagyon, tehát én tőlem azt megvárd; ha pedig Chyrak lova az én hitlevelemben nincsen, tehát éntűlem azt ne kérd. Ha szintén benne volna is, tekélyetlen eb, addig néked nem adnám, meddig veled meg nem vínám."

[50] Kara Ovejsz budai basa írja 1579. nov. 27-én a fejérvári török vitézekről: „Ha ki nem mentünk volna, rókát és egyéb rútságot mieltek volna rajtunk"! (Cs. és k. áll. ltr. Turcica.)

[51] U.o. 1582. jún. 2. Buda. A levele végén Ali basa azt is megírja, hogy ha végbeli vitézek összevesznek is, ismét egymással megbarátkoznak.

[52] Így tett például a Tinóditól megénekelt Kapitány György. Ő is eladta mindenét, hogy az ellenfelével megvívhasson.

[53] A horvát lovasokról írják 1572-ben: „keszkenőt kötnek által fejükön, az övükben egy furkót vonnak, vállukra egy dárdát vetnek, bocskort kötnek föl és úgy ügetnek." (O.L. Nádasdy levélt.)

[54] Cs. és k. áll. ltr. Turcica, 1579. nov. 23. A tatai kapitány hitlevele a török bajvívók részére.

[55] Cs. és k. áll. Turcica. 1590. május.

[56] Szalay: *Négyszáz magyar levél,* 125. lap.

[57] Szamosközy műveinek kiadói és fordítói nem jól olvasták a nevét s Bőry-nek, Boeri-nek meg Sori-nak írják. Pedig nagyon is ismert név volt Bory uram neve a XVI. század végén.

[58] Ibrahim agát későbben, portyázás közben a mieink elfogták. A végházak és a bányavárosok azt követelték, hogy a kegyetlen Ibrahimot titokban ölessék meg. Pálffy Miklós kerületi generális erről hallani sem akart. S hogy Ibrahimot megmentse, 300 tallért ígért érte.

[59] Körmendy ltr. Missiles, *Giczy János levele Geszty Ferenczhez,* 1578. Várad.

[60] O.L. *Nádasdy lev.* 1561. aug. 3. Dömölk.

[61] Szamosközy: *Tört. Maradv.* I. k. 238–239. l.

[62] U.o. Szamosközy fordítói szerint a legyőzött füvet nyújtott a győztesnek. Ez helytelen fordítás, mert a herbam præbere, herbam porrigere meghódolást jelent. Füvet nem is mindég nyújthatott volna; mert hisz porondon, s jégen is vívtak ilyen bajviadalt.

[63] Gabelmann: *Monomachia,* „solo arcu begum armatum interemit".

[64] E bajviadalt Szerémi, Verancsics, Brutus, Tubero, Istvánffy stb. különféleképpen írják le.

[65] Szalay: *Négyszáz magyar levél.* 159. lag.

[66] Köz. pénz. ltr. Hung. 14334. fak. Batthyány Ferencz bán jelentése: „Petrus Krusith interemit in duello turcam" 1528. Keresztelő szent János napján.

[67] U.o. Familienakten, 17811. fasc. Salm Miklós őfelségéhez, 1546.

[68] Pereghi Albert aranysarkantyús vitéz volt ez, akit a saját korában optimus bellator-nak mondottak.

[69] Körmendi ltr. Missiles, Bornemisza levele 1538. márc. 20-án. („Albertus præpositus, miles auratus et optimus bellator Velentinem Therek ad singulare certamen Posonium vocavit, ille non venit" etc.).

[70] Mesebeszéd az, amit Szamosközy ír róla, hogy t.i. Ferdinánd megölette őt. (I. köt. 238–239. lap.)

[71] Köz. pénz. ltr. Hung. 1542. Mekchey István jelentése Ungnad Jánoshoz.

[72] 1555-ben. Az erre vonatkozó levelek az Orsz. ltr. Nádasdy iratok között vannak. Zichy István írja például 1555. febr. havában, hogy a török igen szorgalmazza Bálint uramat. Legjobb lesz Babocsa alatt megvíni, hol az ember a csalárdságtól inkább óvhatja magát. Bálint uram nagy nyomorúságnak tartja, ha meg nem víhat.

[73] 1564. márc. 3. Bathróczi Zolthay István Zay Ferenczhez. (Hadi ltr.)

[74] Az előzetes megegyezés szerint a viadal nem halálra szólt, ezért nem vehette Kapitány Hubiárnak fejét.

[75] Lásd erre Szamosközyt (1. k. 66. l.) és Tinódi: *Kapitány György bajviadalja.*

[76] Ez a Kunovics Mehemet még később is gyakran szerepelt, mégpedig mint a magyarságnak jóakaró barátja. A kegyelmet tehát később nagyon is viszonozta.

[77] „Vocaverunt in certamen singuli ex nostris alios, cum quiubus agere habebant; nunciabam et ego, quod si different certamen: amplius nunquam a militibus illorum confiniorum scribantur literae, nam conculcarentur pedibus" etc. (Orsz. ltr. Nádasdy lev. Zaberdinus püspök levele, 1554. szept.

[78] U.o.

[79] 1554. aug. 9-én.

[80] Nemzeti Múzeum: *Szigeti számadások.*

[81] *O. L.* Nádasdy lev., 1555.

[82] U.o. 1555. aug. 13.

[83] U.o. Korlatovich Jeromos kapitány levele, 1555. szept. 3. Győr.

[84] Szalay: *Négyszáz magyar levél,* 177. lap.

[85] *Orsz. Ltr.* Nád level. 1555. ápr. 3.: „Ím látja kegyelmed, mit írnak az törökök. Azon könyörög (Bosnyák), hogy kegyelmed engednéje meg, hogy a babocsaiakkal lenne együtt az ő dolga is, ha az babolcsaiak megvínak". (Zichy István Nádasdy Tamáshoz.)

[86] Cs. és kir. áll. ltr. *Narratio obsidionis arcis Sigetiens.* 1556. aug. 23.

[87] Orsz. lev. Nádasdy lev., Farkasits a nádorispánhoz, 1557.

[88] *Veráncsics munkái,* 7. köt. 1558. márc. 14.-én, Egerből kelt levele Miksához: „pulcherrimo sane apparatu tam equitum quam peditum ad mille ferme armatorum numero, per integrum ferme diem in futuri duelli loco turcas exspectarunt, sed frustra, quia nec venire, nec significare quicquam".

[89] U.o. 8. köt. 1562. július 2. „quare eidem Francisco Szatkay nterdicas, ne se cum hoc vel alio turen intromittat" etc.

[90] Orsz. ltr. *Nádasdy iratok, Magyar Bálint levelei,* 1562.

[91] Cs. és kir. áll. ltr. Hung. 1564. márc. 9. Eger, *Mágóchy jelentése.*

[92] Orsz. ltr. Missiles, 1564. január 20. Komárom.

[93] U.o. Liber Regius, 1608. márc. 8. Pogrányinak később is több halálos viadala volt Korponán és Győrött a török vitézekkel. Amikor 1608-ban főnemessé lett, a diplomájába is bevették ezeket.

[94] Cs. és kir. áll. ltr. Turcica, 1567. június 25. Veráncsics, De Wyss és Teuffenbach utasítása, a *Prohibitio duellorum* című pont.

[95] U.o. Turcica, 1568. szept. 5. Buda. („sed talia quam plurima accidunt in finibus hic existentibus".)

[96] U.o. „Strigonienses incessanter provocant Comaromienses ad duellum."

[97] Cs. és kir. áll. ltr. Hung. 1566. Mágócsy jelenti: „Erat in arce Hatvan. Quidam insignis et inquietus miles Turca, nomine Dzaffer wayda, qui cum Georgio Túry singulare certamen commisit" etc.

[98] Orsz. ltr. *Nádasdy lev., Csányi Ákos levele,* 1568.

[99] Körmendi ltr. Missiles, Istvánffy levele Batthyány Boldizsárhoz, 1570. nov. 30.

[100] Orsz. ltr. *Nádasdy lev.,* 1572. aug. 3. Stenisnyák.

[101] Cs. és kir. áll. ltr. Turcica, 1575. január 13. Prépostváry jelentése: „Capitaneus Kaloiensis Joannes Sydy incomporabilis virtutis belli ductor" etc.

[102] Körmendi ltr. Missiles, Giczy János levele Geszty Ferencz veszprémi kapitányhoz, 1578. Várad.

[103] Az 1588. évben az egri káptalan írja róla a királynak: „Vircum omnium virtutum splendore ornatissimus, tum scientia rei militaris, virtute, authoritate ita clarissimus, ut paucos in istis calamitosis partibus ipsi conferendos iudicio et testimonio omnium, qui in hac palæstra versantur audiamus. Habet et alias dotes, quae vulgo existimantur pulcherrimæ, ut laborem in negotiis, fortitudinem in periculis, industriam in agendo, celeritatem in conficiendo, consilium in providentja." etc. (Köz. pénz. ltr. Hung. 1588.)

[104] „Mænia Posaunæ: quae fido Phancius heros milite tutatur" (*Monomachia*).

[105] Köz. p. ltr. Hung. 14365. f. 1574. április: „sunt præterae plurimi, quorum equos in singulari certamine turcae occiderunt".

[106] Cs. és kir. áll. ltr. Turcica, 1576. május 21. Buda.

[107] Zay-ugróczi ltr. Missiles: Zay Péter Soós Klárához, 1575. szept. 24.

[108] Körmendi ltr. Missiles, 1577. okt. 20.

[109] Cs. és kir. áll. ltr. Turc. 1579. nov. 12. Buda.

[110] Steierorsz. tart. ltr. 566. Fasc. 1577. szept. 4. Tahy Gábor jelentése.

[111] Cs. és kir. áll. ltr. Hung. Bozók, 1579. aug. 1.

[112] U.o. *Gravamina,* 1579.

[113] U.o. Vejsz basa levele, Buda, 1579. szept. 27.

[114] U.o. 1579. okt. 3. Buda, *Vejsz basa levele.*

[115] U.o. 1579. nov. 27. Buda, *A basa leveleinek melléklete.*

[116] U.o. Rosenberg Kristóf György tatai főkapitány jelentése (németül) 1581. – A törökök itt jelzett kihívó levele 1581. június 3-án kelt.

[117] Például említünk csak egyet. A palotai főkapitány utasítása így szól erről a dologról: „Duella et hastiludia, quæ in progatæ salutaris pacis articulis expresse prohibita sunt, omnibus modis præcevabit, nec ea quovis tempore sine expresso mandato ac licentia nostra per milites sibi subjectos fieri permittet." (Köz. pénz. ltr. Hung. 14372. fasc. 1588. febr. 25.) – Ugyanígy szólnak a többi katonai utasítások is.

[118] Cs. és k. áll. ltr. Turcica, Ali basa levele, 1582. jún. 2. Buda.

[119] Közp. p. ltr. *Familienacten,* 17789. fasc. Ernő főherceg 1584. június 25-én említi a bajviadalt, mint előbb történt dolgot.

[120] U.o. 17791. fasc. *Armales pro Johanne Bodor.*

[121] Gabelmann: *Monomachia.* (igen ritka könyv.)

[122] Orsz. ltr. Nádasdy lev. Zárhándy levele a nádorispánhoz 1561. aug. 16. és 17. Szigetvárról.

[123] U.o. Párnás János jelentés[e] 1573. május 12. Lövőről.

[124] Körmendi ltr. Miesiles, 1582. szept. 11. „Istvánffy István és Huszár Péter szegény rabok levele a bécsi tömlöcből Batthyány Boldizsárhoz.

[125] Cs. és k. áll. ltr. Turcica, 1585. ápr. 10.

[126] E bajviadal dolgában Túry Márton komáromi vice-főkapitány levelezett 1585-ben Sahin és Iszkender agákkal. A viadal idejét Pálffy Miklós szabta meg. A feljövő török sereg[n]ek is adta a hitlevelet. A viadal eredményéről lásd Olasz Gergely jelentését Köz. p. ltr. Hung. 14392. f. 1588.

[127] Hardegg gróf levele Pálffy Miklóshoz a bajviadal dolgában 1586. szept. 3. (Jedlicska: Adatok Pálffy korához 271. l.)

[128] Cs. és k. áll. ltr. Turcica, Ernő főherceg levele a budai basához 1587. dec. 28.

[129] Jedlicska: *Adatok Pálffy Miklós korához,* 389. lap. 1589. okt. 9.

[130] A Liber regius-ok és a *Familienakten* című gyűjtemény a Köz. pénz. ltr-ban erre nézve számos példával szolgál.

[131] Cs. és k. áll. ltr. Turcica, 1591. 29. Buda, különösen Szilády János és Tompay István palotai vitézek megbüntetését követeli a kopjamarasztás miatt.

[132] Köz. pénz. ltr. Hung. 14438. fasch. Horváth György maga mondja ezt el 1610. évi folyamodásában.

[133] Cs. és k. áll. ltr. Turc. Mehemet levele Ernő főherceghez 1592. d. n.

[134] Lásd Segnyei új címeres levelét, Károlyi család oklevélt. 4. köt. 51. lap.

[135] Cs. és kir. áll. ltr. Turcica, Mátyás főherceg 1592. márc. 4. a budai basához.

[136] E levél kétségkívül Nádasdy Tamásnak szól, mert Bosnyák Márton az ő lovasságában szolgált Babolcsán.

[137] Forgách István komáromi vice-főkapitányhoz írt levél.

Takáts Sándor

Takáts Sándor történész, piarista szerzetes, gimnáziumi tanár. 1860. december 7-én született Komáromban, fakereskedő családban. Középiskoláit szülővárosában és Pozsonyban végezte. 1880-ban a budapesti egyetem magyar-latin-történelem szakos hallgatója lett. Tanulmányait nem szakítva meg 1881-ben lépett be Vácott a piarista rendbe, majd ünnepélyes fogadalomtétel után, habár a szerzetesi élet mindig is távol állt tőle, 1886-ban pappá szentelték.[1] Nyitrán, ahol 1883–84-ben teológiát tanult, felszentelését követően gimnáziumi tanári állást kapott. 1887-ben a budapesti egyetemen bölcsészdoktori, 1888-ban történelem-latin szakos tanári diplomát szerzett. 1889–1898 között a budapesti piarista gimnázium tanára. 1898-tól a bécsi udvari kamarai levéltárban végezte a magyar anyagok válogatását és másolását 1903-ig.[2] Ez idő alatt gyűjtötte össze azokat az eredeti forrásanyagokat, melyekre tanulmányaiban hivatkozott. Saját megvallása szerint tudományos munkát csak eredeti forrásokra alapozva lehet írni: *„Általánosan elismert követelménye a históriának, hogy a történetíró eredeti kútfőket használjon a kutatásoknál és semmit se állítson, amit hitelt érdemlően kútfők alapján nem igazolhat."*[3] Dolgozatai leginkább a *Magyar Gazdaságtörténeti Szemle,* az *Archaeo-*

[1] Új Magyar Életrajzi Lexikon VI. kötet. Helikon Kiadó, 2007. 581–582. o.

[2] Magyar Katolikus Lexikon XIII. kötet. Szent István Társulat az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest, 2008. 605. o.

[3] Nagy Miklós: Takáts Sándor emlékezete. In: A Magyar Tudományos Akadémia Elhúnyt tagjai fölött tartott emlékbeszédek. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1937, XXII/16, 6. o.

lógiai Értesítő, és a *Budapesti Hírlap* hasábjain jelentek meg. Előbbinek már főmunkatársának volt tekinthető, ezért is bizakodott az 1901-ben megüresedett főszerkesztői poszt elnyerésében. A tisztet azonban Kováts Ferenc nyerte el, a pozsonyi királyi jogakadémia gazdaságtörténésze, a hirtelen haragú Takáts sérelmét úgy fejezte ki, hogy mellőzte a Szemlét új művei publikálásának helyéül.[4]

1903. március 1-én a képviselőház főlevéltárosának nevezték ki.[5] 1908-ban Nagy Gyulától vehette volna át a *Századok* szerkesztését, munkájának azonban feltételéül szabta, hogy a folyóirat negyedéves lappá alakuljon át, ami megvalósíthatatlannak tűnt akkoriban. Takáts így megvált a Századoktól és a Történelmi Társulatból is kilépett.[6]

1917-ben a Kisfaludy-Társaság rendes tagjává választották. A Tanácsköztársaság ideje alatt előzetes szemle nélkül a képviselőházi könyvtár tisztviselőivel együtt besorozták a XV. munkásezred 3. zászlóaljába. 1919. július 31-én fegyveres őrszolgálatra is berendelték, ahol nem jelent meg, a következményektől azonban nem kellett tartania, hiszen másnap megbukott a kommunista rendszer.[7] 1925-ben a Magyar Tudományos Akadémia – többek között Károlyi Árpád, Csánki Dezső és Hóman Bálint ajánlására – rendes tagjává választotta. 1926-ban az országgyűlés tisztviselő kara munkássága elismeréséül aranytollal ajándékozta meg, továbbá 1927-ben Horthy Miklós kormányzó Zsitvay Tibornak, a képviselőház elnökének fölterjesztésére II. osztályú érdemkeresztet adományozott Takátsnak. A legnagyobb elismerést számára mégis Komárom város díszpolgára cím jelentette.[8]

[4] U.o. 15–16. o.

[5] U.o. 20. o.

[6] U.o. 32. o.

[7] Nagy Miklós: Takáts Sándor emlékezete. Budapesti Szemle, 1937, 65. évf. 244/712, 332. o.

[8] Nagy Miklós: i.m. MTA. 78–79. o.

1928-tól már jelentkeztek nála betegségének első tünetei, mely 1932. december 21-én végzett vele. Temetésén Eckhart Ferenc a következő szavakkal búcsúztatta: *„Nem munkáinak nagy száma teszi elmúlhatatlanná halott barátunk tudományos érdemeit. Ez csak a tudomány iránti szerelmét, ennek a szerelemnek olthatatlan szomját bizonyítja. Nem is a rengeteg új adat, melyet a levéltárak legrejtettebb zugaiból felkutatott. Ércnél maradandóbbá az ő munkásságát magyarsága, egyéni színe és költői szárnyalása teszi."*[9]

Takáts Sándor fáradhatatlan szorgalmú és sokoldalú kutatónak bizonyult. Már egyetemistaként elkezdte megírni szülővárosa történetét, amelyre 1907-ben az Akadémia a Lukács Krisztina-alapítvány keretein belül megbízást adott számára. A munka azonban néhány fejezetet leszámítva nem készült el (Komárom *IV. Béla alatt,* Komárom, 1885, *Lapok egy kis város multjából*, Komárom, 1886).[10]

Otthonához rendkívüli módon ragaszkodott, szabadidejében szívesen kertészkedett, ezért talán meg sem lepődhetünk azon, hogy egyik fő kutatási területe a gazdaságtörténet volt. A bécsi levéltárban eltöltött öt év lehetőséget adott számára, hogy még feltáratlan, ki nem adott források bevonásával új ismereteket adjon főleg a XVI–XVIII. század történelméhez. Tanulmányokat írt a magyar külkereskedelem, a közlekedés, az ipar, a bányászat, a dunai hajózás történetéről.[11]

1904-től, habár sok publikálatlan jegyzete maradt még a levéltári kutatások után, érdeklődése a hadtudományra és művelődéstörténetre tért át. Tanulmányai főleg a *Századok*ban jelentek meg, többek között a *Kísérletek a magyar haderő feloszlatására*

[9] Gyászbeszéd. Elmondta dr. Eckhart Ferenc l. tag dr. Takáts Sándor r. tag temetésén, 1932. december 23-án. Akadémiai Értesítő. Szerk. Balogh Jenő. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1933, 43. kötet, 453. füzet. 161. o.

[10] Nagy Miklós: i.m. MTA. 59. o.

[11] U.o. 12–13. o.

(Századok, 1904.), mely a magyar katonaság 1671–1702 közötti sorsát mutatja be, s a magyar nemzetnek a bécsi politikához való viszonyát. A dolgozat, melyet a Történelmi Társulat Szilágyi Sándor-féle díjjal jutalmazott, jól tükrözi Takátsnak a XVII. század utolsó évtizedeire vonatkozó történelemszemléletét, amely szerint a végvári katonákban a török elleni gyűlöletet egyre inkább a németek elleni ellenszenv váltotta fel.[12] Nagy Miklós szerint Takátsnak ekkori korszemléletét egyfajta elfogultság jellemzi a törökök mellett, egyes, önkéntelen megjegyzései ellenére mégis mindvégig tárgyilagos marad, például *A török-magyar bajviadalok* (Budapesti Szemle, 1913.) vagy a négykötetes *Rajzok a török világból* (I–IV. kötet, Budapest, 1915, 1917, 1928.) című munkáiban. Utóbbiban olyan témákról írt többek között, mint a török-magyar szokások, a raboskodás, a kémkedés, az énekesek és íródeákok sorsa, az orvoslás, az iparos mesterségek, a kertészkedés és végül, de nem utolsósorban egyes török előkelőségek portréi.[13]

Régi idők, régi emberek (Budapest, 1922.), majd *Régi magyar kapitányok és generálisok* (Budapest, 1922.) című köteteiben rég elfeledett vitéz embereknek állít méltó emléket. Előszeretettel kutatta a Zrínyi, a Nádasdy vagy akár a Balassa család hagyatékait, levelezéseit. *Emlékezzünk eleinkről* címmel jelent meg kétkötetes munkája 1929-ben, melyben már a török hódoltság utáni időkről és a XIX. század elejének országgyűlési anyagairól is rendkívül színvonalas fejezeteket írt.[14]

Két utolsó, nagyobb lélegzetvételű munkája a *Hangok a múltból* (Budapest, 1930.) és a *Kémvilág Magyarországon* (Budapest, 1932.), előbbiben a magyar műkincsekre, a zászlókra, az ünnepekre, a társasági életre, kaszinókra való fejezetei érdemelnek

[12] Nagy Miklós: i. m. MTA, 26. o.

[13] Galambos Ferenc: Takáts Sándor műveinek jegyzéke. In: Takáts Sándor: Művelődéstörténeti tanulmányok a XVI–XVII. századból. Budapest, Gondolat Kiadó, 1961. 394, 401. o.

[14] Nagy Miklós: i.m. MTA, 65. o.

említést, utóbbiban az abszolutizmus idején kiépülő titkosrendőrségről, az Akadémia alapításáról, az országgyűlés tagjainak társasági életéről olvashatunk könnyed írói stílusában.[15]

Minden érdekelte, ami az egyszerű parasztok és nemesek mindennapjait jellemezte. Társadalomtörténeti munkáiban nem személyeket mutatott be, inkább típusokat. Mikrotörténeti szempontból a *Régi magyar asszonyok* (Budapest, 1914.), a *Zrínyi nevelője* (Budapest, 1914.) vagy a *Magyar nagyasszonyok* (Budapest, 1925.) című könyveiben a XVI–XVIII. század kiváló nemesasszonyainak emlékét idézi fel, rámutatva arra, hogy milyen fontos szerepük volt a nőknek a nemesi udvar zavartalan háztartásának lebonyolításában, míg férjeik az ellenséggel harcoltak.[16]

Mély barátság fűzte a szintén komáromi Jókai Mórhoz, akinek családtörténetével is foglalkozott, *A magyar múlt tarlójáról* című 1926-ban Budapesten megjelent munkájának utolsó előtti fejezetében a híres író őseit igyekszik felkutatni.[17]

Kritikusai szerint egyik hibája, hogy nagy műveket nehezen tudott egy egésszé szerkeszteni, tanulmányai pedig inkább novellákra emlékeztetnek mintsem tudományos munkákra, amire csak a levéltári források utalnak. Másik hiányosságának tartják, hogy az elsődleges forrásokhoz való ragaszkodása nyomán figyelmen kívül hagyta a kortársai által szintén úttörő szakirodalmi műveket. A szigorú bírálatok ellenére nem felejthetjük el, hogy Takáts Sándor hangyaszorgalmával olyan, addig ismeretlen forrásokat ismertetett meg az olvasóközönséggel könnyed és érdekfeszítő modorával, mely akkor példátlan volt a maga nemében.

Jakab Melinda

[15] Varga Johanna: Takáts Sándor: Kémvilág Magyarországon. Századok, Budapest, 1935. 69/1–3, 119. o.

[16] Nagy Miklós: i.m. MTA, 36–37. o.

[17] Nagy Miklós: i. m. MTA, 58. o.

Bibliográfia

Galambos Ferenc: *Takáts Sándor műveinek jegyzéke*. In: Takáts Sándor: Művelődéstörténeti tanulmányok a XVI–XVII. századból. Budapest, Gondolat Kiadó, 1961.

Gyászbeszéd. Elmondta dr. Eckhart Ferenc l. tag dr. Takáts Sándor r. tag temetésén, 1932. december 23-án. Akadémiai Értesítő. Szerk. Balogh Jenő. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1933, 43/453.

Magyar Katolikus Lexikon XIII. kötet. Szent István Társulat az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest, 2008.

Nagy Miklós: *Takáts Sándor emlékezete*. Budapesti Szemle, 1937, 65. évf. 244/712.

Nagy Miklós: *Takáts Sándor emlékezete*. In: A Magyar Tudományos Akadémia Elhúnyt tagjai fölött tartott emlékbeszédek. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1937, XXII/16.

Új Magyar Életrajzi Lexikon VI. kötet. Helikon Kiadó, 2007.

Varga Johanna: *Takáts Sándor: Kémvilág Magyarországon*. Századok, Budapest, 1935. 69/1–3.

A KIADÓ UTÓSZAVA

Kiadónk a mű – hosszú évtizedek utáni – megjelentetésével nem kritikai kiadást kívánt közzétenni, s nem is reprintet, hanem egy általunk máig érdekesnek, sőt aktuálisnak vélt gondolatrendszert szeretne tetszhalott állapotából feltámasztani. Ennek megfelelően a könnyebb olvashatóság kedvéért bizonyos helyesírási változtatásokat eszközöltünk az eredeti megjelenéshez képest. Így javítottuk a „cz"-s alakokat, a rövid és hosszú ékezeteket, illetve a dupla mássalhangzókat a mai alakra (pl. *biró, harcz, melylyel* helyett *bíró, harc, mellyel* stb.) A régen külön írt *a mely, a hol, a ki* stb. alakokat egybeírtuk: *amely, ahol, aki* stb. Ez alól kivétel az V. fejezet, ahol a leveleket betűhíven közöljük az eredeti kiadás szerint.

Tartalom